Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XVII

1924

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXXIV

FORTID OG NUTID

Af Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift, som nu redigeres af Svend Aakjær, er der i 1923 udkommen to Aargange 1921 og 1922, der tilsammen udgør Tidsskriftets fjerde Bind.

»Fortid og Nutid« er uundværlig for alle, der sysler med lokalhistoriske Undersøgelser, og maa kunne interessere mange af vore Medlemmer.

Rækken af de ypperlige, vejledende og raadgivende Afhandlinger fortsættes i det foreliggende Bind med Arkivsekretær Carl Christiansens: Om Amtsregnskaberne som historisk Kilde og Svend Aakjærs: Dansk Landsbyhistorie 1844—1600. Der findes en af Dansk historisk Fællesforenings Museumsudvalg udarbejdet Vejledning til Konservering af Museumsgenstande, endvidere en stor Afhandling af Henrik Larsen om Sjællands Landsbyer og Landsbynavne; man læser udførlige og interessante Beretninger om Dansk Folkemuseums og Stednavneudvalgets Virksomhed samt om Fællesforeningens sidste Møder i København og Haderslev.

Medlemmer af Historisk Samfund for Aarhus Stift kan, ved Henvendelse til Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Aarhus, subskribere paa Fortid og Nutid til halv Pris, 2 Kr. 50 Øre om Aaret.

AARHUS STIFTS

AARBØGER

XVII

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XVII

1924

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXXIV

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

Niels Asbæk: Pottemageriet paa Sorringegnen 1
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage 23
Sigurd Elkjær: Præsten Ove Hansen Guldberg 49
P. Horn: Vejerslev Birk til ca. 1660..... 61
Gottlieb Andreas Jensen: Barndomsminder fra Aarhus i Fyrrerne..... 95
Gustav Rud: Oldtidsminder i Viby Sogn..... 126
En Anmeldelse..... 147
Historisk Samfund i 1923 150
Regnskab 156

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Bibliotekar, Formand.
I. Henningsen, Forstander for den jydske Handelshøjskole.
V. J. von Holstein Rathlou, Underbibliotekar, Dr. phil.

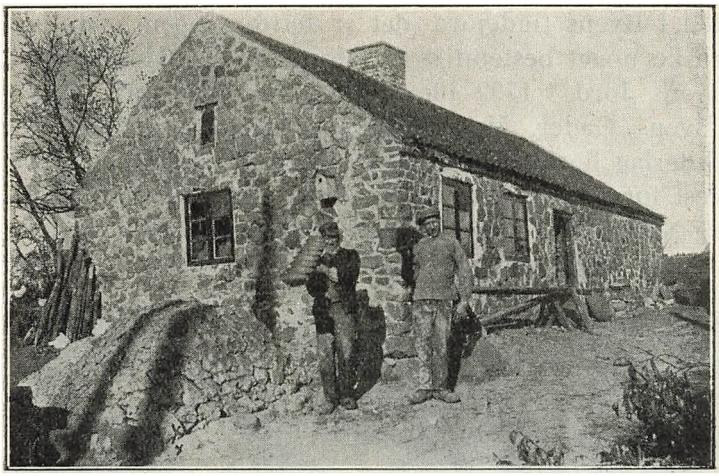

Pottemageriet paa Sorringegnen.

Af Niels Asbæk.

I.

Ligesom Ry og Omegn har faaet Navnet: »Træskoegnen« og Hammerum Herred Navnet: »Bindeegnen« er Dallerup og omliggende Sogne blevet kaldt: »Potteegnen«.

Byen Sorring i Dallerup Sogn blev dog tidligt Centrum for Tilvirkningen af Potter og andre Lervarer, der blev forhandlede rundt om baade i Byerne og paa Landet næsten over hele Jylland under Navnet: »Røde Potter fra Sorring«. De er dog ikke helt røde, men gullige. De laves af to Slags Ler: Rødler og Blaaler, og det er Rødleret, som giver den gule Farve. Denne Slags Ler har der været nok af i Sorring By og paa Marken, og Pottemagerne har sikkert taget

den i Byens Gadejord (det er der dog ingen, som kan huske noget bestemt om). Men ved Udstykningen af Byens Jord i 1792 blev det forbudt at grave Ler i »Byens Gader, Veje, Fægange og Hørgrave«[1]). Til Vederlag herfor skulde »Birkedammen«, en lille Mose Vest for Byen være »Fællesjord«. Nu hentes Rødleret fra Nabosognet, mens Blaaleret hentes ca. 10 km borte.

Naar Leret er bragt hjem, blandes det i Lerkulen

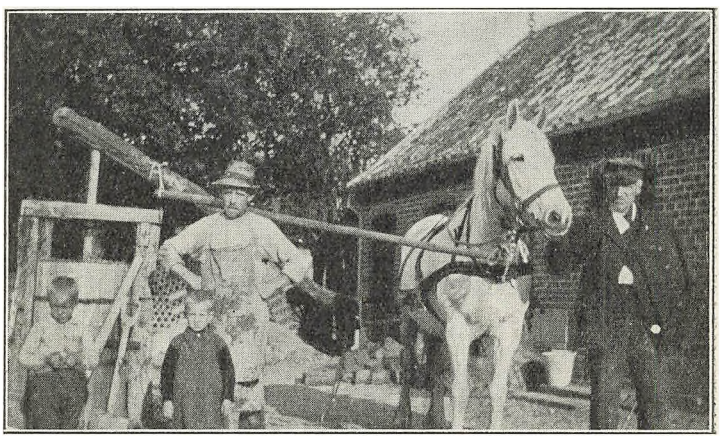

Afb. 1 Æltemaskine

og æltes paa Æltemaskinen, som staar uden for Huset og trækkes med Hestekraft. (Se Afbildning 1). Det fyldes paa foroven og æltes ved at presses ned mellem nogle Valser og kommer saa ud forneden. Derefter lægges det ind i et Hjørne i Værkstedet og kaldes

[1]) Afskrift efter en Overenskomst i et Landbocommissionsmøde i Sorring d. 16. Maj 1792. Fægange: indhegnede Tofter, hvor Byhyrden samlede Byens Kvæg. Hørgrave: Vandgrave til at lægge Hør i, for at Hørstænglernes Bark kan skørnes, saa den let kan brydes ved Tilberedningen.

»Stokken«. Det stampes godt sammen og dækkes til med Sække for at bevare Fugtigheden. Før Ældemaskinen kom i Brug, maatte man ælte Leret med store Køller og med Fødderne, hvilket var et strengt Arbejde.

Naar Leret skal bruges, skæres det ned af »Stokken« med en Slags Baandkniv. Saa bliver det ældet med Hænderne paa »Æltebænken«, et Bord, sammen-

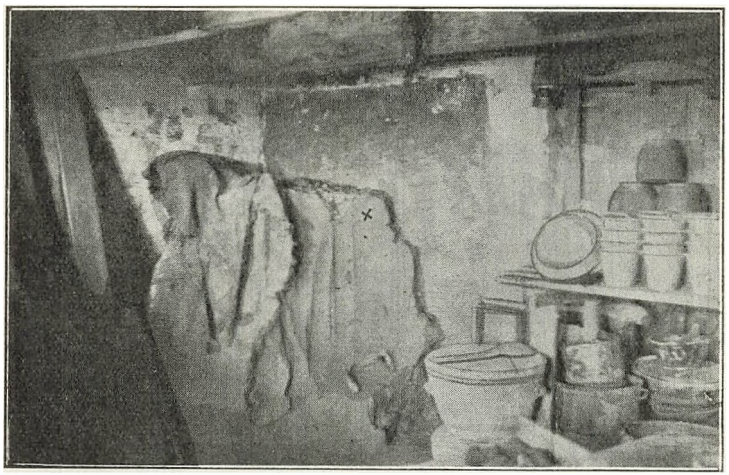

Afb. 2. Stokken.

tømret af Fjæl, som staar langs »Vinduesvæggen«, og derefter deles det i Klumper, hvis Størrelse retter sig efter, hvad der skal laves eller dannes til af det. Det er interessant at se, hvor nøjagtig lige store Pottemageren kan dele disse Klumper. Hans Øje er øvet i at bedømme Størrelsen.

Saa kommer vi til Drejeladet, der bestaar af Drejeskiven og Drejebænken. Drejeskiven bestaar af to Træskiver, en lille og en stor, gennem hvilke der er stukket en Jernakse, som kan bevæge sig i to Akse-

lejer. Den lille Træskive har en Diameter af ca. 30 cm og er 6 cm tyk. Den stores Diameter er ca. 70 cm, og den har samme Tykkelse som den lille.

Naar Pottemageren er færdig til at »dreje«, sætter han sig paa Bænken, tager en Lerklump og slaar den med et fast Kast paa den lille Skive (Overklodsen). Saa sætter han Skiven i Sving ved at støde til den store Skive (Nederklods) med Foden. Derefter dypper han Hænderne i Vandbøtten og begynder at forme Lerklumpen med Hænderne. — Et Fad, en Krukke eller en Skaal formes paa et Øjeblik. Det ser ud, som om den vokser op fra Skiven af sig selv. Naar Lerkarret har faaet sin faste Form, glattes det med et Stykke Kobber, der er svagt buet og af Størrelse som en Redekam. Det kaldes »Bækkeldrøvl«. Karret skæres fra Skiven med en Kobbertraad og sættes paa en Hylde. En dygtig Pottemager kan dreje 10 Fade i Timen. Naar Hylden er fuld, sættes den op til Loftet over nogle Stænger, »Dejgstænger«, hvor de skal tørres. Der er som Regel to Rækker Hylder over hverandre over hele

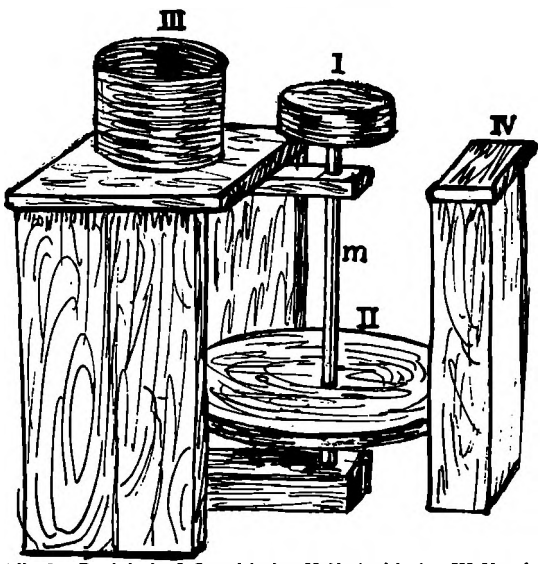

Afb. 3. Drejelad: I Overklods, II Nederklods, III Vandbølle, IV Bænk.

Værkstedet. De kaldes »Dejgseren«. Om Sommeren tørres Lerkarrene som oftest i Solen; men om Vinteren tørres de paa »Dejgseren«.

Naar Karrene har staaet i nogle Dage, skal de »begies« d. v. s. overhældes med en Opløsning af Rødler, »Læbi«. Saa staar de atter i nogen Tid, indtil de skal glaseres. Glasuren er en Blanding af Blyaske, knust Flint og lidt Melklister. Den kaldes »Mynje«

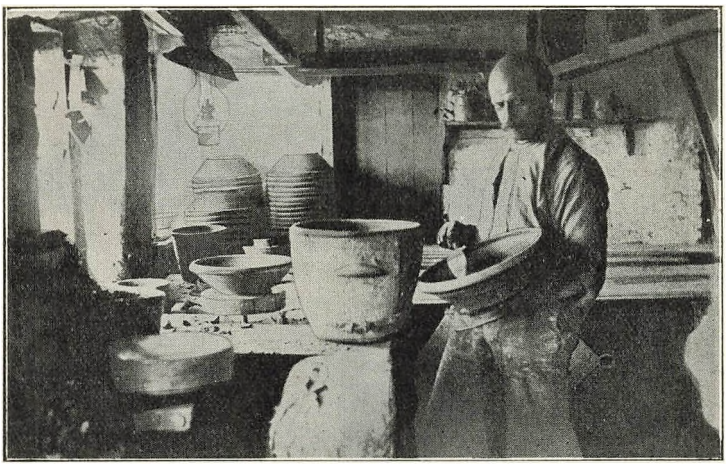

Afb. 4. Et Fad glattes.

og har en rustrød Farve. — Til sidst sættes Blomster og Stads paa med et Horn, i hvis smalleste Ende der er en Pennefjer, gennem hvilken Farven flyder ud. Nu tørres Lerkarrene og er saa færdige til at sættes i Ovnen.

En »Brændeovn« ligner meget en almindelig Bageovn; men den er meget større. Den er ca. 3 m lang, 2 m bred, og Højden under Hvælvingen ca, $1^1/_2$ m.

Krukker, Potter samt Skaale sættes i Stabler i Ovnen, og Fadene hvælves oven over. Saa lukkes Ovns-

mundingen med en Jernplade, som tættes ved Randen med Ler. I samme Ende som Ovnsmundingen er der Luftkanaler af Størrelse som en Teglsten, og i den anden Ende af Ovnen er der tre Fyrsteder.

Naar Indfyringen skal begynde, »smøges« der først i nogle Timer, d. v. s. der fyres smaat, og saa øges Ilden efterhaanden mere og mere, saa alle Lervarerne bliver helt rødglødende. Det tager et Døgn at brænde

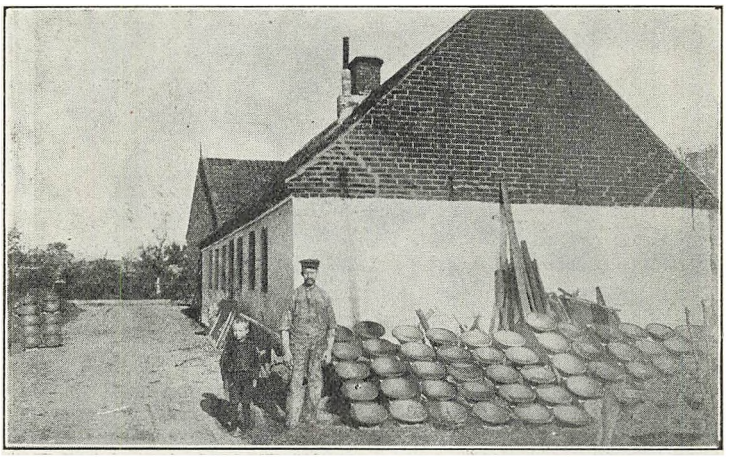

Afb. 5. Tørring i Solen.

en Ovnfuld Potter, og der skal være tre Mand til at fyre, da der skal fyres i alle tre Ildsteder samtidig. Der fyres med Bøgebrænde, som hugges eller flækkes i »Stapholdt« d. v. s. Stykker paa en Alens Længde, og der hengaar nogle Minutter mellem hver Indfyring.

Naar saa Lervarerne er brændte tilstrækkeligt, lukkes Fyrstederne og Luftkanalerne og tættes forsvarligt med Ler. Saa staar Ovnen hen et Par Døgn, inden Lervarerne tages ud. Der hører megen Øvelse til for at kunne »brænde Potter«, da Lervarernes Styrke og

Skønhed afhænger af, om Brændingen er lykkedes. — Naar der »brændes Potter«, samles der gerne mange, baade unge og gamle, for at gøre dem Selskab, som skal vaage og passe Ovnen. En, som kan fortælle Historier eller synge, er velkommen, da Tiden »forkortes« ved Skæmt og Løjer.

I forrige Tider, da Nydelsen af Spiritus var almindelig, blev der drukket adskillige Potter Brændevin ved

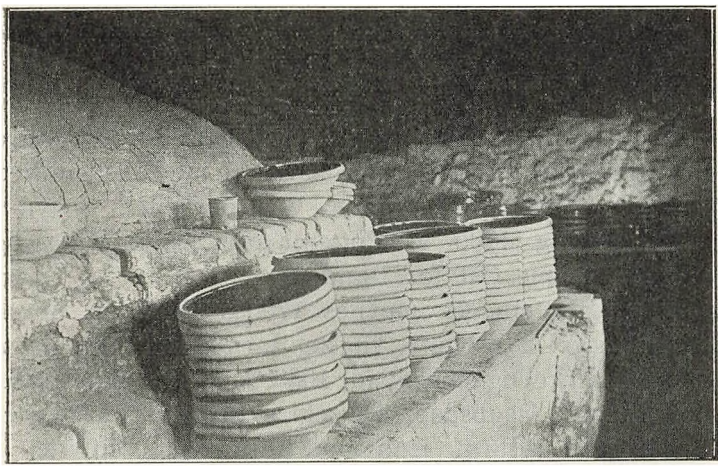

Alb. 6. Ovnen.

en saadan »Pottebrænding«, og da kunde Løjerne blive ret støjende og raa; men nu er det helt aflagt, og der er en vis Poesi over en saadan Aften. Der kunde gerne skrives »Potteovnssjov« om det i Lighed med »Teglovnssjov«. Bevidstheden om, at de færdigbrændte Lervarer i en saadan Ovn har en Værdi af mange Hundrede Kroner, bidrager ogsaa til at sætte Stemningen op hos Pottemageren. Nu høster han Lønnen for flere Maaneders slidsomt Arbejde i klingende Mønt.

Tredie Dagen efter Brændingen indfinder Pottehandlerne (Pottekørerne) sig for at »pakke«, hvilket vil sige at faa deres Vogne pakkede fulde af Lervarer, som de saa kører omkring og sælger. En Ovn Potter er 30 Skok, en Skok 30 Sæt; en Sæt er lig et stort Fad eller Krukke. Af mindre Lervarer skal der 2—3 eller 5 til en Sæt efter Størrelsen. Til et Enspænderlæs skal der — højt regnet — 5 Skok.

Forhandlingen af »Potterne og andre Lervarer« omtales udførligt senere.

II.

Hvor længe der er tilvirket »røde Potter og andre Lervarer« paa Sorringegnen, kan ikke med Bestemthed paavises. Tilsyneladende er Virksomheden begyndt her omkring 1700 af Pottemagere fra Gjesing og Nørager Sogne Øst for Randers.

Peder Pottemager nævnes 1700 i Dallerup Sogns Kirkebog. Da er hans yngste Barn død; men skønt nævnte Kirkebog er begyndt 1683, staar der ikke noget om Barnets Daabsdag. De ældre Børns Daabsdag er heller ikke indført. Han maa altsaa være tilflyttet.

Men i Gjesing Sogns Kirkebog findes samme Navn før 1700. Det maa altsaa antages, at han er kommet derfra.

1702 nævnes en Datter i Dallerup Sogns Kirkebog. Hun bliver døbt Bodil, 1703 en Søn, der bliver døbt Christoffer (muligvis efter Fæstegaardmand Christoffer Mogensen under Grevskabet Løvenholm — efter Matrikel 1665), 1705 nævnes atter en Søn, der bliver døbt Anders.

Saa nævnes han ikke mere i Dallerup Sogns Kirkebog; men i Gjesing Sogns nævnes Peder Potmand »Potkører«. Det er rimeligt, at det er samme Mand, der nu er

vendt tilbage som Pottekører. — Endvidere nævnes Bertel Sørensens Enke som død i Sorring. Mandens Navn findes ogsaa i Kirkebogen for Gjesing Sogn. En Del andre Navne kunde nævnes, som tyder paa, at der har været en Del Samkvem mellem Pottemagerfamilierne i Sorring og Gjesing-Nørager.

Peder Pottemagers Søn: Anders Pedersen Pottemager bliver 1731 gift med Kirsten Pedersdatter af Toustrup. Hun er Datter af Peder Nielsen, samme Sted, og født 1702. De faar samme Aar en Datter døbt Bodil, 1732 en Datter Anne, 1733 en Søn Peder og 1733 en Søn Jens, 1744 endnu en Søn, Søren. Paa sidstnævnte Tidspunkt bor de i Sorring. Han dør 1732, og hun 1753; men Slægten kan følges videre gennem mange Led. Jens Jensen Pottemager fæster 1726 et Gadehus i Sorring (Skanderborg Rytterdistrikts Fæsteprotokol), og 1742 har han en Søn, som bliver døbt Jens, i Kirke, 1743 atter en Søn Bernt. J. J.s Dødsaar nævnes ikke i D. S. Kirkebog.

Hans Reienholtsen og Hustru Zitsel Nielsdatter har 1731 en Søn, som bliver døbt Reienholtz, i Kirke. H. Reienholtsen dør 1743, hans Kone 1766. Han har ogsaa været Pottemager; thi 1753 fæster Søren Pallesen Dragon hans fradøde Pottehus. S. P. er født i Sorring 1720, Søn af Palle Sørensen Dragon, som dør 1754. Søren Pallesen og Hustru Marens Jensdatter dør begge 1760. De havde mange Børn, og Slægten kan følges i Kirkebogen lige ned til Nutiden.

Som det fremgaar af de anførte Navne, har Tilvirkningen af »røde Potter« i Sorring været i fuldt Flor 1750, og den udvikles stadig. Henimod Slutningen af Aarhundredet og i Begyndelsen af det næste kommer mange Pottemagerfamilier tilrejsende, og de dyrker Haandværket gennem mange Slægtled.

Gamle Lærer Lassen, Toustrup, har skrevet en lille Bog, der ikke er trykt, om Sorring (Han dør 1882), og fra denne paalidelige Kilde skal her nævnes nogle af de »førende«, nemlig Slægterne: Yde, Kajhøy, Røddik og Borre. De tre førstnævnte Slægter har Efterkommere paa Egnen endnu, men de er gaaet over i andre Stillinger.

Kristen Jensen Borre kom fra Fyen som ung Mand til Sorring og blev gift med Niels Sørensen[1]) Pottemagers Datter. Han var flittig og meget dygtig, saa han altid fik højere Pris for sine Potter end andre, og han blev en velstaaende Mand. Han var desuden en — efter den Tids Forhold — meget oplyst Mand og meget religiøs.

Han gik i Kirke hver Helligdag og fastede Store Bededag, til han havde været i Kirke. Der lever rimeligvis nogle af Slægten her endnu, men Navnet findes ikke mere.

Niels Pedersen Røddik var ogsaa en meget dygtig Pottemager. Han købte et Hus i Sorring o. 1800 og var dengang meget fattig; men han arbejdede sig frem til Velstand og blev en meget agtet Mand. Hans Søn, Christen Nielsen Røddik, født 1805, fulgte i Faderens Fodspor. Han var en hjælpsom Mand, hos hvem Folk kunde laane Penge. Han sagde ofte: »En skal altid ha lidt i Behold; en ved it, hvad der kan kom po!«

Han købte flere Jordlodder sammen, saa han fik en Gaard, som han overlod til Sønnen Niels Christensen Røddik, der ejede den indtil 1911.

Aar 1840 var der 40 Pottemagere i Sorring By og paa Marken[2]). Men Udviklingen tog et stærkt Opsving i de

[1]) Han var Pottekører og omtales senere.

[2]) C. Nyrop: Dansk Pottemageri. Industriforeningens Maanedsskrift 1882.

næste 50 Aar. I 1870 var der 70 foruden Haandlangere og Lærlinge. — Naar man hertil regner alle dem, som har kørt Ler og Træ til Pottemagerne eller forhandlet de forfærdigede Lervarer omkring i Landet, kommer man op paa et stort Tal, og at denne Virksomhed har haft en stor Betydning for Egnen, er selvsagt.

For ca. 30—40 Aar tilbage var der et »Brændehus« d. v. s. et Værksted med tilhørende »Brændeovn« ved

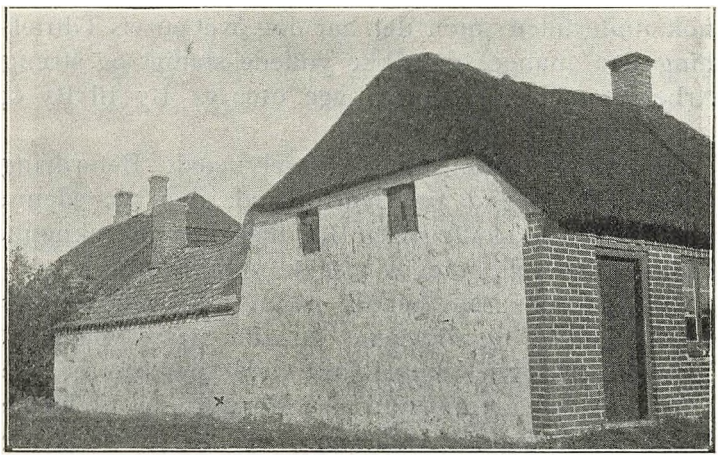

Afb. 7. Et Brændehus.

de fleste Gaarde og ved mange Huse baade i Byen og paa Marken. Tagene paa disse Huse var Tegl og Væggene som Regel hvidkalkede. De livede stærkt op i Landskabet og bidrog til at give Egnen sit Fysiognomi. Ikke uden Grund har Egnen faaet Navnet: »Danmarks Potteegn«.

Nu forsvinder »Brændehusene«, efterhaanden som Virksomheden aftager, og giver Plads for Avlsbygninger, eller omdannes i samme Øjemed. Nu er der nemlig ikke mere end 14 Pottemagere i hele Dallerup Sogn

og ingen Lærlinge. Det synes altsaa at være et Tidsspørgsmaal, naar Virksomheden ebber ud, og dog har de »røde Potter« fra Sorring endnu deres gode Renommé paa Markedet, saa der kan afsættes flere, end der laves.

III.

Afsætningen af de forfærdigede Lervarer har haft stor Betydning for Virksomheden og skal derfor nærmere omtales. Den har sikkert været brydsom nok undertiden; men det har dog øvet en vis Tiltrækning paa mange, der ikke yndede stadigt og strengt Arbejde, men foretrak at age om fra By til By og sælge Potter.

De Pottemagere, som ikke selv ejede Befordring, lejede Boelsmænd og Gaardmænd, der paa denne Maade søgte at skaffe sig en Biindtægt i de pengeknappe Tider, til at rejse om og afsætte deres Varer.

De »sjakrede saa Landet rundt og solgte Potter«, mens Konen og Børnene maatte passe Bedriften hjemme. Udbyttet har sikkert været magert; men det var et frit og utvungent Liv i Modsætning til Fæste bondens Liv paa Hovmarken.

Pottekørerne skulde være forsynet med et »Markedspas« for at faa Lov til at rejse uden for det Herred, Lehn og Amt, de boede i. Et saadant Pas udstedtes af Amtmanden i paagældende Amt, og da Amtmændene over Skanderborg, Aakær og Dronningborg Amter som oftest var veltjente Officerer i Kongens Hær, er det en Selvfølge, at disse Pas fortrinsvis udstedtes til aftjente Soldater eller Landryttere. Saadanne gamle Soldater nævnes hyppigt som Gaardfæstere og Pottekørere.

Omkring 1735 melder der sig Vanskeligheder for de Pottemagere, der forfærdigede og forhandlede »røde

Potter« paa Landet. — Det er Pottemagerne i Købstæderne, der klager til Kancelliet over, at Pottemagerne paa Landet gør Indgreb i deres lovlige Næring, idet de gør gældende, at Forfærdigelsen af »røde Potter« er Haandværk, der efter Christian Vs Danske Lov af 1683 kun er lovlig Næring for de Haandværkere, som bor i Købstæderne. Kancelliet giver Klagen Medhold, skønt Forfærdigelsen af »røde Potter« ikke er omtalt i nævnte Lov. — Sandsynligvis har denne Virksomhed ikke været kendt ved Lovens Ikrafttræden. — Derimod er Forfærdigelsen af »sorte Potter« nævnt som fri Næring eller Husflid i Loven, og der er desuden nævnt flere Steder, hvor denne Virksomhed dreves, bl. a. Gjesing og Nørager Sogne samt Vorup ved Randers[1]).

Købstadpottemagernes Klage fik til Følge, at der 1735 udarbejdedes en Statistik over »samtlige Pottemagere i alle Landets Købstæder«, og at der 1736 udstedtes et Reskript, som forbød alle Pottemagere, der boede paa Landet, at falbyde »røde Potter og Lervarer« paa offentlige Markeder paa Landet og i Købstæderne.

Af ovennævnte Statistik ses, at der i samtlige jydske Købstæder ikke har været flere Pottemagere dengang end i Landsbyen Sorring alene, saa Virksomheden der nok har kunnet føles »som Indgreb i de jydske Købstadpottemageres privilegerede Næring«.

1779 bringes ovennævnte Reskript i Anvendelse over

[1]) C. Nyrop: Dansk Pottemageri. — Dette modsiger min Formodning om, at Pottemagere fra disse Sogne har begyndt Virksomheden i Sorring; men det modsiger ogsaa i høj Grad C. Nyrops Beretning om, at der har levet Pottemagere i førstnævnte Sogne (G. og N.), som har forfærdiget „røde Potter" o. 1677 — men herom senere.

for en Pottemager i Dallerup Sogn; men han vandt sin Sag med Glans. Herom har Rigsarkivet velvilligt sendt mig følgende Redegørelse:

»Under 15. Juli 1779 indsender Amtmand i Skanderborg og Aakær, Hans Løvenhjelm v. Bülow, til Kommercekollegiet en Besværing fra Husmand Mogens Sørensen i Toustrup, Dallerup Sogn, Gjern Herred, over, at Byfoged i Ebeltoft Ditlevsen har frataget ham 2 Læs røde Lerkar, hvormed han var rejst til Marked sammesteds forsynet med Markedspas. Amtmanden indstiller, om det ikke maatte paalægges Byfoged Ditlevsen at give Husmanden de ham fratagne Kar tilbage og billig Erstatning for Ophold og Omkostninger. Kommercekollegiet indhenter Stiftamtmand P. Rosenørns Erklæring, som er dateret 7. August s. A. og gaar ud paa, at Byfogden aldeles ikke har forset sig ved at fratage Husmanden hans røde Potter og Lerkar ved Ebeltoft Marked, da Reskript 1. December 1736 forbyder Haandværksfolk, som efter Loven ej maa bo paa Landet, at besøge Markederne og da kun de Pottemagere, som forfærdiger s o r t e Potter, maa bo paa Landet, og at Husmanden derfor vel for denne Gang kan faa sine Potter igen, men skal advares om ej oftere at lade sig finde paa offentlige Markeder med sine Varer eller rejse om med dem paa Landet, med mindre han dertil erholder kongeligt Privilegium.

I Forestillingen til Kongen af 29. September s. A. indrømmer Kommercekollegiet, at Loven blandt de Haandværkere, som bor paa Landet, alene nævner dem, som forfærdiger sorte Potter, og at det kongelige Reskript af 1. December 1736 forbyder de Haandværkere, som ej maa bo paa Landet, at besøge Markederne; men fremhæver, at de omspurgte »umistelige« Lerkar vilde blive alt for kostbare for mange

Mennesker, hvis de alene skulde sælges og forfærdiges af nogle Købstadspottemagere, ikke at tale om, at Husmand Sørensen længe uhindret har afsat sine Varer, og det vilde falde ham tungt at savne denne Vej til Afsætning. Kollegiet indstiller derfor, at de Sørensen fratagne Potter maa tilbagegives ham, og at han fremdeles maa besøge Markederne med de af ham forfærdigede røde Potter og Lerkar, naar dermed følger Amtmandens Attest, paa samme Maade som tidligere sket. Ved kongelig Resolution af 7. Oktober samme Aar approberer Kongen denne Indstilling.«

Ved at læse denne Resolution faar man Indtryk af, at M. S. har haft Venner paa højere Steder, som har kunnet lægge et godt Ord ind for ham. Han er sandsynligvis aftjent Rytter, hvorvel det ikke er lykkedes at faa dette konstateret. Men han er af en gammel Rytterslægt, som gennem mange Slægtled har beboet Omegnens største Gaarde: Møllehavegaard og Dalbygaard i Skannerup Sogn, Kalbygaard i Laasby Sogn, Mollerupgaard i Linaa Sogn og Overgaard i Toustrup, Dallerup Sogn. Slægtens Stamfader er Selvejer- og Rytterbonde Mogens Nielsen, der ejede Farregaard i Sporup Sogn fra 1614 til 1662, hvis Mindesten findes indmuret i Sporup Kirkes Vaabenhus. M. S. er født paa Rodegaard, Sjelle, Storring Sogn, 1735, Søn af Søren Mogensen, og »baaret i Kirke« af Provst Sommers Datter: Maren Sommer. De andre Faddere er Egnens fornemste. Han dør i Sorring 6. Marts 1796 — 62 Aar gammel.

Lærer Lassen, Toustrup, fortæller om en anden Pottekører Niels Sørensen Pottemager, Fæstegaardmand i Sorring, død 1880 — 63 Aar gl. Han kørte helt ud til Vesterhavet, hvor han tiltuskede sig Havtorsk, som han solgte paa Vejen hjem. Paa sine Rejser opkøbte

han mange gamle og sjældne Ting, som han opstillede til Pynt i sin Øverstestue. Hans Søn Søren Nielsen Pottemager fæster Gaarden efter Faderen og køber den 1892. Han kørte ogsaa med Potter.

Den ældste nulevende Pottekører, der forhandler »Sorringpotter« er Anders Sørensen, Møllebygger i Voel. Han er ca. 90 Aar og endnu rask og rørig. De to sidste Aar har han ikke kørt, da Gigten har været slem efter et Fald, der beskadigede hans ene Hofte. Men til Sommer vil han ud igen med et Læs, som han har liggende paa sit Loft, og besøge gamle Venner. Med Stolthed fremviser han sine fede Heste, sin smukke lille Gaard og sine pyntelige Stuer, hvori en Mængde sjældne Ting af Kobber og Messing, som han har købt paa sine Rejser, pynter svært op.

De har en stor Værdi. Men de skal ikke sælges, siger gamle Anders. »De er Minder«. Paa Spørgsmaalet om, hvorvidt han har Bevilling til at handle, svarer han: »Nej! A æ jo somtins bløvven rejen i Nies, te mi Hannel va ulovlig, ette en gammel Lov fra 1683; men a haa svaaet: Staar der ikke i samme Lov: Landets Børn har Ret til at forhandle Landets Produkter? De retter a mæ etter. Saa haae de læt mæ kye uantastet.«

Der er sikkert mange andre Pottehandlere, der har »klaret sig« paa samme Vis; men nogle har ogsaa maattet skaffe sig en Slags Bevilling.

Man skulde synes, det var en ubehagelig og kummerlig Bestilling at køre omkring med Potter, særlig i ældre Tider, da Pottehandlerne kørte med Stude, eller som »Grydemændene« fra Nørherred med een Stud og een Hest, naar de kom til Sorring og tilbyttede sig »røde Potter« for »sorte«. Det har taget lang Tid at køre den Tur paa over 20 Mil med saadanne For-

spand og ad de daarlige Veje, som fandtes dengang. Men de logerede undervejs hos Gaardmændene, hvor de kom frem, og var som Regel velsete, nærmest regnet som Gæster. De oplevede jo en Del og havde altid Nyt at fortælle.

De bragte Bud og Hilsen fra Slægt og Venner paa andre Egne, ofte hemmelige Bud mellem Kærestefolk, eller skaffede Giftermaal i Stand for et beskedent Gratiale. Det gjaldt jo om »at tage det hele med«.

IV.

Som det flygtigt er nævnt i det foregaaende, har man før antaget, at der har været Pottemagere, som forfærdigede »røde Potter« i Gjesing og Nørager Sogne før 1677. Denne Antagelse grundes paa, at der paa Folkemuseet findes et gammelt Lerfad[1]) med Kalenderoptegnelser og Familienavne med Aarstal, der slutter nævnte Aar.

Dette gamle Lerfad er i flere Henseender af historisk Interesse og fortjener nærmere Omtale.

Da Christian Vs Danske Lov omtaler Tilvirkningen af »sorte Potter« i Gjesing og Nørager Sogne, medens der i samme Lov ikke findes nogen Hentydning til, at der er forfærdiget »røde Potter« der eller noget andet Sted, maa det være aldeles afgjort, at denne Virksomhed ikke har haft nogen som helst Betydning her i Landet paa den Tid, da Loven blev givet.

Fadet er imidlertid en Kendsgerning, der ikke kan omtvistes; men hvorvidt det er lavet 1677 eller senere, kan der være delte Meninger om, ligesom det er højst tvivlsomt, om Optegnelserne stammer fra en Pottemagers Haand, skønt Fadet selvfølgelig er »drejet« af

[1]) Mus. Nr. H. 41.

en Pottemager, da dette kræver megen Øvelse. — Fadets Dekoration røber imidlertid saa stor Skrivefærdighed, at det vist vilde være for meget forlangt, at en Pottemager paa den Tid skulde kunne udføre den saa smukt. Desuden har vedkommende begyndt med at nævne Krigsaarene 1627—29 og 1644. — Mon en almindelig Pottemager paa den Tid har været saa historisk interesseret? Det er vist tvivlsomt! Saa fortæller han videre om sit Bryllup paa »Mælgaard« 1646 og om sine ældste Sønners Fødsel i »Skærbæk« — denne By laa paa Meilgaards nuværende Hovmark og bestod af 10 Bol og 17 Huse. Fru Ingeborg Kristine Pentz til Meilgaard fik 1711 kongelig Bevilling til at nedlægge den, da »Beboerne var saa slemme til at stjæle[1])«. — Hans yngste Børn er derimod født i Løvenholms Dyrhus, og han røber sig altsaa her som »Dyrvogter« (Skovrider).

Den ældste Søn Peder Mogensen, som er nævnt 3 Gange paa Fadet, var Gaardfæster under Grevskabet Løvenholm (Matr. 1688) og afmønstredes som Landrytter 1691 (Gjesing Sogns Kirkebog) sammen med en Del andre. Han dør i Gjesing 1709 — 62 Aar. En yngre Broder Vallentin, født 1662, nævnes to Gange i Dal. S. Kirkebog som Fadder sammen med Jocum Graasøn og Karen Nielsdatter. De to sidstnævnte optræder flere Gange som Faddere sammen med Officererne, f. Eks. Løjtnant Meier og Henrik Høg samt med Corporaler og »Trompetere«, saa Vallentin under sit Ophold i Sorring tilsyneladende har søgt sin Omgang i Officerskredse, hvilket tyder paa, at han ogsaa har været Rytter, men ikke menig.

Vallentin nævnes senere hyppigt i Gjesing Sogns

[1]) Ejler Haugsted: Meilgaard. Danske Herregaarde, Jylland. S. 281.

Kirkebog som Fadder eller Forlover. Han bliver gift med Margrethe Nielsdatter og flytter samme Aar til Nørager (1696). Hans andre Brødre nævnes ogsaa hyppigt. Anders Mogensen er Møller i Ny Mølle. Birgitte Mogensdatter bliver 1708 giftet ind i Slægten Doest (Værum ved Randers), Vallentin og Anders i Ny Mølle er Forlovere. — Der kan ikke paavises, at mere end een af den Slægt, som omtales paa Fadet, har været Pottemager, nemlig Chresten Davidsen, David Mogensens Søn, som boede i Sorring og døde der som gammel Mand; med mindre den Peder Christoffersen eller Peder Pottemager, som hyppigt nævnes i Dallerup S. Kirkebog 1700—1706 er af ovennævnte Slægt; han er muligvis Søn af Christoffer Mogensen af Glæsborg — senere Fæstebonde paa Løvenholm Gods. (Matr. 1665).

Der er altsaa meget større Sandsynlighed for, at Slægten, som der fortælles om paa det gamle Fad, har været en Rytterslægt, end at den har været en Pottemagerslægt, og et Mærke i Randen af Fadet modsat Ophængningshullet ligner godt nok et Soldatermærke. Der er gættet paa, hvad der skulde staa. Mon ikke V. 1. E.? hvilken udmærket godt kan sige: Vallentin, 1. Eskadron!

Gaadens Løsning synes altsaa at være den: Vallentin har under sit Ophold i Sorring moret sig med at dekorere Fadet hos en Pottemager og skænket sin Fader det. Han har saa — efter gammel Skik — »ladet Faderen selv fortælle« om de vigtigste Begivenheder i hans Liv. At han ikke er naaet længere end til 1677, kan godt tilgives, da der ikke var mere Plads.

Meget tyder paa, at ovennævnte Slægt har været i nær Familie med Mogensenslægten fra Farregaard,

og at det har været en Rytterbondeslægt, der paa en eller anden Maade har knyttet Forbindelse mellem Pottemagervirksomheden i Gjesing, Nørager og Dallerup med omliggende Sogne; men sidstnævnte Sted har sikkert været Arnestedet for Tilvirkning af »røde Potter«. Maaske der er gjort Forsøg paa at omplante den til Gjesing-Nørager, hvilket tilsyneladende kun er lykkedes for et kortere Tidsrum.

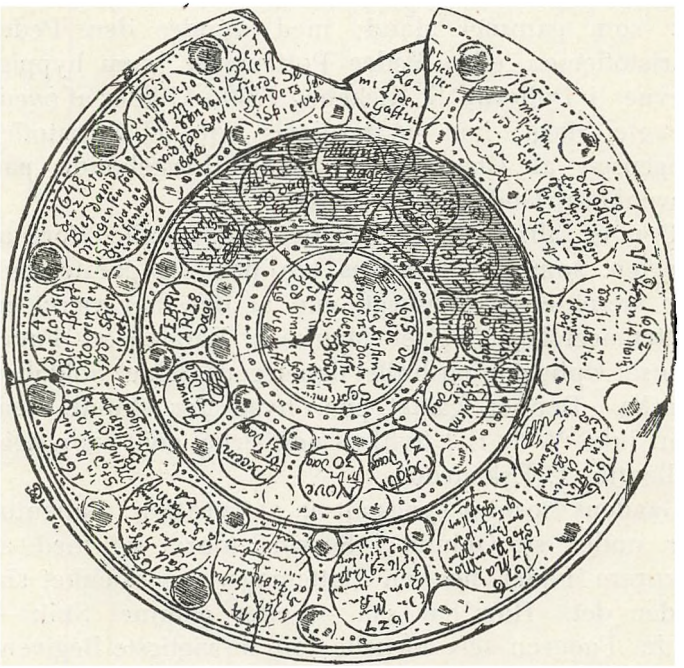

Afb. 8. Lerfad i Folkemuseet (Nr. H. 41)
efter Tegning af Rondahl i Tidsskrift for Kunstindustri 1886, S. 158.

Indskriften paa Fadet H 41 i Dansk Folkemuseum (erhvervet 1887).

Paa de fjorten Randcirkler:

1) 1627 Om Michelj Kom dj Keiszerlig I Holsten oc Jutland Oc 1629 Ved Pintz-dagstider drog ud igien.

2) 1644 I Juele[n] giorde dj Suensche (indfald)[1]). i Holsten oc Judtland, samme tid Jndfalt dj oc saa udi schaane, samme tid oc Jndtagen bremen.

3) 1657 Falt dj Suensche her udj Holstein oc Judland oc der War Nest udi 2 Aar.

4) 1646 den 18. Octob. Stod Mit oc Min Koenis Brøllup paa Meilgaar.

5) 1647 den 10. Julij Bleff Peder Mogensen fød i Skierbæk.

6) 1648 den 2. Octob. Blef David Mogensen fød i Skierbæk oc Gud henkalld samme Dag.

7) 1651 den 15. Octob. Bleff Min tredie Søn David fød i Skierbæk.

8) [1653] den 1.....[2]) Bleff]Min] Fierde Søn Anders fød i Skierbæk.

9) [1655 den ....][2]) Sept. [bleff K]ersten [Mog]ensdatter [fø]d i Løvenholms Liden Dyr-Haffue.

10) 1657 blef Min femte Søn Jens Mogensen fød i Liden dyrhaffue, oc der hand var 5 Uger hen Kaldet Vorherre ham.

11) 1658 den 9. April Er Min Siete Søn Jens Mogenszen fød i Løwenholms Liden dyrhaffue.

12) 1662 den 14. Martzi Er min siffuende Søn Faltin Mogensz[en] fød i Løvenholms Liden dyrhaffne.

13) 1666 den 12. Febr. Er Min Anden Daatter Birgite fød i Løvenholm Liden dyrhaffue.

14) 1676 d. 7. Maj Stod Peder Mogenszens oc Margrete Jensz dater Brøllup i gieszing.

I Midtercirklen:

Anno 1675 den 23. Septembr. døde Salig Kirsten Maagensdaater i Kiøbenhaffn, oc hindis Broder Peder Mogensen Lod hinder hæderlig begraffve.

---

[1]) Ordet mangler.

[2]) Skaar i Fadet.

I de smaa Cirkler:

Maanedernes Navne og Dagetal.

I Kanten: 1677 D T S, jfr. Bernh. Olsens Artikel.

Skærbæk er naturligvis ikke Landsbyen ved Fredericia; Skærbæk By nedlagdes 1711, og dens Bymark lagdes under Herregaarden Meilgaard.

Fadet er tidligere behandlet af C. Nyrop i Tidskrift for Kunstindustri 1886, S. 158, og af Bernhard Olsen i samme Tidsskrift 1888, S. 58—59. Museumsinspektør Jørgen Olrik, Dansk Folkemuseum, har været saa elskværdig at meddele den ovenfor trykte Afskrift af Indskrifterne paa Fadet.

Linaa Sogn i gamle Dage.

Ved Edv. Egeberg.

(Fortsat).

---

10. **Christian Gyberg** (1756—1796).

Christian Gyberg er født i Harlev ved Aarhus 1722. (Wiberg). Den eneste Oplysning om hans Slægt har jeg fra Linaa Kirkebog af 1771. Det Aar har han nemlig Barn i Kirke — en Dreng, der hedder Jens — og da nævnes som Faddere en Broder: Jochum fra Harlev og en anden Broder: Knud Jørgen og dennes Kone Karen fra Tharskov Mølle.

Om Gybergs Studier og Uddannelse ved vi kun dette, at han er Student (privat) fra Aarhus 1743 og Candidat 1747 med non.

Christian Gyberg var første Gang gift — 1757 — med Elisabeth Hylleborg Broge. Med hende har han en Søn, som bliver kaldt op efter Cl. Poulsen. Hun dør 1758, formodentlig efter Barnefødselen. Enkemanden ansøger samme Aar om at maatte sidde i uskiftet Bo »med sin umyndige Søn« og næste Aar, 1759, faar han kgl. Bevilling til at maatte »lade sig vie hjemme i Huset af hvilken Præst han ønsker dertil«. Den udkaarne er da Marie Sophie Steensdatter Steensen (født 1742, død 1795.) Datter af Steen Steensen til Aunsbjerg og Hustru Marie Cathrine Rasmusdatter Balslev. I dette Ægteskab havde han 3 Sønner og 3 Døtre.

Om disse seks skal jeg blot meddele, at tre af dem

blev opkaldt efter gamle Clemen Poulsen. De to første døde som spæde. Først den tredje fik »han, (Præsten) Held med at lægge til«, som man siger paa jydsk, og han blev Gaardmand i Linaa. Den ældste Datter Hylleborg blev gift med Sigrn. Mogens Grønbek af Præsteslægten Grønbek fra Røgen.

De faa Ting, jeg har fundet om Chr. Gyberg, har ikke kunnet bibringe mig noget klart Billede af ham som Præst. Den eneste Udtalelse om ham som saadan har jeg fra en Visitats af Biskop Janson i Aarhus (1737—1805) 1794. Om denne Mands religiøse Standpunkt kan man maaske faa et lille Begreb ved L. Kochs Udtalelse om ham. Han siger, at »han stod paa en venskabelig Fod med Biskop Balle, forargedes med ham over Hornemans Bibelfortolkning — —«. Han var altsaa af den ortodokse bibeltroende Retning. Og hvis Gyberg havde været af den Hornemanske Art, maatte det vel vel have givet sig tilkende i Biskoppens Udtalelser om ham. Naa — Gyberg var i 1794 en gammel Mand, som man farer lempeligt frem imod, og han siger da i sin Visitationsprotokol blot dette:

„I Linaa og annecterede Dallerup Sogn er Hr. Christian Gyberg Præst, en gammel Mand af 70 Aar, han blev kaldet hertil af Hs. Maj. 1756, haver altsaa i 38 Aar været Lærer ved disse Menigheder. Efter hans Alder og medfølgende Skrøbelighed kunde ikke ventes meget. Dog vides ei andet, end at han altid haver troelig passet sit Embede. Ogsaa fandtes god Kundskab hos Ungdommen, hvoraf nogle allerede viste Fremgang i den nye anordnede Lærebog, overalt kunde mærkes Fremgang siden 1790."

Dette er jo ikke noget særlig fint Skudsmaal, og det fortæller ikke meget om, hvorledes Gyberg var, da han stod i sin bedste Kraft. At han trolig har passet sit Embede betyder just ikke det samme som, at han

har udrettet noget. Det peger vel nærmest i Retning af god Vilje og smaa Evner.

Om hans Færden i Menigheden udenfor Kirken, i det borgerlige Liv, foreligger der saa godt som ingen Vidnesbyrd, med mindre man ogsaa her vil ty til Kirkebogens Melding om, hvor ofte og til hvem han har overladt sine Døtre som Faddere. Og den fortæller da, at baade Hylleborg og Karen har baaret Børn for Daaben. Den første oftest. Men det ser ud, som om de nærmest har holdt sig til det større Hartkorn eller Familier udenfor Bondestanden, saaledes Gaardmændene Laurids Bertelsen og Rasmus Lottrup samt Seign. Jens Hasselager, tidligere Ejer af Bomholt og gift med Præsten Glahns Datter i Alling.

Det kan vel betragtes som givet, at Gyberg har dyrket Selskabelighed paa Aunsbjerg hos den Steensenske Familie, i hvilken han jo var indgiftet. Og han er vel ogsaa gennem denne kommen i Forbindelse med andre Godsejer-Slægter, f. Eks. Fischerne og Hofferne, som sad paa Silkeborg siden 1767. Og det er vel meget sandsynligt, at han ogsaa, gennem den Steensenske Familie har gjort Bekendtskab med Præsteslægten fra Vium og paa Aunsbjerg set Drengen, som senere blev en berømt Digter. En anden Præsteslægt ved vi med Vished, at den Gybergske Familie havde Føling med. I Aarene 1782—94 ser vi den jævnlig til Fadderstads i Alling Præstegaard hos Præsten Bagger, der senere blev Gybergs Eftermand i Linaa, baade Gyberg selv, Madamen og begge Døtrene: Hylleborg og Karen. Det er et, set med Nutidens Øjne, ret broget Selskab, de her er i: Præstefamilien Grønbek fra Røgen, Præsterne Reenberg, Gødvad, Hald, Højbjerg o. fl. Proprietærerne og Forvalterne Hasselager, Linaa, Bastrup og Mønster, Silkeborg,

Borgen og Boserup, Skovsrod, Søren Levring, Bomholt, Riis, Kielsgaard, Rosborg, Kalbygaard o. fl. Og der kommer de rige Møllere fra Ry Peder og Frants Blok. Ja, vi træffer dem endogsaa ved Festbordet sammen med adelige som Frøken Fritze de Woyda fra Sofiendal, en Kammerjunker Adeler ibid, en Baron Rehbinder, som synes at have haft Tilhold paa Skovsrod. Og ind mellem alt dette er saa strøet en enkelt studeret Skoleholder og en større Hartkornsbonde.

Jeg præsenterer Selskabet i Alling Præstegaard saa omhyggeligt ikke blot for derigennem at efterspore Gybergs Veje udensogns, men ogsaa fordi det vel kan forudsættes, at Præsten Bagger, som jeg om lidt vil komme til at omtale som Gybergs Eftermand, har søgt den samme Omgang, da han kom til Linaa.

Noget af det interessanteste, jeg har fundet vedrørende Chr. Gyberg, er hans egen Opgivelse af Embedets Udseende med Hensyn til Tiende, Offer, Jordtilliggende, Skov, Præstegaardens Bygninger, Tofter osv. Denne lyder i sin Helhed saaledes efter »Gjern Herredsbog« af 1772, altsaa før Udskiftningen fandt Sted:

„Decimantes ere i Linaa Sogn, som bestaar af 124 Tdr. 5 Skp. 2 Alb. Heele, Halve og Boelsgaarde, 42 der svarer Korn Qvægtiende, der nu oppebæres in Natura og kand naar Huusfolkenes Quægtiende iberegnes Ansættes for Penge á Tdr. Hartkorn 4 Mark er 85 Rdl. „ Mark 9 Skil. Dallerup Sogn Bestaar af Hartkorn 126 Tdr. 5 Skpr. 3 Fjk. 1 Alb. i Sognet ere Decimantes 32 Hele halve og Boels Gaarde, disse svarer Korn paa Skp. efter Accordt for nærværende Tiid 15 Tdr. Rug 18 Tdr. Byg 10 Tdr. Haure, Quægtiende beløber sig i Penge 3 Rdlr. og 8 Lam.

Husfolkene i begge Sognerne giøre efter Loven deres Høstdag til Præsten.

Reditus Festivitatis Videl:

1. Offer til de 3 Store Høytidsdage 90 Rdlr.

2. St. Hans Rente svares efter Forordningen 1 ℔ Ost af hver Td. Hartkorn.

3. Julerente faas ingen.

4. Paaskerenter 18½ Voll (Ol) Æg.

Aedificia.

1. Præstegaardens Bygning Bestaar af 4 Længde Huuse, og er Indbygget. Stuehuset er 38 Fagg. Ladehuset hvorudi er Tørvehus og en Vognport 29 Fagg. Øxenhuus Hestestald Koestald hvor udi er 2 Porte til Indkiørsel til Gaarden 29 Fagg Nok et lidet Stycke Huus 10 Fagg og en Vognport paa 6 Fagg, Huusene ere tækkede tildels med Halm tildels med Lyng.

Præstegaarden er skattefri.

2. Ved Præstegaarden ligger en frugthauge, Bag ved Gaarden er een med Steendige Indhegnet Tofft. hvorudi kan saaes 2 Tdr. Korn og afles 8 Læs Høe.

Derforuden trende fald Jorder kaldes Vangveds Hauge er Indhegnet med Jorddige og Bruges meesten dels aelène til Græsning, udenfor samme Hauge paa den Østre side er endnu et stykke heede Jord, som kand med tiden Brydes, grænsende til Woel Mark med den Nordre side og til Linaa Mark med den den Østre og Søndre Side, udj vor Mark ved Mollerup Biarup Moes kaldet, ere 6 Agre og 4 Blokker og kand Brydes meere op i Lyngheden med Tiiden, i samme Moese kand Berges 2 Læs Høe med stor Besværlighed.

Ved Kruudhuset ligger et stycke Eng til Præstegaarden hvorpaa kand Aules 1 Læs Høe. Ellers har Præstegaarden sine Agre Lige ved Bøndernes udj de til Byen inddelte Vange, hvilke ere følgende:

Udj Skrem:

I Tornager 1 Liden Blok ved Budskhøj. 1 Halvager 2de over og neder Hyldagre 1 Skriverskiærs ager 1 Endeløs 2 Muusbierre 1 Skidtorns Ager 10 Hummelstange i et Fald 2de Ditto Hommelstange 2de Brreholmer.

Udj Sønder heer og Krrek (?)

2de lange Agre 2de Blokker 1 paa Hielmbraad 1 Blok uden for Hielm Braad 1 Kringel Blok 1 Liden Blok ved Struben 2de Smaues (?) Agre 1 Blok ved Smaues Beck 2de Haure Stubsagre 3 Hel-Ledins Blokker 1 Kromager 1 Krosager 1 Stubkiærsager 1 Hampland 2de Kieldager 1 Lauen Riesager 1 Kiærager 2de agre under Lundbierrig 1 Krogholmsager 1 Dito Halvmaal uden For.

Udj Væstervang.

3de tingeballes Blokker 3de under Hesselbierrig 1 Ager under

Ronnings-Høy 1 fra gierdet til Lauen Rædt 1 Ager uden væster Bro, 1 Ronnings ager.

Birkved Heede.

6 Heele agre 1 Halvmaal.

Halvis (Halved) Bakvang.

2de Lange agre 2de Blokker paa Bakket, 3de under Korset 1 paa Backet ved Nør Moese 1 ved Hvalpklær 1 Blok paa Bierget ved Toften 1 Kield Blok, 1 Giønde ager En Steentofft ager.

Mølager Vang.

4de agre i det øverste fald 6 Stykker i det nederste fald.

Birkebergs Vang.

1 Blok paa Birkeberg 1 Ditto ved Broeskoudallet 2de Lange agre 1 Høyoms Blok 1 Liden Halv Blok som vender mod Engen 3de Stykker under andbjerg 1 Do. Blok paa andbjerg 2de agre i det Bleege Fald.

Den Væster Vangveds Vang.

2de lange agre 2de i Heeden og paa Knolden 2de Ditto Blokker 1 Langs hen med Vangords Hauge 3 agre i det Bleege fald.

Dend Østre Vangveds Vang.

1 Blok neden Tyedahl 1 Ditto oven Tyedahl 1 Lang agre oven Tyedahl 1 Blok oven Smedens dall, 1 Blok paa Knolden 2de Lange Agre 1 Ditto halvmaal. Nok 10 Stycker opbrudt Jord.

Tindkolde.

6 Agre til Sviinhuusdallet 5 Agre uden for Sviinhuusdall.

Koedahlsheede og under Buske.

3de Lange Agre 2de Espivads Blokker 1 paa Skagholm, 5 agre under Buske og 2de paa Buskhøy.

Præstegaarden haver sine Engskifter Lige ved Bøndernes ved Øvre og Nedre Aae, udj Bredkiær og Klynseng, hvorpaa kand Aules 7 til 8 Læs.

Skov til Præstegaarden.

Udj Store Skouen er 4de Skifter: 1 ved askouhøye, 2det Birkved 3de Øster Seis og 4de Væster Seis. Bestaar alleene af Bøgetræe.

Udj Hessel Skoven.

1 Skifte. Bestaar af Riis Eeg og Bøg.

3. Præstegaardens Taxt i Matrikulen Skovskylden i Beregnet er 4 Tdr. 7 Skpr. 1 Fjk. 1 Alb.

4. Præstegaarden er indkiøbt af Nærværende Sogne Præst for 266 Rdl. 4 Mark.

5. Inventarium til Præstegaarden er ingen.

6 Huuse til Præstegaarden ere 3de i god stand, dog Jordøse uden et lidet Kaalgaards Steed. Nemlig: 1 ved Knopledet 2det ved den Øster side af Gaasdammen 3 paa den væster side af Gaasdammen, de giver i Huusleye 6 Rdlr. 2 Mark og giøre nogle dages Arbeide."

Ang. Annexgaarden i Dallerup skal jeg blot anføre et Par Ting. Den ligger i Byen og har af Hartkorn:

4 Tdr. 7 Skpr. 2 Fjk. 1 Alb. Den har sine Agre og Blokke i Wiide Vangen, Røn Snab, Nebell Heede, Krogdals Faldet, Fladehøj, Løyen Høyes Vangen, Wæster Kiers Vangen, Kors Engs Blokker, Aaes Faldet, Langbierrig, Breedsiig Vangen og Holmerne.

Sine Enge har den i Wæster Kiær, Steen Kilde, Aaskilde, Breedsiig og Øster Kiær.

Hvad Embedets Beneficia angaar oplyser Gyberg:

1. „Mensalia er ingen.

2. Anden tillæg som kand agtes pro Auktario Stipendii saa som Konge Tiende, Kirketiende. pensioner, Jorder, Marker etc. er ingen.

3. Legata er ingen.

4. Silkeborgs Eyere giver til Præsten efter Jordebogen Rug 7 Tdr. 4 Skpr. Byg 10 Tdr. 4 Skpr. Haure 2 Tdr. og Offer paa de 3 store Høytidsdage 18 Rdlr.

Det er siden anslagen i Penge og svares aarlig for det altsammen i Genant 44 Rdl. 8 Skl.

5. Af Skoven som tilforn er Specificerede Nyder Præsten fri Ildebrand og Olden."

Og hvad Gravamina vedrører meddeler han:

1. Pension til Enken i Kaldet er ingen.

2. Personel Capellan Hr. Mickel Schandorffi, Løn 50 Rdl., 2 Tdr. Rug.

3. Skat af Kaldet:

Consumptions Familie og Folkeskat af det Tiende ydende Hartkorn i Linaa og Dallerup Sogne, samt af Stalden (?) 6 Rdl.

Extra-Skat — 2 Rdl.

Extra-paabud af Kaldets Indkomster

i Pro Cento-Skat 14 Rdlr. 3 Mark 12 Skil.

Nye Studie-Skat 2 - 1 - 8 -

5. Decimantiums formindskelse sees ikke for Haanden.
6. Høe og Foder er ikkun Lidet og ringe, der falder paa Skarpe og Sanige Marker."

Redegørelsen ender med dette:

„Documenta Publica paa den Kongelig Genant ved Silkeborg findes Høyloulig Kong Friderich den 3dies Confirmation og paa tienden af Silkeborg Ladegaard og Huusene ved Silkeborg Høyeste Rættes Dom Accidentzer ved Barne Daab, Kirkegangs Kone, Brudefolk og Liigprædiken ere meget formindskede og kand nu i det høyeste Beløbe sig aarl. til 24 á 26 Rdl."

I en „Forklaring over Præstegaarde Annex og Mensalgaarde" af 1785 har Gyberg meddelt, at Vangen Skrem el. Skram (se ovenfor) nu er udenfor Fællig, medens Præstegaardens øvrige Jorder endnu ikke er udskiftede, at Vangene som ligger klods op ad Præstegaarden er hegnede med Stengærder og Jorddiger „i dette Sommer opført med anseelig omkostning", at „ved Præstegaarden er ingen Humle Hauge, hvortil ikke heller vel er lejlighed", og at Præsten har „græsnings rætt paa overdrevene". Endelig oplyser han, at Skovskifterne endnu ikke er udskiftet, og det kan heller ikke ske, „fordj Bøndernes paa begge sidder er ophugne og Præsteskouen i forsvarlig Stand".

Maaske har Gyberg været en flink Landmand, men Præstegaarden synes han at have holdt i daarlig Stand. I Biskop Jansons Visitatsprotokol for 1794 staar saaledes:

„Om Præstegaardens Tilstand haver jeg allerede meldt i min allerunderdanigste Beretning for 1790. Jeg fandt endnu store Mangler og kunde ikke kalde den for at være i beboelig Stand.

Efter nogle alvorlige Erindringer er det dog kommet saavidt, at nogle Mangler ere blevne afhjulpne og endvidere er lovet behørig Istandsættelse til forestaaende Sommer."

— 1795 døde Madam Gyberg. »Min elskelige Kone Marie Sophie Gyberg fød Steensen« har han selv skrevet i Kirkebogen. Aaret efter dør han selv.

11. **Ludvig Hemmer Bagger**[1] (1796—1820).

Da Ludvig H. Baggers Selvbiografi af 29. Aug. 1777 giver al den Besked om hans Liv til denne Dato, der haves, citerer jeg den her. (Oversat af W. Bagger):

»Jeg, Ludvig Hemmer Bagger saa Lyset d. 27de Marts 1749. Min Fader var Jørgen Bagger, Præst for Flade, Fladstrand og Gjørum Menigheder i Aalborg Stift, og min Moder Anna Maria Køliken. Ved min Faders Død blev jeg, 4 Aar gammel, efterladt til min dybt bedrøvede Moders Omsorg; hun lever endnu. Men efter nogle Aars Forløb var der en Borger i Aalborg, som var Vinhandler der og hed Andreas Harboe, der hjalp hende i hendes trange Kaar og antog sig mig i Søns Sted. Ved hans Foranstaltning bestemtes jeg til Studeringer og blev Aar 1767 optaget som Discipel i Aalborg Cathedralskole. Efter at have gaaet i Skole der blev jeg Aar 1768 dimitteret med Testimonium til Kjøbenhavns Universitet af den bekjendte Rektor Hr. Georg Thestrup og blev af Rektor Magnificus optaget og indskrevet blandt de akademiske Borgere. Da jeg saaledes var bleven færdig med Examen artium, vendte jeg hjem igen og bestred nu en Lærerstilling hos velagtet Mand Christian Nørbech, Ejer af Avlsgaarden Damsgaard paa Mors. Universitetet var dog endnu ikke glemt, men jeg rejste atter til Kjøbenhavn Aar 1770 og efter at have lagt Flid paa Philosofien bestod jeg philosofisk Examen med Karakteren haud

---

[1]) Jeg benytter her Lejligheden til at rette en Tak til Ludvig Hemmer Baggers Sønnesøns Søn, Hr. Pastor Waldemar Bagger i Asnæs, for den Hjælp, han har ydet mig i Arbejdet med at samle Data af hans Oldefaders Liv. Han har her beredvilligt stillet sine mange Optegnelser om Slægten Bagger til min Raadighed og endvidere henvist mig til Kilder, som jeg ikke var vidende om.

Illaudabilis. Glad for det Sted, jeg var rejst bort fra, begav jeg mig derhen og blev nu i min Stilling der lige til 1773, i hvilket Aar jeg gjensaa den af Videnskaber blomstrende By Kjøbenhavn og efter at have anvendt $1^1/_2$ Aar paa at høre theologiske Forelæsninger underkastede jeg mig theologisk Examen d. 27de April 1774 med Resultatet non Contemnendus, som de udmærkede Mænd, D. Holmius, Balle, Ancher og Treschow tilkjendte mig. Snart efter holdt jeg i Helligaandskirken Dimissionsprædiken over Texten Maths. 5 v. 20, som Hr. Ancher, efter forud at have rost den, gav Karakteren Laudabilis. Efter saaledes at have tilendebragt den akademiske Bane, anvendte jeg den følgende Tid saavel til Øvelser i Veltalenhed som til at undervise Børn, indtil jeg den 12. Juli 1777 af vor naadige Konge blev kaldet til at være Guds Ords Tjener og Præst for Kongens Tugthus i Viborg. Til den Tjeneste blev jeg paafølgende 27. August højtidelig indsat af Biskoppen i Viborg højærværdige Hr. C. M. Rottbøll.

Viborg. d. 29. August 1777.

Ludvig Hemmer Bagger.

Ludv. H. Baggers første præstelige Arbejde faldt altsaa i »Tugt- og Manufakturhuset« i Viborg. Han fik Embedet efter Wincentz Brengholm som kaldedes til Haderup. Baggers Kaldsbrev tager sit Forbehold. Han faar Embedet, »saafremt han ellers efter foregaaende Overhørelse i Lærdom saa saglig(?) i Liv og Levnet saa skikkelig og af den Alder efter Loven befindes, at hannem Prædike Embedet kand betroes«. Bagger maa altsaa have kunnet opfylde alle Betingelser. Lønnen er 50 Rdlr. »samt hvad Offer Betientere eller nogen anden paa Højtidsdagen hannem vil meddele

saa og af Bryllup, Barseler og Liigfærd af Betientere og Arbejdere, og naar han forholder sig vel og vindskibelig i dette Embede, ville vi efter sex Aars Forløb have ham i allernaadigste Erindring til et bedre Præstekald at vorde befordret«. Bagger maa have forholdt sig særdeles vel og været meget vindskibelig, thi allerede i 1781 bliver han kaldet til Alling-Tulstrup, som den tidligere omtalte Vilh. Glahns Efterfølger.

Samtidig bliver han gift. I den Viborg Samler af 1781 Nr. 41 hedder det:

Copulerede. „Den 28de Sept., i Røgen Præstegaard, Hr. Ludvig Hemmer Bagger, Sognepræst for Alling og Tulstrup Menigheder, og Jomfru Birgitte Maria Grønbech, ældste Datter af Hr. Provst Grønbech i Røgen. Provsten selv viede sin Datter og talte over 1 M. B. 49, 25. „Det kommer fra din Faders Gud, og han skal hielpe dig, og fra den Almægtige, og han skal velsigne dig".

Ludvig H. Bagger og den Røgen Præstedatter havde 6 Børn, som alle fødtes i Alling Præstegaard:

1) Jørgen (f. 1782 † 1860. Skolelærer i St. Taarø, gift med Maren Bech.)

2) Christian Kølichen (f. 1786 † 1835. Præst i Linaa fra 1830—35. Gift 1ste Gang med Karen Larsen, Kerteminde, 2den Gang med Christiane Gottschalck, Aars).

3) Andreas Ludvig (f. 1787 † 1859. Urtekræmmer. Gift med Engel Frederikke With).

4) Ane Cathrine (f. 1789 † 1859. Gift 1ste Gang 1818 med Landinspektør Søren Sørensen, Lavenhovgaard. 2den Gang 1828 med Overretsprokurator Damianus Christian Hald ibid. Hun og Hald skænkede Orgelet til Linaa Kirke).

5) Helene Johanne Sophie (f. 1792. Gift med Stephan Schade Asmussen, Forpagter i Flemming, senere paa Silkeborg).

6) Anne Marie (f. 1794. Gift 1820 med Andreas Hald[1]). Død 1868 i Horsens).

[1]) Andreas Hald. Født i Højbjerg 1785. Student privat fra Viborg 1807. Cand. theol. 1813 med haud. Sognepræst paa Manø 1819. 2 Døtre. 1824 Præst i Alling-Tulstrup. 1842 i Ousted-Taaning. Død 1856.

Ludvig H. Bagger har, efter alt at dømme, været en kraftig Personlighed. I min Barndom mindedes de meget gamle ham endnu og omtalte ham med stor Respekt. Alene den Klang, der var i Ordene, naar de sagde »Provst Bager« — med langt a og et g — var fuld af Ærbødighed. Han var, den gamle Provst, som en Kirkens Mand efter deres Mening skulde være. Tidens Præsteideal var ganske vist et noget andet end vort, men det stod med Glans for den Slægts Øjne. Man forlangte ikke — som vi gør — at Præsten i Kirken og udenfor denne skulde smelte sammen til en harmonisk Helhed, at Lære — hvad den meste Forkyndelse i den rationalistiske Tid var — og Liv blev bedømt under et. Han skulde vel just ikke — forat bruge Gustaf Frødings Ord — »så fort han fåt prästrocken på« være »prost från topp till tå, och det en hejdundrarande prost ändå«, men dog noget derhen ad. Der maatte selvfølgelig ikke være Pletter paa hans Liv, men man saa ikke skævt til ham — tværtimod — fordi han drak sin »kaffe med halfva i« skosede »icke buteljen« — for atter at citere G. Frøding. Han var ligesom to Personer, hvoraf den ene hørte Kirken til og den anden Livet, som det levedes udenfor Kirken. Og han skulde være hel i begge. Jeg har ofte hørt gamle Folk fra Baggers Tid fortælle med Beundring om den og den Præst, som var ret efter Menigmands Hjærte, at han efter Gudstjenesten, ved hvilken han havde faaet Menigheden til at smelte hen i Taarer, kunde krænge Kjolen af sig og sige djærvt og lidt forsorent: Der ligger Præsten og her staar Manden. Ja, maaske endogsaa bedyre det med en Ed. Sligt har jeg ikke hørt fortalt om gamle Provst Bagger. Men jeg tror — efter den Beundring at dømme, der stod som et lysende Kølvand

om hans Minde — at han svarede nogenlunde til dette folkelige Præsteideal. Han var altsaa sikkert en udpræget Personlighed baade i og udenfor Kirken.

Der er noget uendelig trist i dette, at der af alt det, der gennem Aarhundreder er blevet sagt og sunget i de gamle Kirker Landet over af mange ejendommelige Præsterøster foran Alter og fra Prædikestol, næsten intet er blevet bevaret. Hvor havde det været herligt, om man havde haft en svag Genklang deraf i et skrevet Ord. Det er saa forsvindende lidt, man har af sligt. Fra Provst Bagger har man slet intet. Kun et Andenhaands-Ekko i et Par Notitser af Biskop Janson i hans Visitats-Protokoller fra 1798 og 1802, altsaa fra de første Aar efter at Bagger er kommen til Linaa.

I 1798 siges der om ham:

»— — Provst Ludvig Hemmer Bagger, som forhen var Præst i Alling, er nu her Sognepræst siden 1796, (kaldet af Kongen) da han — — blev befordret til dette Kald, hvilket han efter mange Aars vel forrettet Tjeneste eragtedes at have fortjent. Baade som Herredsprovst og Lærer for sin Menighed opfylder han sine Pligter saaledes, som det kan fordres af en duelig og retskaffen Mand, og vil hans Menighed vist kunne vente Nytte af hans Flid og Arbejde. Hans Alder er 49 Aar.«

Biskoppen roser ogsaa den »forsamlede talrige Ungdom«, som havde en »meget god Kundskab«.

Dette vedrører altsaa nærmest den aandelige Side af hans Arbejde. Men han faar ogsaa sit gode Skudsmaal som en i det praktiske Liv dygtig Mand. Angaaende Behandlingen af Præstegaarden siger Biskoppen, at den »forhen havde været i en maadelig Stand«, men at den fandtes nu »af Provst Bagger at være saa

anseelig forbedret, at den vist kan ventes fuldkommen istandsat om nogen Tid«.

Og i 1802 har han fremdeles kun godt at sige om Provsten. Han »forretter sit Embede som en kyndig og retskaffen Mand, til sand Nytte for Menigheden«. Og Præstegaarden »er der ikke noget at udsætte paa«.

Ved denne sidste Visitats synes der at være bleven gjort en Del Stads af Biskoppen i den gamle Præstegaard. »Aarhus Stiftstidende« 1802, Nr. 59, bringer denne Opsats:

»Ved Hs. Høiædle Høiærværdigheds Hr. Biskop Dr. Jansons Ankomst paa Visitats til Linaa Præstegaard d. 19. Juli 1802 blev følgende Vers afsungne af Provst Baggers 3de undertegnede Døttre:

Velkommen her
Vor Stiftes gode Fader!
Du er os kiær;
Thi aldrig du aflader,
Troolig at lære os Sandheds Ord
Og os at elske oprigtig,
Derfor vi kalde Dig God og Stor,
Og os Din Komme er vigtig.

Vi vil igien
Dig elske og velsigne,
Hvor Du far hen,
Gud styrke Dig og signe.
Lev frisk og munter i mange Aar
Stiftet til Lykke og Glæde,
Indtil Du sildig i Graven gaaer
Og faaer i Himmelen Sæde.

Underdanigst

Ane Chatrine Marie, Helene Johanne Sophia,
Ane Marie.

De tre Præstedøtre var da henholdsvis 13, 10 og 7 Aar.

Af den tidligere anførte Liste over Fadderne til Provst Baggers Børn kan man — som sagt — danne sig en nogenlunde sikker Forestilling om i al Fald en Del af Provstens Omgangskreds. Denne har vist været ret betydelig. Pastor Bagger, Asnæs, mener, at hans Oldefader holdt meget af Selskabelighed baade hjemme og ude[1]). Og man maa vel i al Fald kunne fastslaa, at til Omgangskredsen hørte ogsaaa de blandt Egnens Præster, han stod i et nærmere eller fjernere Familieforhold til. Disse var Thura, Gjern, som var gift med en Søster til Baggers Hustru, Michael Overgaard Asmussen i Them, der, saa vidt jeg kan skønne, maa have været Fader til Stephan Schade Asmussen, som var gift med Provstens Datter. Og dette Gifte har sikkert ført til Forbindelse med Præsten Aabo i Funder, hvis Hustru var en Datter af Præsten i Them. Om Provstefamilien har haft selskabelig Omgang med Herskabet paa Silkeborg — Hofferne — er vanskeligt at afgøre. Det ses, at Provsten ikke har været til Fadderstads paa Silkeborg, men derfor kan de godt have været med ved højtidelige Lejligheder paa Slottet. Dette laa jo i Provstens Pastorat. Hvorledes Provstens Stilling i selskabelig Henseende har været til Sognets Bønder, er ikke let at afgøre. Men jeg vil mene, at her har været et Skæl, som var almindeligt i den Tid, et Skæl, vi ikke kender, idet Bøndernes og Embedsstandens dengang vidt skilte Dannelses-Sfærer nu er rykket klods ind paa hinanden for ikke at sige flydt sammen. Et Fingerpeg i Retning af dette sociale Skæl mellem Bagger og hans Menighed turde vel det være, at Præstens Kvinder fadderer ikke hos Bønderne. Kun en Gang, 1814, optræder Provstinden som Fadder,

[1]) Hvad da ogsaa en senere anført Nekrolog synes at antyde.

og det er da hos en Mand udenfor Bondestanden: tidligere Smedemester i Skanderborg, daværende Kromand Linaa, Erik Møller, og da i Selskab med Mennesker, som ikke hørte til Provstens Omgangskreds: Hr. Rosborg, Kalbygaard, Hr. Riis, Linaa, og en Hr. Wentzel.

Det Kirkebøgerne — en af de faa Kilder, der kan øses af — iøvrigt fortæller om den gamle Provst, er kun ganske lidt, og dette lidet rører ikke hans Forhold til Kirken; men da det ligesom bringer et lille Pust fra hans Tid og den Baggrund, paa hvilken hans Arbejde blev gjort, tager jeg det med.

Der er bl. a. noget om dødfødte Børn og de Antegnelser, som deres Fødsel giver Provsten Anledning til at gøre. Den første af disse findes 1803. Det er, i Forbigaaende sagt, morsomt at se den Ugenerthed — vidt forskellig fra Nutidens Omhyggelighed — hvormed Navnene, der tilføjes Kirkebogen, ofte behandles. Og det gælder lige ned til salig Jakob Foghs Dage. Søren Hjort, Niels Smed, Jens Borup og Anders Vestergaard er slet ikke døbt med disse Efternavne, Jens Skræder og Peder Skomager heller ikke med deres De første fire har faaet dem fra de Gaarde, de bor i, de sidste to's Oldefader har maaske syet Frakker eller lavet Støvler, og saa er Navnet blevet hængende ved Slægten. »Maren i Bakket« og »Niels paa Knolden« — »Knolden« var, saa vidt jeg kan skønne, Navnet paa et Stykke Præstegaardsjord i Vangved — var selvfølgelig for deres Samtidige udmærket kendetegnet ved disse Navne, men hvis det for Folk i et senere Slægtled skulde være bleven nødvendigt at ty til Kirkebogen og faa Marens og Nielses Familieforhold opredede, saa havde det været heldigere, om de havde været opført med det Bagnavn, de fik i Daaben. Men

det var Tilførselen fra 1803. Det drejer sig her om et dødfødt Barn af Slægten Roed, som endnu har kraftige Skud i Sognet.

Provst Bagger skriver her:

„— — I Anledning af dette dødfødte Barn mødte Jordemoderen Mette Marie Christensen af Mollerup for Sognepræsten Provst Bagger i Linaa, der efter hendes mundtlige Angivelse, da hun ikke selv kand skrive, anførte Omstændighederne ved denne Barnefødsel saaledes: 1. at dette Barn var fuldbaaren, og hun dermed ikke kom for tidlig. 2. Det var en besværlig Fødsel, da Barnet kom dobbelt til Verden. 3. Hun brugte ingen Vendinger eller Instrumenter for at befordre Fødselen. 4. Det var for Gjordemoderen som det een Gang rørte sig straks efter det var født og blæste hun derfor i det, slog Brændevin paa Brystet og holdt det i koldt Vand over Skulderen. 5. Moderen haver ikke før faaet dødfødt Barn."

Det er bevidnet af et Par Koner, at Jordemoderens Beretning er sand.

Lignende Antegnelser findes adskillige Gange. En enkelt Gang er vedføjet den formodede Aarsag til for tidlig Nedkomst. Saaledes hedder det 1804 om Hans Johansens dødfødte Barn, at Konens pludselige Nedkomst formenes at være af Sorg over, at hendes Mand havde »lagt« heftig syg i nogle Dage.

Det kan i denne Sammenhæng være oplysende angaaende den Tids Jordemødre at fortælle, at disse i Reglen var ganske almindelige Bønderkoner uden skolemæssig Uddannelse. I 1803 og 04 nævnes saaledes som Fødselshjælper Marie Christiansdatter, Gaardkone fra Mollerup, i 1805 Huskonerne Ane Marie Hansdatter af Haarup og en Kone fra Laven Kjærsgaard. I 1810 en »Boelmands Kouen« Ane Andersen. I 1808 nævnes dog en Madam Wardinghus, altsaa en Kvinde udenfor Bondestanden.

I Fødsels-Tilførslerne forekommer der dog ogsaa

Antegnelser af mere romantisk Art end Jordemoder-Meldingerne. I 1809 meldes saaledes om et Par Spanioler som Barnefædre. Mads Jakobsens Kone af Haarup har ladet sig besvangre af en Spaniol fra Aarhus ved Navn Andres, medens hendes Mand laa inde ved Falkonererne i Holbæk som gevorben Soldat. Og Kiersten Jensdatter af Linaa, som tjener i Stjær har faaet et Barn ved en Spaniol, som hed Marius, og som laa indkvarteret der i Byen. De Linaa Kvinder har ikke kunnet modstaa de mørke Sydlændere. Desværre tilhører disse Kvinder ikke mig bekendte Slægter, ellers kunde man maaske endnu, i disse Slægters Lød og mørke Øjne, konstatere den sydlandske Afstamning.

Foruden dette at bringe et lille Stænk af Romantik ind i den lidt kedsommelige Kirkebog, føre disse »spanske« Meldinger jo tillige Tanken hen paa de store Begivenheder omkring Aarhundredskiftet: Napoleonskrigene og Eftervirkningen af dem herhjemme, som den gamle Provst oplevede og efter Evne holdt sig á jour med gennem »Aarhuus Stiftstidende«, vel sagtens det eneste Blad, som da læstes i og omkring Præstegaarden.

En enkelt Gang bringer Kirkebogen — fra Provstens Tid — Meddelelse om, at en Forlovelse er bleven ophævet fra Prædikestolen, en Skik, som jo tilhører en fjærn Tid. Der meldes saaledes i 1801, at det er bekendtgjort i Kirken, at Søren Sørensen af Skanderup og Ane Rasmusdatter af Linaa i Præstegaarden i Præstens og Medhjælperes — Peder Andersen og Peder Christensen Smed — Overværelse »er bleven saaledes forenede, at de ved fælles Samtykke ophævede deres forehavende Ægteskab«.

Provst Bagger tilbragte de sidste 23 Aar af sit Liv

i Linaa Præstegaard. Hvorledes Livet har formet sig i den gamle Rede, ved vi ikke, men der er sikkert ikke Tvivl om, at der har været ført et smukt og følgeværdigt Familieliv. Derimod ved vi, hvorledes den gamle hvide Bindingsværks-Isterrad, hvori Provsten med Familie levede Familieliv, har været indrettet. Da hans Søn, Christian Kølichen i 1835 — 15 Aar efter den gamles Død — døde i Præstegaarden, blev der afholdt Skiftesamling her. Ved denne blev alle Gaardens Stuer og Rum opgivne, og der er ikke Grund til at tro, at der i de forløbne 15 Aar skulde være foretaget større Forandringer indendørs. Skifteforretningen, som blev holdt af Øvrigheden, blev overværet og underskrevet af to Bønder fra Linaa, som jeg husker som gamle Mænd — Sognefoged Rasmus Høgh og Kroholder Niels Hjorth. Den sidste altid med rød ulden Duskhue paa Hovedet.

Idet jeg nu nævner Rummene — fra Vest til Øst, Isterraden laa paa det nærmeste solret — nævner jeg tillige en Del af Indboet, fordi jeg mener, at den gamle Provsts Stuer har været møbleret paa omtrent samme Vis, og fordi det kan have sin Interesse at se, hvorledes en Præstegaard for ca. 100 Aar siden kunde se ud indvendig.

Det øverste Gæstekammer — hvor det i min Barndom spøgede —: 1 Himmelseng med en Mængde Sengetøj i Olmerdug og Hvergarn samt Blaarlærreds Lagner, 1 Fløjbord, 1 Mahogni Komode, 1 Egetræskiste, 3 Mahogni furnerede Stole med blaa Sæder. Her stod endvidere en Spinderok, 1 Haspetræ, 1 Garnvindel — den kvindelige Husflids Værktøj — og en Rulle.

Et Sideværelse: en Themaskine, Tallerkener, Krukker, Kander, Flasker, Kopper m. m. til Dækning

henhørende, Halmkurv med Uldgarn, Kedler, Ankere, Bøtter og andet at opvare i, Hestedækkener og Kuskekjole.

Mælkekammeret: Alt, hvad der vedrører Mejerivæsenet. desuden et stort Linnedskab og Tjenestepigernes Dragkister.

En Gang tværs gennem Huset har skilt disse Rum fra det øvrige. I denne Gang stod opstillet saa forskellige Ting som 1 Salttrug, 1 lille Mahognibord, 1 grønmalet Natkomode og et Standskab.

Præstens Studerekammer. Her fandtes bl. a. en hel Del mindre betydelige Ting som alt Tobaksrøgning og Barbering vedrørende, Mikroskop, Voksstabel, Spyttebakker, Præstens fire Par Støvler, tillige en Skrivepult, en Servante, Jernkakkelovn, et Par Stole med Hvergarns-Sæder, »et rødmalet Fag Sengested« med en Mængde Sengklæder i, desuden Kirkebøger, Ministerialbog, Fattigprotokol, Protokol over Skolekommissions Forhandlinger og Hospitalets Protokol — ialt 11 Stykker — samt en Bogreol med Præstens egne Bøger, hvoraf vel en Del er Arv fra den gamle Provst. Der var — i Sammenligning med, hvad Præstens, ja, mangfoldige Bønders Boghylder nu indeholder — kun faa. Ca. 30 Stk. Det var væsentlig religiøse Ting og nogle juridiske Hjælpemidler i Fattig- og Skolesager, Mangos Landatlas, Bredorffs Verdenshistorie, Justes Naturhistorie, Holbergs Levnedsbeskrivelse, Raffns Saga — af æstetiske Læsning slet intet.

Dagligstuen. 1 Mahogniskatol, vel sat med Skeer af enhver Art, Kopper, Glas m. m. Under Klappen Præstens rede Penge: 35 Rbd. 4 Sk. og Præstekonens Gangklæder, 1 Mahogni Komode med flere af sammes do., 8 Mahogni-Stole med blaa Morengs Sæder og rødtavlet Overtræk, 1 Uhr i Foderal med Rosetter, 1

3 Etages Kakkelovn, paa Væggene 1 stort Spejl i Birke Ramme, 6 Skilderier og 1 Barometrum. Det har været en stor Stue, som formodentlig er gaaet helt gennem Huset, thi der opgives at have været 4 Fag Gardiner. Det har vel været det Rum, man nu vilde kalde Øverstestuen.

Sovekammeret: 2 Himmelsengesteder med blaastribede Omhæng (hjemmegjorte), en Mængde Sengeklæder i Dyner og Puder (Bolster og Olmerdug, gulternet, gulstribet, hvidstribet, blaastribet) og 2 Par Hørlærreds Lagener, 3 Stole med blaat Betræk, 1 rundt Fyrrebord, 1 gl. Mahogni-Komode, hvori en Del af Børnenes Gangklæder, 1 Børnesengested, 1 Bilægger Kakkelovn og paa Væggen et lidet Spejl.

Den lille Dagligstue (vel sagtens den Familien til daglig opholdt sig i): 1 8 Dages Stueuhr i Huus, 1 gl. Fyrrebord, 1 mindre do., 2 Bøge-Stole med grønne Bombastings Sæder og blaat Overtræk, 1 do. Sopha, 1 Skatol af Birk med Skab, hvori 6 Tin Lysestager, 2 Jern do., 1 blaa Kaffekande, lederet, 4 Par do. Theekopper, Flødekander, 2 hvide Karafler, 3 Brændevinsglas, 4 Vinglas, 1 Sølvbæger, 1 Sølvtallerken — som henhører til Embedet, altsaa til Nadverbrug — 1 Dobbelt Jernkakkelovn med Rør, Tromle og Dør. Paa Væggen kun et Spejl i Mahogni Ramme. Værelset har ikke været ret stort og formodentlig delt Huset med Sovekammeret. Det havde kun 1 Vindue, da det er opgivet kun at have 1 Fag Gardiner.

Spisekammeret var velfyldt med alt, hvad der hører hjemme i et vel forsynet Hus. Jeg nævner her blot 1 Par Messing Vægtskaaler, »2 røde laqverede Presenteerbakker«, 1 Bakkelserulle, 1 Brødkniv paa Brædt.

Børnestuen (som sandsynligvis har delt Huset

med Køkkenet): 1 grønmalet Himmelsengested og 1 rødmalet do., 1 lidet Stolpesengested, alle vel forsynede med Sengetøj, 1 Jern Bilægger Kakkelovn, 1 Vugge med 4 smaa Dyner og 1 Par Lagner. Her var desuden hensat Hegler, Strygejærn, 1 Spinderok m. m.

I Køkkenet manglede intet af Gryder, Pander, Potter, Spid, Hakkebrædt, Morter, Skorstenstang — man arbejdede jo dengang ved aaben Skorsten — Kaffekværn, Tærtepander, Fyrbækken, Køkkenøkse, Bismer m. m.

Folkestuen (som havde et Værelse ved Siden af) var møbleret — som Folkestuer altid har været det, ogsaa i Præstegaardene — med 1 gl. Sengested med grønt Omhæng (hvori vel sagtens et Par af Pigerne laa. Man havde i Præstegaarden — foruden Husjomfru — 4 Piger: Stue-, Kokke-, Bryggers- og Barnepige med en Løn af henholdsvis 14, 14, 15 og 5 Rdlr.) — med kun 1 rød- og sortstribet Olmerdugs Dyne, 1 hvid Vadmels do. og et Par Lagner — 1 gl. Fyrrebord — hvorved Folkene spiste, 1 Bilægger Kakkelovn, 1 gl. Stol — til Deling mellem Pigerne — 1 gl. Lygte, 1 Kiste — til Pigernes Tøj velsagtens — m. m.

Værelset ved Siden af har været et Slags Pulterkammer.

Og saa kommer Gangen, hvorfra Trappen fører op til Loftet.

Nedenfor denne har vi saa Bryggerset med alt, hvad der hører til et saadant Rum: Grubekedel og en »liden indmuret Kobberkjedel«, Dejtrug, Kar, Ballier, Spande, Stripper, Ankere osv.

Det kan ogsaa have sin Interesse at se indenfor i Herberget, hvor Gaardens mandlige Tjenerskab (Tjenestekarlen — med en Løn af 32 Rdl. Sedler — Kudsken — 28 Rdl. og de Træsko han slider —

Røgteren — 10 Rdl.) havde sit Ophold om Natten. Her var i Sengene, som formodentlig har været fastslaaede til Væggen, 4 Dyner og 5 gamle Puder. Karlene har vel haft deres Kister staaende her, men iøvrigt nævnes der af Ting i Herberget kun 1 Tørvespade og 1 Steenp.hammer (?).

Huggehuset var vel forsynet med Redskaber: Skovsav, Buesav, Økser, Navre, Spigerbor, Baandkniv, Tællestol osv. Man lavede jo i den Tid selv alle de Smaating af Træ, som brugtes i Gaarden: River, Tøjrpæle osv.

I Gaarden fandtes 4 Vogne med Behør — deriblandt »1 beslagen. med grønmalede Fjele og 2 Agestole« og 1 do. med blaamalede Fjele og Ageskrin. Den første er ansat til 40 Rdl. og har vel været Præstens fineste — 1 Læderhengestol — som Præsten vel brugte, naar han kørte til Annexet — 2 Plove — med Hjul selvfølgelig — og 2 Harver. Man var ikke saa flot vant med Befordring og Avlsredskaber dengang som nu. Ogsaa Besætningen saa lidt anderledes ud. Forholdet mellem de hovede og klovede Husdyr var et noget andet end nu. Der fandtes saaledes paa den store Gaard kun 10 Køer mod 5 Heste. Af Faar var der 30.

Med Dækketøj, Lagener, Haandklæder var Præstehjemmet godt forsynet: 4 Hørlærreds Drejels Duge, 6 Blaarlærreds Drejels Duge, 80 Servietter, 28 Haandklæder, 28 Par Lagener. Præsten havde 3 Præstekjoler.

— Jeg anfører til Slut, hvad et Mærke — et S. med syv Stjerner efter, og som rimeligvis dækker Landinspektør Sørensen, Lavenhovgaard, Provstens Svigersøn — lod indrykke i Aarhuus Stiftstidende ved hans Død. Det er øjensynlig skrevet af en Mand, der

har set med meget venlige Øjne paa den gamle Provst, men bagom Gravstilen og outrerede Udtryk, som Nekrologer jo som oftest indeholder, øjner man alligevel Konturerne af en god og dygtig gammel Præstemand. Det lyder saaledes:

„Minde-Tanker
ved forhenværende
Provst i Giærn Herred
og
Sognepræst til Linaae og Dallerup Menigheder
nu salig afdøde
Hr. LUDVIG HEMMER BAGGERS Grav
den 7de Juni 1820.

Her nedlagdes da
den jordiske Deel
af denne i Embeds og Pligtens Opfyldelse
aldeles duelige og agtværdige Mand
hvis efterladte Kone og Børn
begræde hans, for dem endnu for tidlige Bortgang og Tab.
Andre Paarørende og Venner
føler smerteblandet Tomhed
ved ikke mere at finde ham;
og
Selskabelig Omgang blandt gode Mennesker
savne hans vennehulde forekommende Bidrag til Glæde.
I over 72 Aar gennemvandrede han
dette Livs underlige Afvexlinger,
hvori han har prøvet og lært
baade af Aands og Timelige Ting,
at fattes og at have! —
Ofte foruroliget og krænket
af Menneske-Lidenskaber
og nedbøjet under den tunge Byrde
af Embeds-Pligter og Legems Smerter,
aarsagede Opløsningen og Adskillelsen
af Foreningen mellem Siæl og Legeme. —
Og! hvad var han ellers i denne Verden?
En hengiven retskaffen Ægtemand og Styrer!

En sand, god, raadgivende
og velgiørende Fader!
En opriglig uskrømtet Ven.
Det aldeles Modsatte af Smiger og skadelig Forstillelse!
Men i Særdeleshed
En Slave og Træl i Velopfyldelsen
af sine Embeds-Pligter!
O, Menneske! hvad kan du som Menneske
vel være eller udrette mere Nyttigt! —

Derfor:

Gaa bort med Fred, Du Salige!
Vi savne Dig, ja! det maae skee;
thi hvad kan andet være?
Men hist du nyder salig Fryd
Vi ønske os din Troe og Dyd
Med Dig os engang glæde!"

To Aar efter Provsten døde hans Hustru. I Aarhuus Stiftstidende for 1822 Nr. 145 læses følgende:

„Efter flere Aars Svaghed hensov vor elskede Moder og Svigermoder, Enkeprovstinde Birgitte Marie Bagger, født Grønbech, ved en blid og rolig Død d. 13de d. M. i hendes Alders 72 Aar. Mæt af Dage og skrøbelig af Helbred, indgik hun til en længe forønsket Hvile. Som en kiærlig og omhyggelig Moder sikrede hun sig for stedse skiønsomme Børns taknemelige Hengivenhed, ligesom hun ved en trolig Opmærksomhed for sit Kalds Sysler opbyggede sig et hæderligt Minde i Venners og Bekiendteres Hierter."

Linaa, d. 24de August 1822.

Den Afdødes efterladte Børn og Svigerbørn.

Paa Mindestenen, som er rejst paa den gamle Provsts Grav, og som, indtil Kirkegaarden blev udvidet, var i dennes nordvestre Hjørne, ind mod og tæt ved hans Præstegaard staar:

„Her blunder i Døden
Ludvig Hemmer Bagger
forhen Sognepræst
til Linaa og Dallerup Menigheder
Proust i Giern Herred
fød 1748 død 1820
og
hans Ægtefælle
Birgitte Marie Bagger
fød Grønbech
fød 1750 død 1822
Dette Minde sattes Dem
af
Deres taknemmelige Børn

Under denne Indskrift er senere tilføjet hans Søns Navn:

Christian Kjølichen
Bagger
* 1786 † 1835
som Sognepræst for Linaa og Dallerup Menigheder.

Ved Siden af Provstens Gravmæle er rejst et lignende over hans Svigersøn, Overretsprokurator Hald og Hustru Ane Cathrine Bagger. Og lige ud for Kirkens skønne Indgang findes Mindestenen over en anden af hans Svigersønner Fru Halds første Mand, Landinspektør Sørensen.

Jeg begyndte denne Afhandling med et Par Ord om den gamle Præstegaard i Linaa. Jeg vil ogsaa ende med et Par Ord om den: De eneste haandfaste og synlige Minder om den Gaard, hvori saa lang en Række af Præster har levet og virket, er Grundstenene i den nye Præstegaard — taget fra den gamles Tomt — og den store Sten-Bordplade i dennes Have. Denne sidste har Gaardejer A. Pedersen, som var Ejer af Præstegaarden, da den brændte, skænket Ludvig Hemmer Baggers Ætling, Waldemar Bagger, som da var Præst i Linaa. Den har sidst ligget foran Komfuret i den gamle Præstegaards Køkken.

Præsten Ove Hansen Guldberg.

(1671—1732).

Af Sigurd Elkjær.

For de fleste, der giver sig af med personalhistoriske Studier, er det sikkert ingen ukendt Følelse, at Sindet bliver grebet af en utilfredsstillet Længsel, af en underlig Tomhed, naar man ser ned over Optegnelser, hvor Navne og Data veksler i een Uendelighed. Det kan altsammen forekomme saa intetsigende, saa dødt, og man fristes til at anse sit Arbejde for det goldeste af alt.

Da kan det ske, at heldige Fund aander Liv i et af de døde Navne. Det bliver ikke længere et ligegyldigt Led i en lang Slægtsrække, der stiger med eet et Menneske frem og taler om sin Virken og Famlen, sine Glæder og Sorger, sine Sejre og Nederlag. Og at Talen rækker to eller tre Hundrede Aar tilbage i Tiden, forlener den ofte med en egen Troskyldighed, en enkel Afklarethed, der griber os om Hjertet. En saadan Oplevelse giver Personalhistorikeren Oprejsning for de mismodige Stunder, og han føler sig i Pagt med Livet, naar han sysler videre med Navne og Data.

Som her antydet er det gaaet mig med Navnet Ove Hansen Guldberg. Det mødte mig først, naar jeg som Dreng gik forbi Præstegaardshaven i Hvirring. Paa en stor Hjørnesten i det gamle Dige tydede jeg »O. H. G. 1727« uden at vide, hvad det skulde sige. Siden gav Præstearkivets Liber daticus mig det fulde

Navn og flere Data. Men først da jeg paa Landsarkivet i Viborg fik de Kirkebøger i Hænde, som Ove Guldberg havde ført, traadte den gamle Præstemand tydeligere frem for mig. Hans Optegnelser deri og et Brev fra hans Dattersøn, den senere Statsminister Ove Høegh-Guldberg, til Biskop Jørgen Bloch i Ribe (trykt i Personalhist. Tidsskrift I. R., 5. Bd.) er mine vigtigste Kilder til efterfølgende Skildring.

Om sin Afstamning skriver Ove Hansen Guldberg, at »min Fader var Hr. Hans Olsøn Fangel[1]), fordum Sognepræst til Guldberg og Sandager Menigheder i Skovby Herred i Fyen. Min Faders Fader var Hr. Olluf Lunde[2]), fordum Sognepræst til Fangel Menighed i Fyen, hvilken siden hans Død blev annecteret til Stenløse Sogn. Min Farfaders Fader var Sognepræst til Lunde Menighed i Fyen og hedte uden Tvivl Hr. Hans[3]). Min Moder var Hedvig Hansdatter Guldberg[4]), hvis Forfædre havde været Præster til bemeldte Guldberg Menighed, Barn efter Barn, siden Reformationen, og, som det paa de Tider var brugeligt at tage Tilnavn af det Sted, man var født paa, saa havde min sl. Moders Forfædre altid haft det Guldberg Navn, hvilket hendes Børn da, som og der var fødte, har efter den Skik, som og i deres Barndomstid endnu blev holdt vedlige, alle beholdt«.

Hans Olufsen Fangel omtales af Thomas Kingo i et Brev af $^{14}/_{2}$ 1685[5]) som »en smuk lærd og skikkelig Præstemand, huis Nafn er i good hukommelse her i Landet, mens hans lod vaar falden paa de

[1]) f. 1626, d. 1672.
[2]) Oluf Hansen Lunde, Præst i Fangel 1608—1631.
[3]) Hans Pedersen, Præst i Lunde, død 1584.
[4]) Datter af Hans Sørensen, Præst i Guldbjerg—Sandager.
[5]) Se Jydske Samlinger I. R. 7. Bd.

tyndeste stæder, saa det vaar ikke Guldbierge ham tilfaldt, men Sandbakker, efterlod sig derfor sine børn i fattigdom, som haver intet uden Guldbierge Nafn, men ellers brave subjecta og skikkelige børn, saa viit mig vitterligt er«.

Der var seks Børn i det fattige Præstehjem, to Sønner og fire Døtre. Yngst af dem var Ove Hansen Guldberg, der blev født i Kaalshave Præstegaard (Guldbjerg Sogn) den 1. Juni 1671, »som det Aar indfaldt paa vor Herres Himmelfartsdag. Aaret efter i Fasten mistede jeg min Moder, og lille Juleaften i samme 1672 Aar min Fader. Var derefter hos min Faders Broder (Halvbroder) Hr. Jacob Knudsøn Fangel, som var Præst til Tommerup og Brylle Menigheder i Fyen og døde Ao. 1678. Aaret før denne min Farbroders Død blev jeg anno ætatis 6 sat i anden Leise i Odense Skole i Fyen, hvor jeg i Førstningen ved puur fremmedes Hjælp, efter Guds naadige Forsyns Haand og Øje over mig, og siden ved Skolens Beneficia, er paa 11te Aar bleven underholden«.

I sin første Juleferie vilde den seks Aar gamle Latinskoledreng gaa hjem til Farbroderen i Tommerup. Da han kom et Stykke fra Odense, blev han overfaldet af Snefog og krøb i Ly ved et Hegn. Men Sneen faldt saa tæt, at han helt sneede inde. Der sad han nu Natten igennem og en Del af den følgende Dag og holdt Modet og Livet oppe ved at spise det Hvedebrød, gode Mennesker havde givet ham med paa Vejen. Efter 30 Timers Ophold under Sneen blev han fundet af nogle Bønder og bragt for Dagens Lys igen. Og saa fortsatte han den afbrudte Ferietur. Man forstaar let, at Ove Guldberg siden ved at tænke paa

denne underlige Frelse fra Døden fandt en Støtte for sin Tro paa Guds kærlige Forsyn.

Efter Farbroderens Død det følgende Aar var Drengen helt overladt til sig selv og gennemgik ikke lidt, inden han 1689 naaede igennem Skolens ældste Klasse. Han rejste nu over til sin Broder, Hans Guldberg, der var Sognepræst til Ramme Menighed i Vandfuld Herred i Jylland, og blev af ham dimitteret til Akademiet. Derefter tog han Høsttjeneste hos en Bonde paa Fyen, og med 5 Rdl. 2 Mk. i Lommen drog han endelig til København, hvor han i Maj 1690 tog 1ste Eksamen. Et Aars Tid var han nu Huslærer hos en sjællandsk Præst, samtidig forberedte han sig til theologisk Embedseksamen, som han bestod i Juli 1691.

Som en stor Del af den Tids Theologer maatte Ove Guldberg først søge Stilling som Hører ved en Latinskole. Han kom til sin Hjemegn og blev Hører i Bogense 1693, Aaret efter blev han Vikar i Rektorembedet og Kapellan i Byen, 1698 virkelig Rektor. Allerede som Hører giftede han sig med Marie Elisabeth Hansdatter Brangstrup, Datter af en Forvalter paa Brangstrup i Fyen, og hun blev Mor til en Række Børn, mindst seks Sønner og tre Døtre.

Mens han virkede i Bogense, blev han engang »angreben af en hidsig Feber, der truede hans Liv. Alle Medicamenter var forgæves, og den syge forlanger selv Multebær. Den nærværende Medicus, som troede ham ved Livets Ende, tillod det. Han spiste 3 Theskaaler og faldt i Søvn; han kalder i Drømme paa sin Kone, som kommer; han beder hende tælle; hun maatte og tællede først til 18, da han sagde: Nu flytter jeg. Siden tællede hun til 14, da han føjede til: Nu har Flytningen Ende. Hans Helbred tog nu til, og han kom sig fuldkommen. Denne besynderlige Hi-

storie er ganske vis«. En Tid efter blev han kaldet til Sognepræst for Barrit og Vrigsted i Bjerre Herred i Jylland, hvor han virkede i 18 Aar. Derefter kom han til Hvirring-Hornborg-Tamdrup i Nim Herred, hvor han var Præst i 14 Aar og derefter døde.

Om sin Kaldelse til disse Embeder skriver Ove Guldberg i Kirkebogen for Hvirring-H.-T.

„..... indtil velbaarne Frue Lisabeth Sehested[1]) til Barritskov, nu salig hos Gud, (som jeg aldrig tilforn har talt med), ved en Skrivelse tilbød mig Barrit og Vrigsted Sognekald, og, der tog jeg imod saa guddommelig en Vocation, gav mig sit Kaldsbrev derpaa af Dato den 28. Jan. 1700. Og gjorde jeg min første Prædiken for disse Menigheder Dom. Lætare[2]) samme Aar.

Og paa samme Maade er jeg kaldet her til disse Menigheder; thi det højgrevelige Herskab[3]) til Holsteinborg i Sjælland og Boller her i Landet (som jeg endnu aldrig har set eller kendt) lod mig iligemaade ved Skrivelse tilbyde dette Kald, og, da jeg ej heller burde imodstaa deres Vocation, gav mig Kaldsbrev derpaa af Dato den 28. Jan. 1718. Og Dom. Lætare samme Aar blev jeg af Provsten Mag. Jesper Norup i Horsens indsat her i disse Embeder.

Hvilket alt jeg her har villet opregne til et Vidnesbyrd om Guds naadige og faderlige Forsyn over mig, og til en taknemlig Erkendelse imod min naadige og himmelske Fader i Christo for saadan hans faderlige og særdeles kendelige Forsorrig for mig, og ligesaa til en kraftig Trøst baade for alle umyndige hyldesløse Børn, saa og for de Forældre, som maa dø fra slige Børn, men heraf ser, at de kan dø med den Trøst, at Gud kan langt gøre bedre imod dem og føre dem langt bedre frem, end de kunde, om de end levede med dem".

De Kirkebøger, Ove Guldberg førte i Barrit-Vrigsted, er desværre gaaet tabt, saa om hans Virksomhed der kan næppe oplyses stort andet, end hvad Dattersønnen skriver i ovennævnte Brev: »Her tjente han

[1]) † 1705; Enke efter Tønne Reedtz til Barritskov.
[2]) Midfaste Søndag.
[3]) Storkansler Holstein.

ikke uden megen Velsignelse i 18 Aar. En Mængde Børn, Krigstiderne og Fattigdom gjorde det nødvendigt for ham at have i sit Hus og selv alleroftest at lære en Del fremmede Børn, som han sendte til Universitetet; tit havde han indtil 12. Iblandt dem var sal. Biskop Pontoppidan[1]), men som dog for sin daværende Ungdoms Uartighed ikke blev dimitteret fra ham«.

Fra Barrit blev han altsaa forflyttet til Hvirring-Hornborg-Tamdrup, et større og mere indbringende Embede. Han efterfulgte Jacob Jacobsen Bagger og noterer derom i Kirkebogen: Anno 1717 d. 20. Nov., som var Dom. 26. p. Trin., om Morgenen tidlig døde denne min gode og fortrolige Ven, nu salig hos Gud, sl. Hr. Jacob Bagger, og Mandagen d. 29. Nov. blev han udi Hvirring Kirke begravet, og fulgte jeg den sl. Mands Lig til Jorden (eftersom jeg og for det Venskab, som har været imellem os, dertil var inviteret) med Sorrig og tænkte intet mindre paa, end at Gud havde destineret mig uværdig til at vorde hans Successorem«.

Ove Guldbergs første Embedsforretning i sit nye Kald var den $^{25}/_{3}$ 1718 at jorde Jep Thomasøn af Hornborg, »som har ringet Klokken og oplukket Kirkedøren og opvartet Alteret siden Degnens Død[1]). Anno ætatis 80. NB. Dette var det første Lig, jeg Ove Guldberg i disse Sogne prædikede over, da jeg Aftenen tilforn her til Stedet var ankommen, uvidende, hvad her i Embedet var at forrette. Og var min Text over ham af Malachia 3. Cap. 3. V.«

De omhyggeligt førte Kirkebøger fra Ove Guldbergs

[1]) Erik P., Søn af Stiftsprovst Ludvig P. i Aarhus, Biskop i Bergen, senere Procansler ved Universitetet, alsidig Forfatter, død 1764.

[2]) $^{24}/_{6}$ 1717 døde Degnen Peder Rasmussen Dal.

Haand, mens han var Præst i Hvirring, vidner om hans Samvittighedsfuldhed og om hans levende Interesse for Mennesker og Skæbner. Han optegner Embedets Forhold og Indkomster, udarbejder en udførlig Beretning om Præsterne i Kaldet siden Reformationen og er ikke karrig med Bemærkninger angaaende de Mennesker, han paa en eller anden Maade kommer i Forbindelse med paa sit Embeds Vegne. Meget af det giver gode Bidrag til Belysning af Tiden. Man faar f. Eks. gennem efterfølgende Udpluk et levende Indtryk af, hvor ulykkeligt stillede mange afdankede Soldater var efter den store nordiske Krig. Hjemløse og erhvervsløse maatte de betle sig gennem Landet. Der vankede hverken Hædersgaver eller Dannebrogskors dengang.

1719. Jordet Michel Nielsøn, en gammel, afdanket Soldat, som fjorten Dage tilforn var kommen til Lund By og der døde. Han havde sit rigtige Pas og Afsked.

1729. Dom. 9. p. Trin. Jordet i Hornborg en fattig, afdanket Rytter ved Navn Jens Rasmussøn af Laasby Sogn og By, som af en Skovfoged i Javngyde, ved Navn Christopher, var kørt over til Fyen og der havde ligget syg i tre Uger og nu var paa Vej til sit Hjem kørt syg fra een By til en anden, indtil han kom til Kalhave, hvor Jens Pedersøn gjorde Barmhjertighed imod ham og lod ham blive og ligge der paa anden Dag, da han anden Nat døde, lod ogsaa sende Bud til hans Daatter i Laasby, som er en Snes Aar og ugift, og som og kom hid og fulgte ham til Jorden.

1729. Jordet i Hornborg en fattig Stodder og afdanket Soldat (som fra Korning af blev kørt syg der til Byen og døde til Mads Brixens) ved Navn Rasmus Sørensøn, født ved Randers, som før har været Kyrasser ved Oberst Schubart og siden Musketer ved Generalmajor von Scholten.

1732. Jordet i Hvirring en fattig, gammel Mand, som sagde sig at have været Soldat und geworben og at have paa en tre Aars Tid opholdet sig i Eltang Sogn, hvortil han og agtede sig, men blev ført fra een By til en anden, nu til Vogns og

nu til Hest, saa syg som han var, ingen vilde nogensteds unde ham Ro, før han kom her til Byen og Degnen[1]) da tog ham i Hus, og han blev bespist med Sacramentet og næste Dagen efter døde.

Ikke faa Optegnelser angaar de Kvinder, der har staaet offentlig Skrifte. De svenske Krigsfanger, Sognet har haft i Indkvartering, har ført mere end een ung Pige i Ulykke.

1717. Publice absolveret. Anne Sørensdatter af Vrønding. Udlagde til Barnefader en svensk Fange, Svend Davidsen, som tjente i Gaarden hos hende.

1719. Joh. Bapt. Publice absol. Margrete Lauritsdatter af Lund, fordi hun imod sine Forældres Vilje Aaret tilforn løb bort med en svensk Fange, som bildte hende ind, at han vilde ægte hende, da han dog var gift i Sverige.

1731. Publ. absol. Margrete Lauritsdatter af Lund, som anden Gang, Anno 1719, imod sine Forældres Vilje og imod sit offentlig gjorte Løfte, løb bort med en af de svenske Fanger, som efter hans Medfangers Sigende var gift i Sverige, og nu efter disse Aars Forløb kommer igen og har en stor Søn paa ti Aar. Hun foregiver, at en Præst paa Laaland, ved Navn Hr. Evert, har viet hende til bemeldte Svenske, og at de derefter har opholdt sig paa Møen, indtil han lod sig hverve til Rytter i København og endelig i København omkom i Branden[2]). Men hun har ingen Bevisning paa noget af alt dette.

I nogle Linier, der vidner om inderlig Medfølelse og virker paa Sindet som en af Blichers vemodige Almueskildringer, giver Ove Guldberg en stakkels Bondepiges Livshistorie:

1727. Absolveret publice. Gundel Jensdatter, som er Ole Lystrups i Over-Vrønding hans Søster, der i nogle Aar har været i Sjælland og sidst tjente paa Basnæs, ankom her kort før sidste Jul, var ved Kyndelmisse Tider i otte Dage i største Barnsnød og da ikke troedes til Livet, blev og efter inderlig

[1]) Johan Gotfred Brangstrup, Broder til Ove Guldbergs første Hustru.

[2]) „Den fyrgterlige Ildebrand 1728".

Forlængsel i samme sin Nød i Salighedens Midler delagtiggjort, og da udlagde til sin Barnefader Generallieutenant de Boysset[1]) paa Basnæs i Sjælland hans Søn, den unge Greve paa Basnæs (som hun kaldte ham) Christian Friederich de Boysset[2]), og, som hun siden, efter at hun med et dødfødt Pigebarn var bleven forløst, endnu var i saa slet en Tilstand, at der ikke var Haab om hendes Liv, blev hun, efter min Anstalt, af min Medhjælper, Christen Nielsøn i Vrønding, endnu ydermere tilspurgt om sit Barns Fader, og svarede da i hans og en anden Mands Paahør, at hun paa den Bekendelse, hun forhen har gjort for Præsten om den unge Boysset paa Basnæs, agtede at gaa i Døden, hvilken Bekendelse hun og ved den publiqve Absolution for Menigheden tilstod. — — Hr. Laurits Mariager, som er Præst i Tjæreby til Basnæs, har ved en Skrivelse af 13. Febr. i indeværende Aar begæret af mig, at jeg mig med hende den sørgelige Møje vilde paatage, og ham har jeg og med Posten, som den 4. April afgik fra Horsens, dette skriftlig tilmeldet.

I Rækken af Navnene paa dem, der har staaet offentlig Skrifte, findes Ove Guldbergs eget. Den $^{13}/_{6}$ 1728 blev han underkastet Kirkens Diciplin for en Forseelse ved Nadverens Uddeling. Med rystende Haand har den gamle Præst indført følgende:

Publice absolveret. Jeg Ove Hansen Guldberg i Tamdrup Kirke af Provsten Mag. Jesper Norup, fordi jeg sidst afvigte Dom. 5. p. Trin. i Tamdrup Kirke til det sidste og sjette Sæt Communicanter uddelte først Kalken og agtede ikke denne min Forgribelse, før den sidste ved Sættet saa vel som den første sig i denne min Uagtsomhed havde delagtiggjort. Den publiqve Absolution skete saaledes, at jeg, staaende hos Provsten straks neden for Alteret, først gjorde en Tale til Menigheden og deri bekendte min Forgribelse mod det aabenbarede Ord og udtalte min Anger over Forgribelsen samt over alle mine Synder, item min Tro til Christus og mit Løfte om at ville deraf søge

---

[1]) Generalløjtnant Laurence de Boysset til Basnæs døde 1728.

[2]) Kaptajn, senere Oberstløjtn. Chr. Fr. de Boysset ejede Basnæs 1728—36, døde 1744.

Opmuntring til at være herefter ved Guds Naade varligere og ivrigere baade i min Christendom og i mit Embede. Til sidst begærede jeg af Provsten, at han vilde delagtiggøre mig i den hellige Afløsning og Nadvere og derved forlænge min Livstid i Christus. Hvorpaa Provsten, staaende hos mig og jeg hos ham, gjorde en Tale til Menigheden, og der den Tale var holdt, vendte han sig om til mig for at efterkomme min Begæring, og jeg da satte mig paa mine Knæ, der som Communicanterne plejer at sidde, og han der publice afløste mig med høj Røst for Menighedernes Aasyn og siden delagtiggjorde mig i den hellige Nadvere. Gud lade dette tjene mig og alle, som dette hører eller læser, til Opvækkelse baade i Embede og Christendom. Du, som staar, see til, at du ikke falder! — –

Ove Guldbergs Hustru, Marie Elisabeth Brangstrup, døde i Hvirring $^{22}/_{4}$ 1723. Han ægtede derefter Barbara Reutze, vistnok en Præstedatter fra Ryslinge, og hun overlevede ham i mange Aar. Af Sønnerne i første Ægteskab blev ikke mindre end 5 Præster. 1) Hans Guldberg, f. i Bogense 1694, Præst til Ringsted-Benløse, d. 1769; 2) Jørgen Christian Guldberg, f. i Bogense 1696, Præst i Karrebæk, d. 1734; 3) Dines Guldberg, f. i Bogense 1697, Præst i Gylling, d. 1758; 4) Vitus Guldberg, f. i Bogense 1699, Præst i Haarslev-Tinggjellinge, d. 1738; 5) Niels Guldberg, f. i Barrit 1701, Præst paa Askø 1740, afsat 1750. De fire første var brave, ansete Præster; men ingen »opnaaede« deres Fader, de var »secteriske af ham og det uden nøje nok at indse ham«. Den femte derimod var uduelig og blev afsat »formedelst mange grove Laster«. En sjette Søn, Jacob Guldberg, døde som Student. Endelig var der tre Døtre. 1) Elina Dorothea Guldberg, gift 1724 med Monsr. Jørgen Høeg af Horsens; 2) Hedvig Guldberg, gift med Præsten Anders Jensen Kragh i Lundum-Hansted; 3) en Datter, hvis Navn jeg ikke har fundet, hun blev gift med en Told-

kontrollør i Næstved. Naar dertil kommer, at Ove Guldberg efterhaanden tog fem Børn af den nærmere og fjernere Slægt til sig og opdrog dem sammen med sine egne, ser man, at en anselig Flok udgik fra dette gode Præstehjem. Den 19. Febr. 1732 sluttede hans virksomme Liv. Nogle Maaneder før havde han været i Horsens for at staa Fadder til sin Dattersøn, Ove Høegh-Guldberg. Det var hans sidste Rejse og Forretning, siger denne i det flere Gange citerede Brev.

At Ove Guldberg har været en kendt og anset Præst paa sin Tid ses bl. a. af en Bemærkning fra Biskop P. Hygoms Visitatsbog 1739[1]), hvor han omtaler Dines Guldberg i Gylling som »en Søn af den her i Stiftet meget berømte Hr. Ove Guldberg«. Og Ove Høegh-Guldberg skriver om ham, at »jeg, hans Dattersøn, tør give ham det upartiske Vidnesbyrd, at han var en sand gudfrygtig Mand, en ivrig Præst, et redeligt Menneske, en hjælpsom Slægt for sine paarørende, en ivrig Ven, en venlig Mand i Omgang, elsket af alle og æret baade af store og smaa. Hans Navn er endnu helligt for alle gamle, der har kendt ham«. Endvidere: »Han havde til at overbevise vildfarende, oprette fristede og vinde halstarrige et meget stort Pund; han blev derfor meget søgt og det af store Folk. Man rejste langvejs for at høre ham og tale med ham. Hans store Sindighed og Sagtmodighed og Højagtelse endog for meget mindre Sjæle end hans ophøjede ham meget. Kort sagt, han var virkelig en stor og i sin Kreds et meget nyttigt Redskab for Gud«.

I de Sogne, hvor Ove Hansen Guldberg virkede, er Mindet om ham forlængst glemt. Slægt paa Slægt er

[1]) Se Hist. Aarb. for Aarhus St. 1917.

gaaet i Graven siden hans Tid, og nye Spor har udslettet de gamle. Ikke engang hans Grav findes, kun Indskriften »O. H. G. 1727« paa Hjørnestenen i det Dige, han lod sætte om den gamle Præstegaardshave i Hvirring. Hans Navn har dog i sin Tid haft saa god en Klang, at det bør mindes i de Aarbøger, hvor Stiftets Historie skrives.

Vejerslev Birk til ca. 1660.

Af P. Horn.

Indledning.

I det sydvestre Hjørne af Hovlbjerg Herred ligger de to Sogne Vejerslev og Aidt, der nu sammen med Nabosognet Thorsø udgør eet Pastorat og een Sognekommune. Forbindelsen med Thorsø er dog af forholdsvis ny Dato, idet den først kom i Stand 1673, da Thorsø, der tidligere havde været Anneks til Sall, lagdes til Vejerslev, fordi Præsteembedet i Sall nedlagdes, og dette Sogn blev Anneks til Hammel (Gjern Herred). Derimod har Vejerslev og Aidt fra de ældste Tider været i den nøjeste Forbindelse med hinanden. I det meste af den Tid, hvorom der haves skriftlige Efterretninger, har de været udskilt fra den øvrige Del af Hovlbjerg Herred, og en Tid har de udgjort et eget Birk. I det følgende vil jeg derfor stadig omtale de to Sogne under eet som Birket, uanset at de kun i det sidste Hundredaar af den Tid jeg behandler, har dannet et virkeligt Birk i juridisk Forstand.

Birkets Historie har tidligere været behandlet af Lærer J. Christensen i „Samlinger til jydsk Historie og Topografi", 1. Række, VI Bind. Hr. Christensen har imidlertid ikke haft væsentlig andre skriftlige Kilder til Raadighed end „Ældste danske Arkivregistraturer"; hans Fremstilling er derfor nu paa mange Punkter forældet, dels paa Grund af hans Kilders Utilstrækkelighed, dels fordi han paa flere Punkter har misforstaaet dem; desuden har den historiske Forskning, siden Hr. Chri-

stensen skrev, formaaet at kaste Lys over mange tidligere dunkle Punkter, f. Eks. angaaende Navnetydning, Bebyggelsesforhold og Landboforhold. Jeg har derfor i nærværende lille Arbejde søgt at give en ny Fremstilling af Birkets Historie. Foruden den foran nævnte Kilde har jeg især benyttet Silkeborg Lens Regnskaber, der findes i Rigsarkivet og gaar tilbage til 1596, og Matrikuleringsarbejderne fra 1662 og 1685, der findes dels i Rigsarkivet, dels i Matrikulsarkivet. Ogsaa enkelte andre utrykte Kilder er benyttede. I Rigsarkivet findes der ikke meget Materiale til Birkets Historie efter 1660; det maa søges i Frijsenborg Godsarkiv og i Landsarkivet i Viborg. Da jeg ikke har haft Lejlighed til at benytte disse Arkiver, har jeg maattet afslutte min Fremstilling ca. 1660. Jeg haaber senere at kunne føre den op til Nutiden.

I. Topografi og Bebyggelseshistorie.

Vejerslev Birk er temmelig langstrakt, idet Længden fra Øst til Vest er ca. $1^1/_2$ Mil, medens den største Bredde kun er ca. $^1/_2$ Mil. Vejerslev Sogn grænser mod Vest til Gudenaa, mod Nord til Sahl, Gulev og Gerning Sogne, mod Øst til Aidt og mod Syd til Skorup Sogn. Aidt Sogn grænser mod Nord til Hvorslev, Vellev og Hovlbjerg Sogne, mod Øst til Hovlbjerg og Haurum og mod Syd til Thorsø Sogn. Foruden Hovedbyerne findes i Vejerslevs Sogns nordvestlige Del Borre, i Aidt Sogn tre smaa Byer: mod Øst Mondrup, mod Syd Tungelund og mod Nordvest Astrup. Desuden har der i Vejerslev Sogn været endnu to, allerede i Middelalderen forsvundne Byer: Sønderby og Knubdrup.

Birkets Areal er ialt ca. 5000 Tdr. Land. Jordbunden er noget højtliggende, ret frugtbar. Terrænet er nogenlunde fladt, dog flere Steder gennemskaaret af Dale med stejle Sider. Disse Dale er af forskellig Natur; i Aidt Sogn, særlig dets nordlige Del, findes en Del Jordfaldsdale, der er dannede ved Jordens Sam-

menstyrtning, da Landets Isdække for Tusinder af Aar siden smeltede. De øvrige er Aadale, gennemstrømmede af smaa Bække. I Aidt Sogns østlige Del findes den lille Mondrup Mose, hvorfra en lille Bæk løber mod Vest, Syd om Tungelund, og gør Skel mellem Aidt og Thorsø Sogne. Ved Thorsø Mølle, i Thorsø Sogn, men ved Aidt Sogns sydvestlige Hjørne, bøjer den mod Nordvest og forener sig ved Katvad Mølle, der ligger i Vejerslev Sogns nordøstlige Hjørne, med en anden lignende Bæk, der kommer fra Astrup. Fra Katvad Mølle løber Bækken omtrent lige i Vest og falder i Gudenaaen. Ogsaa Vejerslev Sogn skilles fra sit sydlige Nabosogn, Skorup, ved en Bæk, Gjelaa, der ligeledes falder i Gudenaa.

Der har tidligere været betydelige Skove i den vestlige Del af Aidt Sogn og den nordlige Del af Vejerslev Sogn. I Aidt Sogn findes nu kun ubetydelige Smaakrat, men i Vejerslev Sogn er der større Skovstrækninger: Boskov, Borre Skov og Vejerslev Krat. Hele den nordlige og østlige Del af Aidt Sogn har tidligere været Hede; paa Grænsen af de to Sogne var der store Kærstrækninger fra Katvad Mølle Syd paa. Men alle disse Ødemarker er nu naturligvis for længe siden opdyrkede.

Midt gennem Birket fra Øst til Vest løber Landevejen fra Randers over Hovlbjerg til Kongensbro, hvor den forener sig med Aarhus-Viborg Landevejen. Den førstnævnte Vej er upaatvivlelig ældgammel, gaar muligvis helt tilbage til den yngre Stenalder, i alt Fald sikkert til Broncealderen. Den flankeres nemlig paa flere Steder, baade i de to Sogne og videre ind mod Randers, af Gravhøje, der jo netop ofte rejstes i Nærheden af Alfarvej.

Birkets Bebyggelse er altsaa allerede sket i for-

historisk Tid, hvad ogsaa fremgaar af, at det tidligere har haft en Mængde Gravhøje, Aidt Sogn over 50, Vejerslev Sogn mindst 40, men de fleste af dem er naturligvis forlængst sløjfede. Vejerslev Sogn er først bleven bebygget, hvad Beliggenheden op til Gudenaa jo gør rimeligt. Højene i Aidt Sogn er nemlig saa vidt vides væsentligst Broncealderhøje, men i Vejerslev Sogn er de for en Del fra den yngre Stenalder, og Højene fra dette Tidsrum findes netop for største Delen i Dalen ned mod Gudenaa. Her har der tidligere været en prægtig Langdysse, der nu desværre er ødelagt. Herom fortæller Lærer Christensen[1]):

„Paa Vejerslev vestre Mark i Gudenaadalen, omtrent 160 Skridt fra Gudenaa, lige over for Byen Braarup, var indtil Aaret 1852 endnu den betydeligste Del tilstede af et vigtigt Mindesmærke fra Oldtiden, nemlig et Thingsted af Skibsform af oprejste Sten. Det havde en Længde fra Stavn til Stavn af 140 og en Bredde paa Midten af 30 Alen og havde oprindelig bestaaet af 26 oprejste omtrent 4 Fod høje Kampesten, 12 paa hver Side og een noget større og højere i hver Stavn, hvilke vare rejste hver paa en lille Høj. Af disse Stene vare de 16 endnu tilstede, indtil der det nævnte Aar foretoges Anlæg af en Trækbane for Pramfarten paa Gudenaa, hvortil de tilbageværende Steen af Thingstedet bleve tagne, kløvne og anvendte. Den daværende Fæster af Marken, hvorpaa Thingstedet befandtes, Erik Christensen, gjorde vel Indsigelser imod Borttagelsen, men hans Forbud blev upaaagtet. Saaledes forsvandt dette betydelige Mindesmærke om Indretningen af vore Forfædres Retterting, og er der nu intet andet Spor deraf end de 2 smaa Høje, der have baaret Stavnstenene".

Denne Beretning skildrer jo tydelig nok en prægtig Langdysse, skønt Forfatteren har misforstaaet det og troet, at det var et Tingsted. En anden Misforstaaelse

[1]) Samlinger til Jydsk Historie og Topografi I R. 6. B., S. 296.

gør han sig skyldig i ved Skildringen af et andet Oldtidsmindesmærke[1]):

„Herforuden laa højere oppe paa Brinkskraaningerne de 2 i Pont. D. Atlas nævnte Høje, hvorpaa jeg formener Runestenen (om den senere) har havt sin Plads. Den ene havde et Gravkammer, der var tilgængeligt, da den omgivende Jord forlængst var bortført og Stenene stode blottede. Overliggeren bestod af en meget stor og bred og en mindre Steen, og i Aabningen mellem disse var, da Højene var omgivne med Egeskov, et Agern faldet ned i Gravkammeret og derfra vokset op mellem Dækstenene og havde ved sin tiltagende Vækst trængt den store, flere Alen lange og henved en Alen tykke Stenblok af sit Leje".

Det er jo tydelig nok en Jættestue her omtales.

Af disse Oldtidsminder kan man vist med Sikkerhed slutte, at den første Beboelse af Vejerslev Sogn har været i Dalen ned mod Gudenaa. Dette er jo ogsaa ret naturligt. Her var man lige ved den sejlbare, fiskerige Aa og nær Skovene med deres Vildt; desuden var Jorden her let at opdyrke. Først senere, i Broncealderen eller Jernalderen har man taget sig for at opdyrke den frugtbare Jord Øst for Gudenaadalen, der var vanskeligere at bearbejde. Først fra den Tid, da Agerdyrkning var blevet Befolkningens Hovederhverv, kan man altsaa tale om den nuværende Vejerslev By.

For Aidt Sogns Vedkommende gælder vist noget lignende. Dets fleste Gravhøje ligger nemlig — eller har ligget — i Sognets østlige Del paa en Bakkerand og dens Skraaning mod Vest. Jorden nærmest Vest derfor er af en lettere Beskaffenhed end det, der nu udgør den egentlige Bymark. Det er vel derfor rimeligst at antage, at her har de første Beboere slaaet

[1]) anf. Sted S. 297.

sig ned, medens man først senere har givet sig i Lag med at opdyrke de frugtbarere, men til Dels skovbevoksede Jorder i Sognets Centrum.

Sammenligner man de to Bynavne, kommer man imidlertid til det stik modsatte Resultat angaaende Forholdet mellem de to Byers Alder[1]). Den ældste bevarede Form af Navnet Aidt er Akthe[2]) (1425); men dette Navn hører til de allerældste Lag af Stednavne, hvis Betydning man i alt Fald endnu ikke kan klare. Navnet Vejerslev er meget yngre. Dets ældste Form er Withersleff (1203)[3]), og det er sammensat af Mandsnavnet Withær og Endelsen -lev, ligesom Vejerslev paa Mors og Værslev ved Kallundborg. Det kan nu betragtes som aldeles sikkert, at Navne med Endelsen -lev stammer fra Folkevandringstiden. Navnet Vejerslev er altsaa af en langt senere Oprindelse end Navnet Aidt. Det er jo imidlertid lidet rimeligt, at en saa stor Bygd, som Gravhøjene vidner om, ikke skulde have faaet Navn før i 5. Aarhundrede. Der maa derfor være foregaaet et Navneskifte. Nu maa det vel erindres, at Forskerne er ret enige om, at Endelsen -lev betegner det overdragne, maaske arvede Gods, Withærsleff altsaa det Gods, der var overdraget til eller arvedes fra Withær. Dette kunde tyde paa en Erobring. En indtrængende Krigerskare kan have erobret Egnen; en af Høvdingene har af Krigerskarens Anfører faaet overdraget Byen og har som det kraftigst mulige Adkomstdokument paatrykt den sit Navn. Ses

---

[1]) Stednavnetolkningen her og i det følgende skylder jeg Højskolelærer, Dr. phil. Marius Kristensen, Askov, der har vist mig den Velvilje at gennemgaa Navnestoffet for mig, hvorfor jeg skylder ham megen Tak.

[2]) Ældste Arkivregistraturer II. S. 183.

[3]) Scriptores VI. 404.

dette i Sammenhæng med, at der langs Gudenaaen fra Randers Fjord opefter er en Række Byer med Endelsen -lev, ledes Tanken hen paa et Erobringstogt foregaaet ad denne gyngende Landevej. Vi ledes herved til H. V. Clausens Tanke om en indre dansk Folkevandring, hvorved Danerne fra Sjælland gjorde sig til Herrer over hele det Rige, der senere fik Navn elter dem.

En anden Forklaring er imidlertid ogsaa mulig og kan maaske have lige saa stor Sandsynlighed for sig. Det kan ud fra Gravfundene betragtes som en Kendsgerning, at der paa Folkevandringstiden er opstaaet en Stormandsklasse, der naturligvis i Følge Tidens Forhold var en Godsejer- eller Storbondeklasse. Nu er det vel tænkeligt, at der altsaa i mange Landsbyer er opstaaet, hvad vi nu vilde kalde Herregaarde, og disse har ganske naturligt faaet Navn efter deres Ejere og er vedblevet at bære dette Navn. Da imidlertid Herregaardens Navn paa Grund af dens Ejers Betydning blev kendt viden om, langt videre end den ukendte og ubetydelige Landsby, i hvilken Gaarden laa, gik Gaardens Navn efterhaanden over paa Byen.

Hvilken af disse to Teorier, der er den rigtige, kan endnu ikke siges med Sikkerhed; dog forekommer Erobringsteorien mig at have størst Sandsynlighed for sig.

At der i Vejerslev har boet en Stormandsslægt, synes ogsaa at fremgaa af, at her findes en Runesten. Det var ikke Smaafolks Sag at rejse et saadant Minde, det kunde kun en Stormand gøre. Hvor Stenen oprindelig har haft sin Plads, vides ikke. Den findes nu indsat i den vestlige Del af Kirkegaardsdiget og har været kendt i alt Fald siden 1769, da den tegnedes af Abildgaard. Wimmer mener, at dens Form bestemt

tyder paa, at den har ligget i skraa Stilling over en Grav. Dens Indskrift lyder saaledes: *iuar hio runa þesa yfær skalmi broþær sin*, d. e. Ivar huggede disse Runer over sin Broder Skalme (Skjalm). Den stammer fra sidste Halvdel af det 12. Aarhundrede[1]).

Paa Vejerslev Kirkegaard findes desuden et Par Ligstene, der begge stammer fra det 13. Aarhundredes første Fjerdedel, og man tager vist ikke meget fejl i at henføre dem til samme Stormandsslægt som Runestenen. Den ene bærer (paa Latin) Indskriften: »2. Marts døde Petrus«, paa den anden staar kun Navnet »Margareta«[2]).

I Tidens Løb er vel Storbonden bleven til Herremand, og hans Gaard i Byen bleven til en befæstet Borg paa en bedre beliggende Plads. I alt Fald findes der ved den lille Borre Aa, kort før dens Udløb i Gudenaaen, et Sted, der af Sagnet meget bestemt angives at være en Borgplads, hvor der skal have ligget en Ridderborg, Ilensborg. Der fortælles[3]), at her skal have boet en Herremand, Erik Staale, der skal have hjulpet til ved Kirkens Bygning. Dette er naturligvis kun et Sagn, og historiske Efterretninger om Ilensborg og dens Ejere savnes ganske. I Voldstedet er der heller ikke fundet noget, der med Bestemthed kan tydes som Murrester eller lignende. Der er dog andre Vidnesbyrd om den forsvundne Borg. Der kan nemlig ikke være nogen Tvivl om, at Landsbyen Borre er opkaldt efter Borgen (i de ældste Dokumenter skrives dens Navn hyppigst Borrig) og ligesaa Boskov, der rimeligvis oprindelig har heddet noget som Burghæ-

[1]) Wimmer: De danske Runemindesmærker, Haandudgaven ved Lis Jakobsen, S. 68.

[2]) J. B. Løffler i Aarb. for Nord. Oldk. 2 R. III, S. 94.

[3]) Pontoppidans danske Atlas IV, S. 427.

skov (1523 kaldes den Burschouff[1]). Efter Navnet Borre at dømme er det rimeligst at slutte, at det er Borgens Ejer, der har iværksat Opdyrkningen af Skoven og Anlæget af en ny By.

Foruden Borre, der opstod paa ryddet Skovjord, har der som nævnt paa Vejerslev Bymarker været endnu to mindre Landsbyer, Sønderby og Knubdrup. Sønderby laa Syd for Vejerslev, ned mod den før nævnte Gjelaa, medens Knubdrup laa Øst for Byen mellem Vejerslev og Aidt. De to Byer nævnes første Gang 1425 i et Thingsvidne[2]), men allerede 1435 tales der om Knubdrup Mark, »der øde er«[3]) (medens der ingen saadan Bemærkning knyttes til Sønderby). Sagnet ved at fortælle[4]), at Ødelæggelsen skyldes »den sorte Død«, der skal have raset særlig stærkt i Vejerslev Sogn. En Jordforhøjning paa den nordre Side af Vejerslev Kirkegaard siges at dække en mægtig Fællesgrav for dem, som Pesten bortrev. Da »den sorte Død« imidlertid rasede omkring 1350, kan den ikke godt være Skyld i, at en Landsby er uddød mellem 1425 og 1435. Forklaringen er rimeligvis en anden. De fleste Torper bestod oprindelig kun af en enkelt Udflyttergaard, der senere ved Udstykning og yderligere Opdyrkning er bleven til en By. Herpaa tyder ogsaa, at Torperne oftest opnævnes efter en Mand, naturligvis den første Nybygger, Byens Grundlægger; »Knubdrup« er saaledes dannet af Mandsnavnet Knubbe. Men har Knubdrup kun bestaaet af en enkelt Gaard, kunde den jo let blive »øde« ved at der simpelthen manglede en Fæster til den. Og den forrige Fæsters

[1]) Ældste Arkivregistraturer II, 185.
[2]) Æ. A. II, 183.
[3]) Æ. A. II, 182.
[4]) Jens Christensen i Saml. t. J. Hist. og Topografi, 1 R. VI, 288.

Død kunde jo meget vel være indtruffet mellem 1425 og 1435; hvis »Byen« havde været øde 1425 havde det vel været nævnt.

Paa den Plads, hvor Sønderby efter al Sandsynlighed har ligget, ligger og laa i hvert Fald allerede før 1660 Gaarden Aagaard. Der er næppe Grund til at tvivle om, at den er en Levning af Sønderby. Hvor stor Sønderby har været. kan ikke vides nu. Det maa dog erindres, at Ordet By oprindelig betyder Gaard, og det er derfor ikke umuligt, at Sønderby aldrig har bestaaet af mere end een Gaard.

I Borre har tidligere været en Vandmølle, der ofte nævnes i ældre Dokumenter, sidste Gang 1489[1]). Naar den er nedlagt, vides ikke. Dens Damsbund siges at have været kendelig endnu 1876[2]), og en Bro, som et kort Stykke derfra fører over Bækken, kaldes endnu Møllebroen.

I det nordøstlige Hjørne af Vejerslev Sogn ligger Katvad Vandmølle, der nævnes første Gang 1491[3]), men at den er meget ældre kan skønnes af, at Alling Kloster da fik Lavhævd paa Møllen, som altsaa allerede dengang maa have været i Klosterets Besiddelse i en længere Aarrække.

Ligesom i Vejerslev Sogn opstod der tidlig Udflytterbyer i Aidt Sogn, nemlig de før nævnte, endnu bestaaende Smaabyer, Tungelund, Mondrup og Astrup.

Tungelund er anlagt paa ryddet Skovbund, hvoraf Navnet maa forklares. Den har sandsynligvis oprindelig været en Herregaard, der ved Delinger er bleven til en Landsby. At her har boet Adelsmænd, og det ikke af de ringeste. er i hvert Fald sikkert

[1]) Æ. A. II, 184.
[2]) Saml. t. J. Hist. og Top. 1 R. VI, 296.
[3]) Æ. A. II, 191.

nok. Fra ca. 1340 til ca. 1400 boede her Ridder Peder Jensen Munk d. Yngre (nævnes første Gang 1344, sidste Gang 1396). At han var en anset Mand fremgaar af, at han 1344 var blandt Valdemar Atterdags Forlovere ved Forliget i Sønderborg mellem Kongen og Hertug Valdemar af Slesvig[1]).

Peder Munk er vist død omkring Aar 1400. 1407 optræder nemlig hans Søn Jens Pedersen, »som kallis Lille Munk«, af Tungelund. Han tilskøder Tvilum Kloster en Gaard i Nabobyen Aptrup[2]). 1416 var han Medlem af en Voldgiftsret, der skulde afgive Kendelse mellem nogle stridende Adelsmænd[3]). Kort efter maa han have tilskødet Alling Kloster sin Sædegaard i Tungelund. Dette Kloster tog nemlig 1419 Tingsvidne paa »itt stycke enng, ligger til Tungelundt hosz Astrup Mygell enng«[4]) (mygel = stor), og 1443 tog Klosteret paa Hovlbjærg Herredsting Lavhævd paa, at »Tungelundt och ald Tungelundtz Fang er jnduord till Aling closter«[5]). Allerede 1435 nævnes Tungelund forøvrigt som Alling Klosters Ejendom i et Tingsvidne[6]). Har Jens Pedersen, kaldet Lille Munk, maaske været den sidste af Slægten, siden han overdrager selve Sædegaarden til Klostret? Er han maaske selv gaaet i Kloster?

Mondrup nævnes første Gang 1435 i et Tingsvidne[7]) og siden hyppigt. Dens Navn har muligvis oprindelig været Munke-torp; hvis dette er rigtigt, maa Byen vel

---

[1]) Danm. Adels Aarb. 1905, S. 325.
[2]) Æ. A. II, 56.
[3]) Rep. dipl. Regni dan. III, 212.
[4]) Æ. A. II, 187.
[5]) Æ. A. II, 182.
[6]) Æ. A. II, 182.
[7]) Æ. A. II, 182.

være anlagt paa Foranledning af et Kloster, altsaa sikkert Vejerslev eller Alling Kloster (om dem senere).

Astrup nævnes allerede 1419[1]). Navnet vil vel sige Asserstorp. Den synes fra først af at have været en enkelt Gaard, tilhørende en Storbonde eller Herremand. 1453 udstedte i alt Fald Lavrits Nielsen i Astrup Skøde paa en Gaard i Nerd[2]) (Niær ved Haurum, nedlagt ca. 1704), og 1458 skødede Peder Jensen og Maren Hagensdatter til Jes Stisøn to Gaarde i Hovlbjærg Herred; »then eene heder Astrup, then anden udi Borris udi Gierning Sogenn«[3]). Her skelnes altsaa tydelig mellem Enkeltgaarden Astrup og en Gaard i en By.. 1686 bestaar Byen af en Halvgaard og to Fjerdingsgaarde[4]): ogsaa dette viser Oprindelsen fra en enkelt Gaard; Udstykning har gjort den til en By. Den havde forøvrigt hele Middelalderen anden Ejer end den øvrige Del af Sognet, hvilket ogsaa vidner om dens Selvstændighed.

Endnu en Nybygd opstod i Aidt Sogn i det her behandlede Tidsrum. Baade Frederik II og Christian IV var ivrige efter at anlægge Salpeterværker rundt om i Riget for at skaffe Salpeter til Krudtfabrikation. Der indkaldtes fremmede Salpetersydere og anvistes dem Bolig og Underhold samt det nødvendige Brændsel. Ogsaa i Aidt Sogn anlagdes et Salpetersyderi i en Sænkning i Heden Nordøst for Byen. I Markbogen fra Matrikuleringen 1686 hedder det: »Findis et Hus, som sal. og højlovlig Ihukommelse Christian IV haver ladet opbygge til et Salpeterhus. Salpetermesterens Navn den Tid var Timme Clausen. Salpeter gives der

[1]) Æ. A. II, 187.
[2]) Æ. A. V, 694.
[3]) Æ. A. II, 84.
[4]) Markbogen fra Matrikuleringen 1686. Matrikuls-Arkivet.

ikke mere«. Denne Timme Clausen har været en velstaaende Mand. Han gav 1659 en smuk Prædikestol til Aidt Kirke; den staar der endnu, og en Indskrift vidner om, hvem Giveren var. Skønt Salpetertilvirkningen snart holdt op, vedblev Ejendommen at bestaa, og den Gaard, der ligger paa Pladsen, hedder den Dag i Dag »Pitterhuset« (Salpeterhuset).

II. Historie.

Enten der nu i Middelalderen har boet flere eller færre Herremænd i Vejerslev Birk, har disse ikke ejet Bøndergodset i Sognene; det hørte under Kronen. Om Sognene ligefrem var Krongods, saa Bønderne var Fæstere, eller det var selvejende Bønder, der blot var skattepligtige til Kronen, ses ikke; men det sidste er vel rimeligst. Men i de urolige Tider i første Halvdel af det 14. Aarh., da Grev Gert raadede i Jylland, søgte Herremændene her som andre Steder at tilegne sig Kronens Gods. Muligvis har Bønderne ligefrem tilskyndet dertil, da de derved opnaaede at faa en Herre, der kunde og vilde beskytte dem mod Overfald og Udplyndringer. Men aldrig saa snart var Valdemar Atterdag kommen paa Tronen, før han begyndte sit utrættelige Arbejde for at faa det Krongods tilbage, som Herremændene uretmæssigt havde tilegnet sig. Paa Rettertinget i Aarhus Lørdag d. 9. Maj 1355 dømte Bisp Poul af Aarhus, Drost Niels Limbek, Marsk Palle Jensen, Niels Bugge og Væbner Niels Jensen, at Stig Andersøn Hvide, Jens Ewer og Svend Bonde skulde tilbagegive til Kronen en Mængde Gods, som de i mange Aar havde haft med Urette; blandt det, Jens Ewer skulde tilbagegive var Vejerslev Sogn[1]).

[1]) Ellen Jørgensen: Valdemar Atterdag, S. 73—75.

De tre Herrer gav sig dog ikke saa let; endnu efter 5 Aars Forløb havde de ikke overgivet Godset til Kongen, og paa Rettertinget i Aarhus maatte denne da ved et Vidnebrev minde dem om Dommen[1]). Det har vel nok hjulpet, saa Kronen har faaet sin Ret.

Længe er de to Sogne dog ikke blevet under Kronen; allerede Aar 1400 ses det meste af dem at være i Alling Klosters Eje. De nærmere Omstændigheder ved Overdragelsen kendes ikke. Men man fejler vist ikke meget ved at antage, at det er Dronning Margrete, der har betænkt dette som saa mange andre Klostre.

Allerede i den ældre Middelalder var der anlagt et Kloster i Vejerslev, uvist af hvilken Orden. Det nævnes kun een eneste Gang, nemlig 1203; fra dette Aar haves der et Dokument om Godsoverdragelse fra Bispen i Aarhus, og blandt Underskriverne er en Ingemarus Abbas de Witherslett (Withersleff)[2]). Da der ikke fra senere Tider haves noget Dokument angaaende Vejerslev Kloster, kan man vistnok gaa ud fra, at det forholdsvis kort Tid efter er bleven nedlagt. Al Sandsynlighed taler for, at Klostret ganske simpelt er bleven flyttet en Mils Vej længere mod Vest. Her fandtes nemlig senere et anlagt Munkebo, Alling Kloster, ved den lille Alling Å, der løber ud i Gudenaa. Naar dette Kloster er anlagt, vides ikke; det nævnes første Gang i et Testamente fra 1268, hvor en Fru Gro betænker det; men 1231 nævnes »Aluyng« i Kong Valdemars Jordebog, som Kongens Gods. Man kan altsaa med Sikkerhed slutte, at det er oprettet mellem 1231 og 1268. Det ligger derfor, som nævnt, nær at tænke, at det er Vejerslev Kloster, der er bleven flyttet. Det var ikke ualmindeligt, at et Kloster,

[1]) Æ. A. I, 90.

[2]) Scriptores VI, 404.

eller rettere de Munke, der anlagde det, flyttede endog flere Gange, inden de slog sig endeligt til Ro; et kendt Eksempel herpaa haves i Øm Kloster. Et andet Forhold, der taler for en saadan Flytning, er, at Alling Kloster allerede 1345 fik Skøde paa Gods i Borre i Vejerslev Sogn. Omkring Aar 1400 kom Klosteret som omtalt i Besiddelse af Vejerslev By og hele Aidt Sogn med Undtagelse af Astrup, og kort efter tilbyttede det sig ogsaa Borre By ved Mageskifte med Aarhus Bispestol, der var kommen i Besiddelse af det meste af Byen. Som Vederlag gav Klostret Remstrup, hvor Hovedgaarden Silkeborg blev bygget[1]). Dette Gods blev som bekendt ved Aarhus Bispestol indtil Reformationen.

Saa snart Alling Kloster var kommet i Besiddelse af disse store Ejendomme, søgte det paa enhver mulig Maade at sikre sig Besiddelsen deraf. I hine Tider, da der ingen offentlige Panteregistre førtes, kunde Besiddelsesforholdene nok blive usikre, især med Hensyn til Ejendomme, der var handlet en Del med. Overdragelserne foregik ofte blot mundtlig paa Herredstinget, og den eneste Sikkerhed beroede altsaa paa de tilstedeværendes Vidnesbyrd. Og selv om der var oprettet et Dokument, kunde det forkomme, eller dets Ægthed bestrides. Det var jo urolige Tider, og Klostrene led ofte under Adelens Gridskhed. Alling Kloster søgte da at sikre sig paa bedst mulig Maade ved at erhverve sig kongeligt »Laasebrev« paa sine nævnte Ejendomme.

Til den Ende skaffede Klosteret sig Tingsvidne paa Houlbjerg Herredsting angaaende dets Ejendomsret til de to Sogne, baade 1425 og 1435[2]) og desuden paa

[1]) Æ. A. II, 182.

[2]) Æ. A. II, 183 og 182.

enkelte Gaarde, ja paa en enkelt Ager eller et Engstykke. Et saadant Tingsvidne var Grundlaget for Erhvervelsen af Laasebrev. Ifølge en Afgørelse paa Kongens Retterting 1471 var den videre Fremgangsmaade følgende[1]): Først skulde man byde sig til Rette paa Landstinget een Gang, om nogen havde nogen Indvending at gøre. Hvis ingen gjorde andre Rettigheder til Godset gældende, udtoges Kongens første, andet, tredie og fjerde Domsbrev, hvorved Godset tildømtes Fordringshaverne, og mellem hvert af dem skalhengaa mindst 6 Uger. Det første Domsbrev angaaende det her omtalte Gods er læst paa Houlbjerg Herredsting 1472[2]), det fjerde 1480[3]). Derefter udtoges almindeligt Stævningsbrev over hele Danmark paa et Aar og seks Uger og derefter endnu et Stævningsbrev med 6 Ugers Frist; i disse Stævningsbreve indstævnedes enhver anden Fordringshaver i Godset til at melde sig. Mødte ingen, udstedtes derefter Kongens Laasebrev til den, der havde krævet det, og nu kunde ingen anden fremkomme med retsgyldigt Krav paa Godset. I nærværende Tilfælde udstedtes Laasebrevet af Kong Hans 1483[4]), og dermed havde Alling Kloster skaffet sig den størst mulige Sikkerhed for sin Ret til Godset. I dette Laasebrev var Ejendommen i Borre dog ikke indbefattet og heller ikke Katvad Mølle; der maatte derfor bagefter søges særlig Hjemmel for disse Dele af Godskomplekset; endnu saa sent som 1529 og 1530 fik Klosteret sig en Gaard i Borre tildømt[5]).

---

[1]) Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme I, 10.
[2]) Æ. A. II, 183.
[3]) Æ. A. II, 185.
[4]) Æ. A. II, 192.
[5]) Æ. A. II, 183 og 184.

Ogsaa i mindre Spørgsmaal søgte Klosteret at hævde sin Ret. Det kom i Strid med Bønderne i Vejerslev og Borre om Boskov. Bønderne maatte 1523 indrømme, at de ingen R e t havde til Olden eller Skovning i Boskov, men at deres Benyttelse af Skoven var en Naadessag fra Klosterets Side[1]).

Og 1536 var det i Strid med Ejeren af Astrup om et Stykke Eng og et Stykke Agerjord[2]). Hvad der kom ud af denne Strid vides ikke; men nu var Munkenes Tid ogsaa ved at være forbi; thi samme Aar gennemførtes Reformationen, og Klostrene inddroges under Kronen. Derved kom altsaa ogsaa Alling Klosters Gods i Kongens Eje, og det var ikke lidt, det drejede sig om. Det havde Gods spredt i Hids, Hovlbjerg, Lysgaard, Rind, Middelsom, Lisbjerg, Hasle, Sabro og Gjern Herreder og ejede Kirkerne i Grønbæk, Svostrup, Serup, Lemming, Vejerslev og Aidt. Hele Godset udgjorde 89 Bøndergaarde, der i aarlig Afgift til Klosteret udredede ialt 96 Tdr. Rug, 144 Tdr. Byg, 144 Tdr. Havre, 15 Tdr. Smør, 80 Fedesvin, 34 Lam, 34 Gæs, 66 Høns, 63 Mark Gæsteripenge, 29 Læs Hø og 60 Traver Havre[3]).

Alling Kloster vedblev de første Aar, efter at det var bleven Krongods, at styres for sig selv, idet det bortforlenedes. Den første Lensmand var Johan Høicken, der havde det til 1562; derefter bortforlenedes det til Lensmanden paa Silkeborg, Hans Johansen Lindenov, og 1569 forenedes det med Silkeborg Len, som det vedblev at høre under til Enevældens Indførelse. Sammen med Alling Klosters øvrige Tilliggende

---

[1]) Æ. A. II, 185.
[2]) Æ. A. II, 193 og 194.
[3]) Danske Magasin 3 R. V, 293.

kom Vejerslev og Aidt Sogne saaledes 1536 under Kronen igen og hørte fra 1569 til Silkeborg Len.

De lutherske Præster, der nu ansattes, havde mange Steder Bryderier med Adelsmændene, der vilde berøve dem deres ofte sparsomme Indtægter. Dette var ogsaa Tilfældet med Præsten i Vejerslev, Hr. Kristiern, der vistnok har været Sognets første lutherske Præst. Den velbyrdige Hr. Johan Høicken paa Alling Kloster vilde tilegne sig Landgilden af Præstegaarden i Aidt, men ved Kongebrev af 23. Oktober 1553, der i det hele forbedrede Præsternes Lønninger betydeligt, sikredes Præsten denne Del af Embedets Indtægter[1]). Den følgende Præst i Vejerslev, Hr. Gregers Tomesøn, fæstede Kronens Part af Korntienden i Vejerslev Sogn, men Bønderne vægrede sig ved at yde ham den. De har sagtens været bange for, at de skulde blive tvunget til at tiende to Gange, idet Tienden tidligere havde ligget under Silkeborg Slot. Det ser ud til, at den daværende Lensmand i Silkeborg, Mandrup Parsberg, har staaet bag ved Bøndernes Modstand. I alt Fald udgik der 4. Januar 1579 et Kongebrev til ham om at lade Hr. Gregers faa Tienden »og ikke lade Sognemændene gøre ham Hinder derpaa[2]). Det har forhaabentlig hjulpet.

Vejerslev og Aidt Sogne hørte jo til Hovlbjerg Herred, hvis øvrige Del laa under Dronningborg Len. Da de to Sogne saaledes helt var ude af den administrative Forbindelse med det øvrige Herred, fandt man det rettest ogsaa at udskille dem i retslig Henseende, og 14. August 1567 udgik da kongelig Befaling til Lensmanden, Hans Johansen Lindenov, at han skulde oprette »et Birketing i Verslef By i Holbjerg Herred

[1]) Kirkehistoriske Samlinger 3 R. III, 358.

[2]) Kancelliets Brevbøger.

i Nørrejylland, hvortil Beboerne i Verslef, Borre, Acht, Thungelund, Mondrup og Katvads Mølle skulle søge som deris rette Værneting«[1]). Hermed blev de to Sogne altsaa en særlig Jurisdiktion.

Som det fremgaar af Kongebrevet skulde Tingstedet være i Vejerslev By. Dette medførte imidlertid mange Ulemper. Paa Tingene mødte nemig ikke blot, hvem der havde Ærinde der, men mange andre. Der blev ofte som et lille Marked ved Tingstedet, hvor alskens Varer kunde købes — ikke mindst Øl. Men dette gav igen Anledning til Drik og Svir, »som Bønderne øve sig i«, til stor Skade for Tingets Værdighed Regeringen søgte ved flere Paabud at hindre Krohold og Drikkeri ved Tingstederne, og 28. Juni 1617 paabød den, at alle Tingsteder skulde flyttes fra Landsbyerne ud paa Markerne. For Vejerslev Birks Vedkommende var en saadan Befaling udgaaet allerede 11. Januar 1617[2]). Hvor Tinget er blevet flyttet hen, har jeg ikke kunnet afgøre. Baade paa Vejerslev og Aidt Bymarker fandtes nogle Agre, der kaldtes Tingagre; men da de ligger over $^1/_2$ Mil fra hinanden, kan de ikke have været det fælles Tingsted. Man kunde snarest gætte paa Vejersev Tingagre; men de laa i den vestligste Del af Sognet og altsaa ogsaa af Birket, og man har dog formodentlig lagt Tinget nogenlunde centralt for alle Birkets Beboere.

Længe bestod Vejerslev Birk ikke som selvstændig Jurisdiktion. Allerede 24. Juli 1650 befaledes det nemlig[3]), at det skulde lægges sammen md det lille Nabobirk Tvilum paa et for begge Birkers Indbyggere belejligt Sted. De sammenlagte Birker skulde have

[1]) Kanc. Brevbøger.

[2]) Kanc. Brevbøger.

[3]) V. A. Secher: Forordninger og Recesser V, 634.

Tingdag om Fredagen. Det ser ud til, at Birkefogden i Vejerslev er bleven Foged for begge Birker; ialt Fald var Niels Jensen i Vejerslev Birkefoged 1658[1]).

Til et Tingsted hørte dengang et Rettersted, der benyttedes ret hyppigt. Vejerslev Birks Rettersted var paa en Bakke paa Vejerslev Bymark ved Landevejen mellem Birkets to Hovedbyer; herfra kunde Galgen ses over hele Birket. Bakken hedder den Dag i Dag »Galliknolden«.

Rækken af Birkefogder er kun ufuldstændig kendt. Den første, der kendes, er Peder Gierridtsøn, der var Birkefoged 1587, da han ved Kongebrev fritoges »for at give Landgilde af sin Gaard, saa længe han er Birkefoged«[2]). Da han fungerede til 1610 er det vel rimeligst at antage, at han netop er bleven Birkefoged 1587 eller kort før; han kan næppe have været den første Birkefoged — hvis det da ikke har trukket urimelig længe ud med Birkets Oprettelse.

1596 tillagdes der Peder Gierridtsøn i Løn $7^1/_2$ Skp. Rug, $1^1/_2$ Ørte 2 Skp. Byg (= 20 Skp.), $^1/_2$ Ørte Havre (= 10 Skp.)[3]), $^1/_2$ Fjerding Smør, $^1/_2$ Svin, $^1/_2$ Lam, 1 Høne, $^1/_2$ Læs Hø og $^1/_2$ Gaas[4]). Om dette var et Tillæg til den 1587 tilstaaede Løn eller skulde træde i Stedet for Fritagelsen for at svare Landgilde, fremgaar ikke af Regnskabet; det sidste er dog vist sandsynligst. Den fastsatte Ydelse svarer forøvrigt kun til omtrent Halvdelen af den sædvanlige Landgilde af en almindelig Bondegaard. Til Belysning af Lønnens Værdi kan anføres, at i 1656 kostede en Okse 5 à 6

[1]) Silkeborg Lens Jordebog 1658.

[2]) Kanc. Brevbøger.

[3]) 1 Ørte Rug var 10 Skp., en Ørte Byg 12 Skp., 1 Ørte Havre 20 Skp.

[4]) Silkeborg Lens Regnskaber 1596. Rigsarkivet.

Daler, Rug og Byg $1^1/_4$ Daler pr. Ørte, medens en Arbejdsmands Dagløn paa egen Kost var $1^1/_2$ Sk.[1])

En saadan Birkefoged var ikke nogen studeret Mand. Han var ligesom Herredsfogden en anset Bonde. Det kunde derfor undertiden knibe med hans juridiske Indsigt, og til Tider var det vanskeligt for Fogden at frigøre sig for Paavirkning fra Parterne. Det er vel dette Skær, Peder Gierridtsøn er strandet paa, da han 1598 »dømbde mod sin egen Dom« og derfor maatte betale en Bøde[2]).

Peder Gierridsøn beklædte Stillingen som Birkefoged til ca. 1610; man kan vel deraf slutte, at han i det store og hele har røgtet sit Hverv tilfredsstillende. Hans Eftermand blev Clement Jensøn fra Borre, hvis Løn blev fastsat til $1^1/_2$ Ørte Rug, $3^1/_2$ Ørte 4 Skp. Malt, 1 Ørte Havre, 1 Fjerding Smør, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns og 1 Læs Hø. Paa en Kvittering fra 1616 findes hans Segl med Bomærke, der saa saaledes ud

Hvor længe han var Birkefoged vides ikke. Hans Navn forekommer i Lensregnskabet for 1625. Derefter nævnes overhovedet ikke Navnet paa Birkefogden før 1658, da Niels Jensøn i Vejerslev nævnes som saadan[3]). Han er altsaa den sidste Foged i det her behandlede Tidsrum og sandsynligvis den sidste i Birket; det varede jo ikke saa mange Aar, før dette ophævedes.

Tiden efter Reformationen var en Blomstringstid for vort Land, ikke mindst for Landbruget. Dette kom senere i en vis Forstand til at svie til Bønderne, idet Adelen benyttede de gode Tider, da den havde Penge nok, til at samle og afrunde sine Besiddelser.

[1]) Silkeborg Lens Regnsk. 1596. Rigsark.
[2]) S. L. R. 1598. R.
[3]) Silkeborg Lens Jordebog 1658.

Adelsgodset havde tidligere været i høj Grad spredt, bestaaende af en Bondegaard hist og en anden her. Nu søgte Adelen ved Køb og Magelæg at faa Bøndergodset samlet saa meget som muligt omkring Hovedgaarden; men dette satte den i Stand til i de senere fattige Tider at faa anderledes Nytte af Bøndernes Arbejdskraft end tidligere. Godssamlingerne gav med andre Ord Grundlaget for det mange Steder overmaade store og trykkende Hoveri i det 18. Aarhundrede. Men omkring Aar 1600 mærkedes endnu intet dertil, særlig ikke paa Krongodset. Et tydeligt Indtryk af, at det var godt at være Bonde, og at Bønderne sad godt i det, faar man ved at betragte de Beløb, der betaltes i »Stedsmaal« (Indfæstning) ved Overtagelse af en Fæstegaard. Herom findes der mange Oplysninger i Lensregnskaberne. 1611 gaves der i Stedsmaal for en Gaard i Vejerslev 40 Daler og 4 Øksne, hvilket svarer til Værdien af ca. 60 Tdr. Rug. 1615 gav »Anders Jensøn i Weigersleff for den Gaard Jens Michelsøn fra døede« i Stedsmaal »50 Daller« (50 Tdr. Rug). For et Gadehus i Aidt gaves samme Aar 6 Daler i Stedsmaal. Saadanne Indfæstningssummer vidner om gode Kaar for Bønderne.

Men snart begyndte en Tilbagegang, der i enhver Henseende førte Danmark til Afgrundens Rand. Da Christian IV 1625 kastede sig ind i Trediveaarskrigen, indledede han en Krigsperiode, der med de tre Krige 1625—29, 1644—45, og 1657—60 i en frygtelig Grad udmarvede Landet. Den stadige Krigstilstand mærkedes for hele Landet paa Skatterne. Ved Skatteudskrivningen lagdes Bønderne i Lægd paa 10 hver, der saa selv maatte fordele Skatten paa hinanden indbyrdes efter Reglen »den rige hjælpe den fattige«. I det meste af Christian IVs Regeringstid svaredes en

almindelig Skat, der for Selvejere udgjorde 20 Rigsdaler i et Lægd, for Fæstere det halve; den kunde svares enkelt. dobbelt osv. indtil seksdobbelt, sjældent halvt. Hyppigst var den dobbelt, saaledes 1613 (Kalmarkrigen), 1629, 1632, 1634, 1643, 1644 og 1648. Men desuden ydede i Krigstiderne et Lægd af Fæstere: for 6 Tdr. Øl 1 Rdl., desuden $2^1/_2$ Td. Brød, $2^1/_2$ Lpd. Flæsk, $^1/_4$ Nød (Fækreatur), $2^1/_2$ Faarekroppe, 5 Gæs, 1 Otting Smør og $2^1/_2$ Skp. Gryn. Under Svenskekrigen 1657—60 steg Skattebyrden til en Højde som ingensinde tidligere. Paa et Møde i Odense 23. Febr. 1657 bevilgedes en Rigsort u g e n t l i g af hver Helgaard; i Maj fulgte en Madskat og Aaret efter »den svenske Skat«: af hver Gaard 24 Daler og for Salpeter 1 Daler og af h v e r P e r s o n over 15 Aar 3 Mark[1]).

Allerede disse frygtelige Skatter var ganske ødelæggende paa en Tid, hvor en Gaards Udsæd var 10 à 12 Tdr. Korn, og der sjældent avledes over 4 Fold; men dertil kom, at mange Egne af Landet blev i Bund og Grund ødelagte og udplyndrede af de fjendtlige Tropper. Særlig gik det ud over Jylland og mest Østjylland, der blev grundig udplyndret i alle tre Krige. I disse hærgede Egne forarmedes Bønderne frygteligt. Ogsaa Vejerslev Birk led haardt under Krigen. 1629 nedsattes en Kommission til at undersøge Forholdene, særlig hvor megen Landgilde Bønderne kunde svare. Den fik som Resultat, at 9 Gaardmænd i Aidt fik Nedsættelse, ligeledes 9 i Vejerslev og 8 i Borre[2]). Denne Nedsættelse var kun tænkt som en midlertidig Nødhjælp for at bringe Bønderne paa Fode. Men Forholdene blev ved at være saa daarlige,

[1]) C. Christensen: Agrarhistoriske Studier I, 290—293.
[2]) Silkeborg Lens Jordebog 1629.

at Nedsættelsen blev varig. Fra nu af melder Lensregnskaberne stadig om øde Gaarde. 1632 faar Anders Jensøn saaledes en øde Gaard i Aidt afgiftsfri i 3 Aar. Han maatte dog betale 12 Daler i Stedsmaal[1]). Han kunde imidlertid ikke klare sig ved Gaarden og foretrak tilsidst at løbe fra det hele; thi 1643 bortfæstedes en øde Gaard i Aidt, »Anders Jensøn fra rømbde« for en Indfæstning af 3 Rigsdaler. 1636 var en Helgaard i Aidt øde[2]); den blev Aaret efter bortfæstet uden Stedsmaal og med Fritagelse for alle Afgifter 1 Aar[2]). Disse øde Gaarde skyldes naturligvis Fjendens Plyndringer. I Lensregnskabet 1630 omtales Katvad Mølle som »aldelis fordervitt och øde siden Findernis Thiid«. Baade Vandhjul og Møllestene maatte fornyes.

Svenskekrigen 1644—45 bragte nye Plyndringer og ny Elendighed. 1645 hedder det om 4 Mænd i Vejerslev »er forarmit, forskaanis gantske« (for Landgilde), Resten faar større eller mindre Afslag. I Borre er kun to helt forarmede, men Resten faar Afslag. I Aidt er 5 forarmede, een Gaard øde, een er »gandske affbrennt, ingen ved Stedet, behøver Bygningstømmer«[3]).

I en Indberetning om Vejerslev Birks Tilstand efter Krigen hedder det: »Udi dette Birk er tvende Sogne, nemlig Aigt og Veiersleff Sogner, iblandt hvilke det første er ganske forarmit, eftersom de lidet eller moksen intet haver saaet, udi det andet haver en Del nogenledes saaet den 3 Part (Tredjedelen) af deres sædvanlige Sæd, en Del er og ganske forarmet

[1]) Lensregnskabet.
[2]) Lensregnskabet.
[3]) Jordebogen 1645.

og øde, som er 5 Mænd udi Borre og 2 udi Vejerslev«[1]).

Indberetningen ser ud til at have forvekslet Vejerslev og Borre, da man vel maa gaa ud fra, at Jordebogen er den paalideligste; men ellers stemmer de jo godt nok overens. Tilstanden belyses godt af, at der 1650 gives 3 Rdl. i Stedsmaal af en Gaard, »som langsommelig Tid havde ligget øde«, men 2 Rdl. af et Gadehus[2]). Det har aabenbart ikke været anset for nogen særlig Herlighed at blive Gaardmand i de Tider.

Ogsaa i Svenskekrigen 1657—60 gik det ud over Birket. Silkeborg Lens Jordebog 1661 oplyser, at i Vejerslev var nævnte Aar to Gaarde slet øde, i Borre to slet forarmede, Katvad Mølle var brændt af de svenske, og i Aidt var 3 Helgaarde og 2 Halvgaarde øde. Nedsættelserne af Bøndernes Landgilde var nu ogsaa saa betydelig, at de gennemgaaende kun svarede en Trediedel af hvad de var pligtige.

Det var jo ikke blot enkelte af Samfundets Medlemmer, der var bleven forarmede i disse Krige, det var Samfundet som Helhed. Efter den sidste Svenskekrig var Statskassen tom, og Riget i dyb Gæld. For at skaffe Penge gav man sig da til at sælge væk af Krongodset eller overdrage det til Kreditorerne. 6. Juli 1661 overdroges Vejerslev Sogn til Borgemester Mads Povlsen i Randers[3]), og 1663 overdroges Aidt By til Mogens Frijs til Faurskov[4]). Snart efter kom han ogsaa i Besiddelse af Vejerslev Sogn, og begge Sogne indgik 1676 i det nye Lensgrevskab Frijsenborg.

[1]) Orion II, 273.
[2]) Lensregnskabet.
[3]) Kronens Skøder II, 91.
[4]) Kronens Skøder II, 147.

III. Forhold ca. 1660.

1660 indførtes Enevælden i Danmark, og en af den nye Styrelses fornemste Opgaver blev at bringe Orden i Statens Finanser. Ved Bortsalg af Krongods mindskedes ganske vist Statsgælden, men ogsaa Statsindtægterne. Disse maatte for Fremtiden væsentligst bygges paa Skatter. For at skaffe et bedre Skattegrundlag lod Regeringen derfor foretage en Matrikulering af alle Landets Jordejendomme. Den første skete 1662 paa Grundlag af Landgildeydelserne suppleret med Indberetninger fra Præsterne om Kreaturhold, Udsæd og Avl fra de fleste Sogne.

Det var imidlertid fra første Færd klart, at Grundlaget for denne Matrikel var alt for uensartet til, at den vedblivende kunde danne Basis for Landets Skatteevne. Allerede 1681 blev der derfor taget fat paa ved Opmaaling og Bonitering af al Danmarks dyrkede Jord at skaffe en bedre Matrikel, og 1685 var dette store Arbejde væsentligt færdigt[1]). Hver eneste Ager i hele Landet var maalt, beskrevet og boniteret, og alle disse Oplysninger er Sogn for Sogn indført i Protokoller, Markbøgerne (1980 store Bind), der derfor nu er en uvurderlig Kilde til Kendskab om Jordfordeling og Landbrugsforhold i Tiden omkring og nærmest efter 1660, og da Landbrugsforholdene i hine Tider kun ændredes lidet, giver Markbøgerne i Virkeligheden ogsaa et Billede af Forholdene i langt ældre Tider.

I det følgende skal nu paa Grundlag af de to Matrikler søges givet et Billede af Forholdene i Vejerslev Birk. Da kun de to nævnte Kilder samt Grevskabet Frijsenborgs Jordebog og de før nævnte Præste-

[1]) Markbøgerne for Vejerslev og Aidt Sogne er dog daterede 1686.

indberetninger er benyttede, anser jeg det for unødvendigt at anføre, fra hvilke af dem de enkelte Træk i Billedet stammer; kun skal jeg bemærke, at Oplysningerne om Areal og Dyrkningsmaade stammer fra Markbogen, medens Oplysningerne om Udsæd, Avl, Kreaturhold og Landgilde er fra de andre Kilder. Undersøgelsen gælder væsentligst Hovedbyerne Aidt og Vejerslev. Da man kan gaa ud fra, at det dyrkede Areal, Udsæd og Landgilde har holdt sig omtrent uforandret fra Valdemarstiden, faar man altsaa herigennem tillige et Billede af Landbrugsforholdene i Middelalderen i de to Sogne.

Aidt By havde 10 Gaarde, 1 Bolsted og 2 Huse uden Jord samt desuden Salpeterhuset. Det dyrkede Areal var 330 Tdr. Land, hvoraf 13 Tdr. Land hørte til Salpeterhuset, godt 3 til Bolstedet og knap 3 var Gadejord. Gaardene var næsten lige store, den mindste havde 411898 □-Alen, den største 460637 □-Alen. Hver Gaard havde altsaa et dyrket Areal paa ca. 30 Tdr. Land. Uden om den dyrkede Mark laa Smaaskove, Kær, Overdrev og Hede, der alt brugtes til Græsning for Kreaturerne. Aidt var i saa Henseende vel forsynet, idet den havde Græsning til 318 store Kreaturer og i Skovene desuden tilstrækkelig Gærdselhugst til Hegn om de dyrkede Marker og lidt Olden til Svin.

Driftsformen var et næsten regelmæssigt Trevangsbrug: første Aar saaedes Byg, andet Aar Rug, tredie Aar hvilede Jorden; de daarligste Stykker hvilede dog i 2 eller 3 Aar og dyrkedes væsentligst med Havre. Bymarken var derfor delt i tre Vange: Selli (Silje) Vang, Korshøj Vang og Lund Agers Vang, hvis Beliggenhed ses paa Kortet. Hver Vang var efter de enkelte Jordstykkers Godhed delt i mindre Stykker,

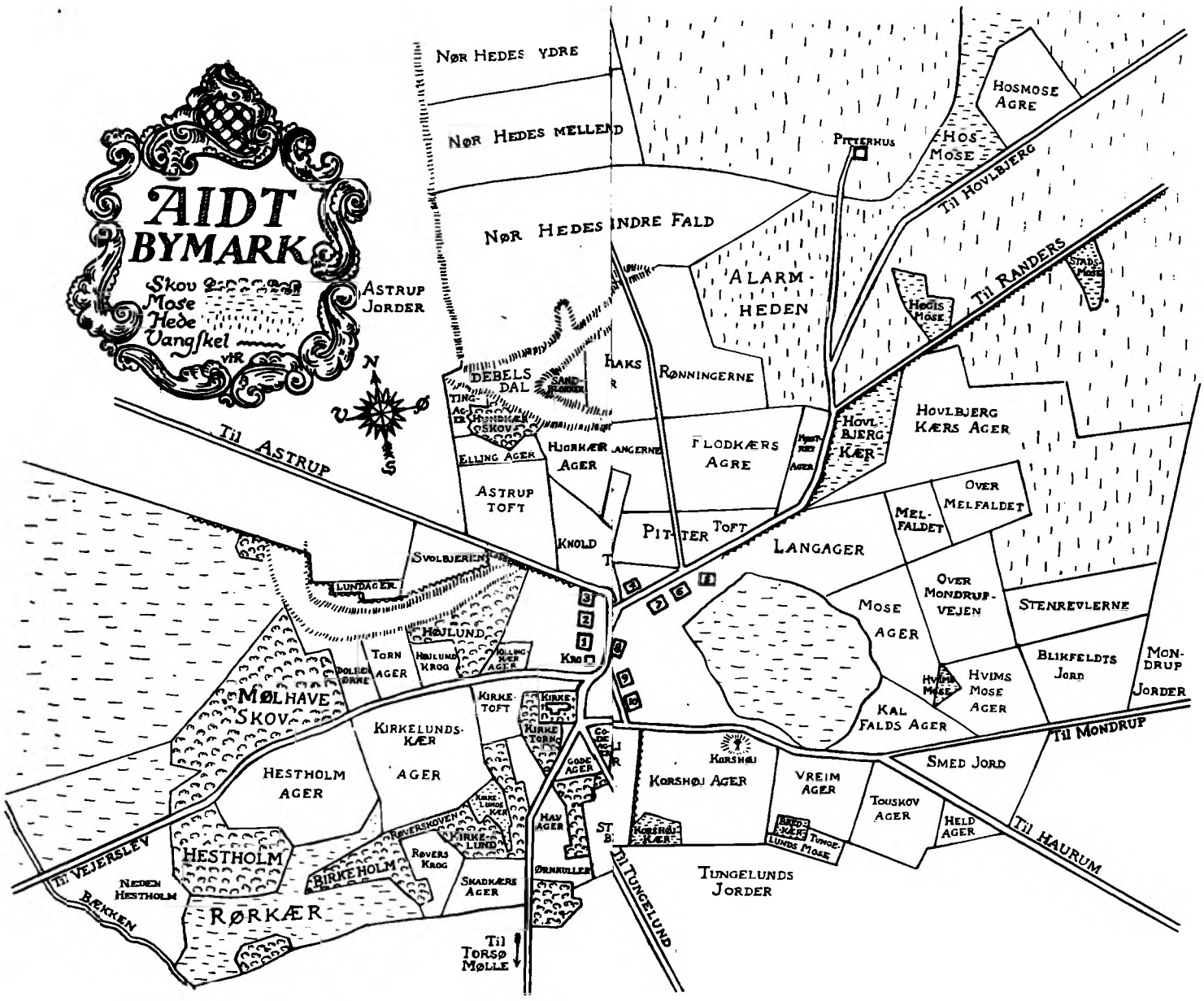
AIDT BYMARK
Skov
Mose
Hede
Vangskel
Astrup Jorder
N
S
Nør Hedes ydre
Nør Hedes mellem
Nør Hedes indre Fald
Pitterhus
Hosmose Agre
Hos Mose
Til Hovlbjerg
Til Randers
Stads Mose
Høgis Mose
Alarm-heden
Rønningerne
Debels Dal
Sand-blokker
Ting-ager
Hundkær Skov
Elling Ager
Hjorkær Ager
Langerne
Flodkærs Agre
Hovlbjerg Kær
Hovlbjerg Kærs Ager
Til Astrup
Astrup Toft
Knold
Pitter Toft
Langager
Mel-faldet
Over Melfaldet
Svolbjeren
Lundager
Højlund
Torn Ager
Højlund Krog
Kro
Mose Ager
Over Mondrup-vejen
Stenrevlerne
Blikfeldts Jord
Mon-drup Jorder
Hvims Mose Ager
Kal Falds Ager
Til Mondrup
Mølhave Skov
Kirkelunds-kær Ager
Kirke-toft
Kirke-torn
Gode Ager
Korshøj
Korshøj Ager
Vreim Ager
Smed Jord
Touskov Ager
Held Ager
Til Haurum
Hestholm Ager
Røverskoven
Kirke-lund
Hav Ager
Korshøj-kær
Bred-kær
Tunge-lunds Mose
Til Vejerslev
Hestholm
Birkeholm
Røvers Krog
Skadkærs Ager
Ørnkuller
Tungelunds Jorder
Neden Hestholm
Bækken
Rørkær
Til Torsø Mølle
Til Tungelund

der kaldtes Fald, Blokke eller Agre, hver med sit Navn, og disse Smaastykker var igen delt i Agre, hvoraf hver Gaard havde flere eller færre, men næsten aldrig liggende ved Siden af hinanden; den enkelte Gaard fik saaledes sin Mark spredt i smalle Agre over hele Bymarken. Som Eksempel gengives her Agerfordelingen for Byens østligste Gaard, Overgaard, der paa Kortet har Nr. 5.

Dens Jord fordelte sig saaledes:

I. Selli Vang: a. Selli Ager: Ager Nr. 6, 24, 34, 44, 54, 65. b. Skadkærs Ager: Ager Nr. 5, 16, 22, 33, 43, 54, 67. c. Røver, Krogs Blokke: Ager Nr. 6. d. Kirkelundskær Ager: Ager Nr. 6 16, 26, 36, 46, 56, 66. e. Dolken Ørne Blokker: Ager Nr. 7. f. Høilunds Krog: Ager Nr. 6. g. Killing Kærs Blokker: Ager Nr. 6. h. Gade Ager: Ager Nr. 5, 15. i. Knold Toft: Ager Nr. 5.

II. Korshøj Vang: a. Lang Ager: Ager Nr. 6, 16. b. Stenrevlerne: Ager Nr. 5, 29. e. Agre over Mondrup Vejen: Ager Nr. 5, 16, 27. d. Mel Blokke: Ager Nr. 9. e. Oven Mel Faldet: Ager Nr. 4, 5, 17. f. Blikfeldts Jord: Ager Nr. 17, 20, 41, 42. g. Hvims Mose Ager: Ager Nr. 7, 21. h. Touskov Ager: Ager Nr. 10, 11. i. Korshøj Ager: Ager Nr. 7, 18, 28, 38. j. Tunglunds Mose Ager: Ager Nr. 7, 18. k. Vreien Ager: Ager Nr. 6, 18. l. Kat Fald: Ager Nr. 11, 12.

III. Lund Ager Vang: a. Svolbjeren: Ager Nr. 6, 7. b. Lund Agers Fald: Ager Nr. 12, 22, 32. c. Elling Agre: Ager Nr. 6, 16, 24, 30. d. Ydre Holmbakker: Ager Nr. 3, 13, 23, 33, 43. f. Høstlangerne: Ager Nr. 6, 16. g. Hyld Ager: Ager Nr. 6, 16, 26, 36. h. Flodkær Fald: Ager Nr. 6, 16, 26, 36. i. Rønningerne: Ager Nr. 6, 16, 26.

Dertil endnu 4 spredte Agre, hvis Beliggenhed jeg ikke har kunnet udfinde. Overgaard havde altsaa ialt 91 Agre i 34 Fald eller Blokke, og i disse laa de saa spredt, at de alt i alt laa paa 87 adskilte Steder. At Dyrkningsfællesskabet under disse Forhold var en uafviselig Nødvendighed, ses let.

Det dyrkede Areal var saaledes ikke stort, og der saaedes ikke meget deri. Den aarlige Udsæd angives

for hele Byen til 30 Tdr. Rug, 42 Tdr. Byg og 62 Tdr. Havre, og Avlen til 89 Traver Rug, 110½ Trave Byg og 53 Traver Havre samt desuden 55 Læs Hø. Hele Byens Kornavl var dengang altsaa ikke større end nu for enkelt Gaard, ja for Havrens Vedkommende mindre. Besætningen var da ogsaa kun lille. Paa hver Gaard holdtes ca. 3 Heste, 4 à 6 Fækreaturer og 12 à 16 Faar; men da en Del havde endnu mindre, blev hele Byens Kreaturhold kun ialt 22 Heste, 30 Kreaturer og 84 Faar; der var altsaa langt til de 318 Kreaturer, der kunde holdes paa Fælleden.

Af Gaardene skulde Fæsterne svare en aarlig Afgift, der kaldtes Landgilde. Denne var meget gammel, stammede i sin Helhed fra Middelalderen. Den kunde ikke forhøjes, men som vi i det foregaaende har set, maatte den i daarlige Tider nedsættes mere eller mindre. Den var omtrent ens for alle Gaardene. Som Eksempel kan jeg igen anføre Overgaard, hvis Landgilde var: 2½ Td. Rug, 4 Tdr. Byg, 2 Td. Havre, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 3 Pund Smør, 1 Læs Hø, 3 Skilling Aalegaardspenge[1]), 22 Sk. Brødbagningspenge[2]), 4 Sk. Spindpenge[3]) og 1 Mark Haar. Set i Forhold til Byens aarlige Avl og hele Besætning var det en meget stor Afgift; det er derfor let forstaaeligt, at det var nødvendigt at give betydelige Afslag i Landgilden i vanskelige Tider.

Vejerslev By havde 10 Gaarde, hvortil kom de enligt liggende Gaarde Aagaard og Katvad Mølle; desuden var der et jordløst Hus. Det dyrkede Areal ud-

[1]) Sandsynligvis som Afløsning af en Pligt til at vedligeholde Aalegaarden i Gudenaa (ved Braarup).

[2]) Vel nok Afløsning af en Pligt til at levere Brød til Alling Kloster.

[3]) Rimeligvis ogsaa Hoveriafløsning.

gjorde ca. 510 Tdr. Land, hvortil desuden kom ca. 35 Tdr. Land opdyrket Hedejord. Gaardenes dyrkede Areal var altsaa noget større end i Aidt, men Jorden dyrkedes mindre intensivt. Man havde her ikke Trevangsbrug, men Alsædsbrug; Jorden dyrkedes to Aar (Byg, Rug) og hvilede derefter 4 til 10 Aar. Hedejorden hvilede endog i indtil 16 Aar. Som Følge af det større dyrkede Areal var Fælleden kun lille; der kunde kun græsses »halvfjerdesindstiuge och tou store Høveder«. At Vejerslev Jorder udnyttedes daarligere end Aidt Jorder fremgaar ogsaa af, at Udsæden kun var 27 Tdr. Rug, 36 Tdr. Byg og 54 Tdr. Havre, men der avledes bedre, vel som Følge af Jordens længere Hvile. Avlen var 110 Traver Rug, 129 Tr. Byg og 54 Tr. Havre samt 72 Læs Hø. Kreaturholdet var 34 Heste, 43 Kreaturer og 95 Faar. Der svaredes af hver Gaard omtrent samme Landgilde som i Aidt.

Forholdene i Birkets Smaabyer var omtrent som i Hovedbyerne; Borre og Tungelund avlede lidt bedre end Hovedbyerne, de to andre lidt daarligere. Borre kunde i gode Oldenaar fede godt 30 Svin i Skoven, men dette kunde langtfra paaregnes hvert Aar.

Til Kortet.

Det vedføjede Kort er en Kopi af et Udstykningskort fra ca. 1820 (i Matrikulsarkivet); jeg har dog ved Hjælp af Markbogen fra 1686 søgt at føre det tilbage omtrent til den Skikkelse, Markerne havde ca. 1660. Det giver, synes jeg, et godt Billede af den gamle danske Landsby. Nærmest om Byen er Tofterne, der var udenfor Fællesskabet, uden om dem den dyrkede Mark og yderst Skove, Moser, Kær, Heder og Overdrev, der grænsede til Nabobyernes Overdrev. Lands-

byerne med deres dyrkede Jord maatte gøre Indtryk af Oaser i Vildmarken.

De fleste af Marknavnene forklarer sig selv af Naturforholdene. Jeg skal prøve at tolke enkelte af de andre.

Korshøj Vang og Ager har Navn efter Korshøj, der endnu tydelig skelnes, skønt den aabenbart længe har været pløjet; her har vel engang i Middelalderen staaet et helligt Kors; nogen Overlevering herom haves dog ikke. Held Ager har saa stærkt Fald (mod Syd), at der maa pløjes paa langs ad Bakken. Hvims er Hovedems, d. v. s. Tværager. Mel Fald vil sige Mellem Fald. Hosmose er Horsemose (Hestemosen). Debels Dal er et Dobbeltnavn, da Debel betyder Dal. Høstlangerne er vist en Fejlskrivning for Hoslef Agre; Vejen, som gaar forbi, fører ad Hvorslev til, og Markbogen har Hoslef Agre, men ikke Høstlangerne. Paa samme Maade er vist Høstret at forstaa som Hoslef Sti (Markbogen). Rønningerne betyder Rydningerne. Hyldager har vel Navn efter Hyldetræ. Svolbjeren er Solbjerg. Killingkær er sandsynligvis efter Hjortekid. Kirkelunds Kær Ager er jo let at forklare; men den findes ikke i Markbogen. Her findes derimod en stor Mark (med 74 Agre), som kaldes Kappelvangs Ager; efter Sammenhængen kan det næppe være nogen anden end Kirkelunds-Kær Ager; men noget Kapel, der kunde have givet den Navn, kendes der intet til. Det er vel ikke umuligt, at Røverskoven engang har været Tilholdssted for Røvere. Skadkær Ager har vel Navn efter den Fugl Skaden, ligesom Ørn Kuller, en ret stejl Bakke, vel engang har baaret Træer med Ørnereder, og Selli Ager har faaet Navn efter Siljetræer. Fra Korshøjkær har der gaaet en nu

forlængst udgrøftet, sid Sænkning mod Vest i Skellet mellem Aidt og Tungelund Marker; hvor den skærer Tungelundsvejen, har der rimeligvis tidligt været en Bro af Sten, og langs Lavningen har der vokset Vidjer, der i Sognets Dialekt hedder Vie (langt i); heraf Navnet Stenbro Vie, der nu bruges om Broen eller snarere Stenkisten under Vejen.

Alle disse Navne er jo ret lette at finde ud af; men hvad betyder Elling Ager, Dolken Ørne, Hav, Vreien, Touskov, Kal Falds og Flodkærs Ager? her maa jeg give op.

Trykfejl paa Kortet:

Birkeholm skal være Birkehalen.
Stenbro Vil skal være Stenbro Vie.
Vreim Ager skal være Vreien Ager.
Den Ager, der ligger mellem Kirketoft og Havager hedder Stakels Blok.

Barndomserindringer fra Aarhus i Fyrrerne.

Af Gottlieb Andreas Jensen.

De følgende Blade, der skildrer en borgerlig Families Liv i Fyrrernes Aarhus, er hentede fra Højesteretsassessor Gottlieb Andreas Jensens (1838—1921) Barndoms- og Ungdomserindringer, nedskrevne i Aarene 1916—1920.

Gottlieb Andreas Jensen fødtes i Aarhus 17. Oktober 1838 som Søn af daværende Amanuensis hos Biskop Jens Paludan-Müller, exam. juris Hans Gundorph Jensen (1807—1871) og Hustru Ane Kirstine Johanne, f. Møller (1812—1890). Faderen var Søn af Arveforpagteren af Tulstedgaard i Torup Sogn; han havde som ungt Menneske været Skriver paa Lindenborg Godskontor og derefter paa Viborg Stiftamtmandskontor, tog 1830 dansk juridisk Examen og fulgte Aaret efter med Biskop Paludan-Müller til Aarhus som hans Amanuensis og Fuldmægtig hos Stiftsøvrigheden. Efter Biskoppens Død blev han 1845 Prøveprokurator (1848 kgl. Bestalling som Prokurator i Aarhus Stift); han oparbejdede en meget omfattende Forretning og skildres som en dygtig og fin Sagfører. Samtidig deltog han i Byens offentlige Liv, var Borgerrepræsentant og Byraadsmedlem — blev som saadan under Okkupationen 1864 en kort Tid ført bort af Preusserne som Gidsel — endelig fra 1866—68 borgerlig Raadmand. Han var Kirkeværge under Domkirkens Restauration samt fra Jan. 1869 Overligningskommissær. Kammerraad var han blevet 1844, 1866 udnævntes han til Cancelliraad. 1833 havde han ægtet Fortællerens Moder, Datter af Overretsprokurator i Viborg, senere Stænderdeputeret, Cancelliraad Christian Nielsen Møller.

1857 forlod Erindringernes Forfatter som Student fra Kathedralskolen Aarhus og kom ikke mere til at tage fast Ophold i Byen. Hans Livs vigtigste Data er følgende: cand. jur. 1863, 1865 Assistent i Justitsministeriet, 1878 Assessor i Københavns

Kriminalret, 1884 Assessor i Overretten, 1892–1915 Assessor i Højesteret. 1865 ægtede han Caroline Maria Augusta Topsøe (f. 1844 i Aarhus, Datter af daværende Sognepræst til Vejlby Johan Frederik Topsøe). Hun døde i Kbhvn. 1908.

Den gamle Assessor følte sig altid som Aarhusianer, og sit Otium benyttede han til at nedskrive sine Erindringer fra Fødebyen; Erindringer, der baade er et Vidnesbyrd om hans mærkelige Hukommelse, som med næsten visuel Tydelighed har formaaet at genfrembringe Billedet af Fyrrernes og Halvtredsernes beskedne Smaakøbstad Aarhus, dernæst om hans udstrakte Personalkendskab og store Interesse for Personalhistorie, endelig — og ikke mindst — om hans Evne til at fortælle: hans Humor, der forstaar at karakterisere gennem de ganske smaa Træk, hans skarpe Blik for Mennesker og deres Ejendommeligheder, og hans gode Hjerte i Dommen over dem.

I det foreliggende lille Brudstykke er der foretaget en Del Forkortelser; udgaaet er dels Afsnit, som kun kunde forstaas af og kun havde Interesse for de Læsere, Erindringerne var bestemt for (den nærmeste Familie), dels de større Digressioner om de i Fortællingens Løb omtalte Personers videre Skæbne, som vilde føles som Forstyrrelser i Fortællingens Gang.

H. G. Topsøe-Jensen.

Nu boede altsaa de unge Folk i Aarhuus, først paa Guldsmedgade, skraas over for Tangen, og her er Lise født 1834, men derpaa paa Mejlgade — dengang kaldet Middelgade — og her er det, at Stamfaderen til den store Slægt blev født den 17. Oktober 1838[1]). Det maa ligge en Del tilbage i Tiden, eftersom jeg har levet under Frederik VI, altsaa under 6 af Landets Konger, og eftersom jeg har kjendt en Mand, som bar Haarpisk i Nakken.

[1]) Fra min Fødselsdag (nøjagtig fra 23. Oktbr. 1838) naaede vore Pengesedler pari. Men først den 5. Maj 1845 udstedtes den officielle Erklæring om, at Sedlerne vare indløselige.

Fødestedet var en toetages Bindingsværks Gaard, som har staaet uforandret, indtil den fornylig er ombygget. Nu ligger den paa Hjørnet af Mejlgade og St. Olufsgyde, men det gjorde den ikke dengang; da var Gyden — nu kaldes den vel Gade — ganske

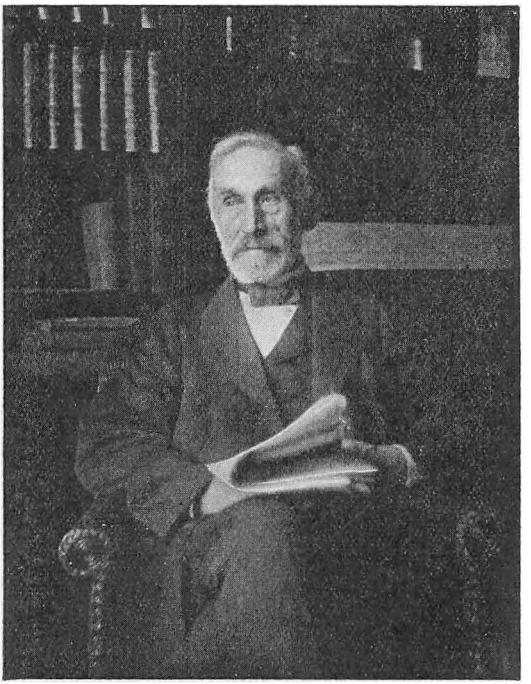

Højesteretsassessor G. A. Jensen. Juni 1915.

snæver, fordi der op ad Gavlen paa vort Hus var klinet et smalt Hus med Gavl mod Mejlgade og Facade mod Gyden. For Enden af dette Hus, og bag vort og vore Nabohuse i Mejlgade, laa og ligger St. Olufs Kirkegaard, dér stod engang St. Olufs (efter Olaf den Hellige) Trækirke. St. Nicolaus (Niels, Magnus

Søn) ligger begravet der med flere andre — vel ikke saa hellige — men efter Gravskrifterne at dømme, højt fortjente dydige Ægtemænd og Borgere; senere er rejst et Kors over Helgenens Grav. Kirkegaarden gik til den aabne Aarhuus Bugt med en dyb, stejl Skrænt ned mod Vandet, som stadig ved Østenstorm stjal nye Stykker bort og blottede de Begravne. Jeg har selv — i min Skoletid — pillet et Kranium ud af Skrænten, stolt af at eje et saadant, som man kun saa i Skolesamlinger. Moder, da hun opdagede det, var ikke fornøjet dermed; dog da jeg forklarede, hvor nyttigt det var for min Naturhistories Skyld, beholdt jeg det, mod at det ikke stod fremme, men gjemtes i en Æske. Hun har vist senere taget og begravet det, for borte er det; det var ellers et rigtig pænt Hoved. Kirkegaarden, som Havet altsaa havde stjaalet et godt Stykke fra, var yderligere formindsket, idet den yderstre Strimmel ud mod Havet var overladt vor Nabo i det lille Hus til Reberbane. Nu er Reberbanen borte, Kirkegaarden skjærmet mod Bølgeslaget ved Kystdæmningen og pyntet op som et Anlæg, jeg tror med en Badeanstalt; men dengang var den et Vildnis og Tumleplads for Gadedrenge; der blev jeg — og senere min Broder Theodor — lagt ud, naar Vejret var til det, paa en af de store Ligsten, mens vore Barnepiger, Rikke eller Stine sad og strikkede ved Siden af os. Maaske har den friske Søluft, som suste over Kirkegaard og Hus, gjort sit til, at jeg nu, saa gammel jeg er, kan sidde og skrive derom. Moder har fortalt, at hun, da hun laa med mig, som nyfødt, i Sovekammeret over den altid aabentstaaende Port, havde ondt ved at skjærme mig og sig selv for den Blæst, der stod op i Kammeret og Sengen gjennem Gulv-

fjælene. Selv har jeg ingen Erindring om Stedet fra den Tid, dertil var jeg for lille, da vi flyttede.

Det var en god Nabo, vi havde i Madam Gulmann i det lille Hus ved Siden af os. Huset saa saaledes ud:

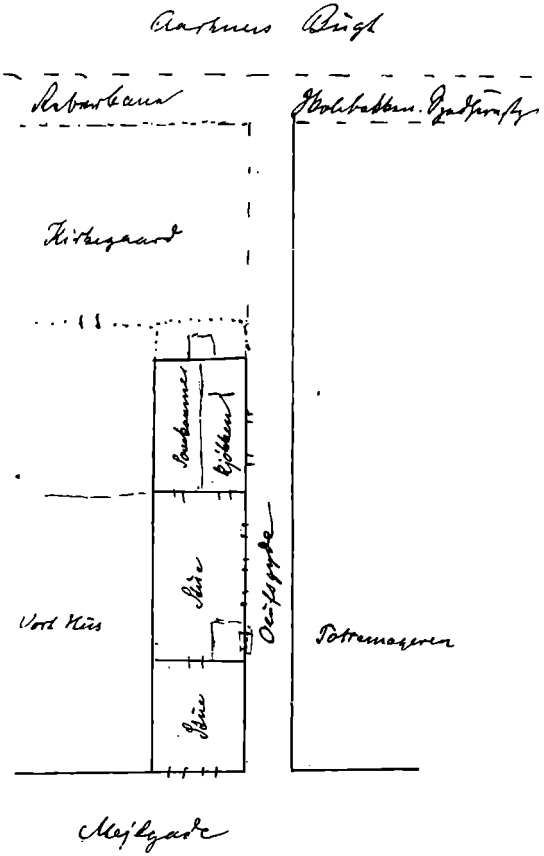

Madammen var Rebslagerenke og drev Rebslageriet, hendes voksne Søn Anton og en Svend spandt og en Dreng drejede Hjulet. Det var en stor, svær, jovial Kone, som var dygtig baade til at have Indseende

med Forretningen ved Indkjøb af Hamp osv. og til at styre Hus, som, skønt lille, ikke rummede saa faa. Sønnen Anton laa i en Slagbænk, der stod paa Bagvæggen i den lange Mur, en voksen Datter Jacobine, der syede lidt Modepynt i Stuen til Mejlgade, laa i Sovekammeret med Madammen, to Drenge, som hun var Bedstemoder til, og som havde mistet Forældrene, Rasmus og Jacob Gulmann, havde hun taget til sig. De laa vist paa Loftet, hvor Pigen formodentlig ogsaa havde sit Rum. — Til Jul slagtedes Grisen, og saa glemte hun ikke at betænke Madam Jensen ved Siden af med Pølser, sorte og hvide. Men hvad hun især gjorde sig fortjent af, var at tage sig af os Drenge om Søndagen. Det var Rasmus og Jacob, der sammen med Pigen blev sat til at underholde os, om Sommeren ude paa Kirkegaarden og Reberbanen, om Vinteren inde i den store Stue til Gyden, og for det meste var Gjenboen paa det andet Hjørne Malle Pottemager, en lille Pige lidt ældre end os, med i Legen. Her sad vi i en højst forfriskende, men i Længden tyngende Damp af Tougværk ved det lange rødmalede Bord foran Vinduerne og spillede Nysgerrig-hanrej med nogle rundbøjede veltjente Kort, eller dandsede eller tydede Billederne paa det flisetavlede Bord i Sovekammeret. I Løbet af Dagen kom de gamle, udtjente Rebslagersvende og fik deres Geskænk. Og, naar vi saa gik hjem, skar Madammen altid en Sejlgarnshestetømme af til os. Disse Søndagsfornøjelser fortsattes ogsaa, efterat vi var flyttede fra Mejlgade til Aaegade, eller snarere, det var egentlig først der, at vi var store nok til at komme ud paa egen Haand og Bekendtskabet holdtes vedlige. Jomfru Gulmann kom til os til det sidste, og da vi var større Drenge, var det Rasmus og Jacob Gulmann, der blev satte til

at lære os at løbe paa Skøjter, hjælpe os at snøre dem, støtte os i de første vaklende Trin, beskytte os mod Gadedrenge og frem for alt sørge for, at vi ikke kom noget til. — Tiderne skifte. Hvor kjendte man ikke dengang hinanden! Naboer og Gjenboer, Gadens, ja snart hele Byens Beboere, og tog Del i alt, hvad der angik dem! Nu kjender man knap dem, man boer i Hus med og er ligegyldig for deres Sager. — Men Byen var endnu kun lille.

— — —

Nu flyttede vi altsaa til Aaegade, hvor Fader havde købt Hus, og dette husker jeg helt. Det staar vistnok endnu som dengang til Aaegadesiden; men det var et daarligt Hus. (Se omstaaende Afb.)

Det laa mellem 2 paralleltløbende Gader, et Forhus mod Aaegade og et Baghus mod Barbergyden. Forhuset var ikke uanseeligt, 2 Etager, hvidkalket med høj Kjælder, men Grunden var en stejl Bakke, saa at den var delt i 2 uligehøjt liggende Dele, den øverstliggende Halvdel — ca. 3 Alen højere, støttet ved en Kampestensmur — deltes igjen ved en Stentrappe i 2 Dele, tilhøjre en Tørreplads med et Sengelad, tilvenstre Have med nogle Bede, et Æbletræ og som det bedste en Gynge. En Port førte gjennem Baghuset ud til Barbergyden. I Baghuset var Stald, Rullestue, Brændehuset m. m. Vi boede i Stueetagen, og Værelserne var ikke saa smaa, til Gaden en Stadsstue og en Dagligstue, lige mod Syd med Sol og Lys; den første med Chr. VIII Møbler, Søjlebord og stor Sofa m. m. Spejlene var ikke store, men jeg betragtede dem dog med en vis Stolthed, fordi Glasset var eet og ikke som dengang sædvanlig deelt. Paa den ene Konsol stod foran Spejlet et galvanisk Tændapparat. Tændstikker

kjendtes ikke; man havde lange Pinde med Svovl paa Enden, de fængede, naar de holdtes til en Gnist. Gnisten kunde man holde i fidtede Klude, der laa i en Jernæske i Kjøkkenet. Ellers vedligeholdtes Ild

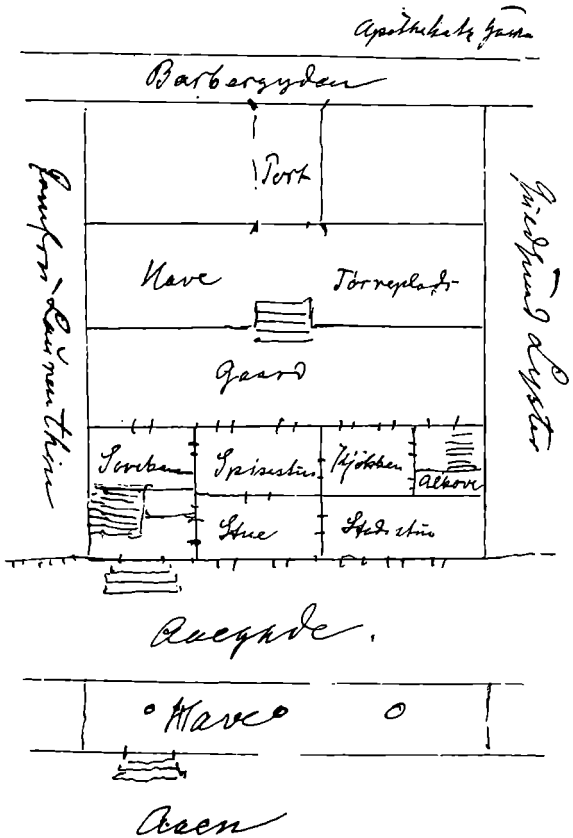

ved for Natten at lægge Tørv paa Ilden i Skorstenen. Mændene gik altid med Fyrstaal i Lommen med Fyrsvamp eller Tønder til Piberne. — I Stadsstuen kom vi sjældent. Møblerne havde Overtræk, og Selskaber, ja dengang var de næsten ukjendte. I Dagligstuen,

der forresten ogsaa var Børnestue og Kontor, stod en haard Sofa med Slagbord foran, selvfølgelig Forhøjninger foran de to Vinduer med Reflektionsspejl og Spejl paa Pillen. I Stuen var et aflukket Rum ind under Hovedtrappen, hvor Fader havde sine Piber og Tobak blandt andet, og hvor Paganini var klistret paa Væggen. Apropos Væggene, ja de var vandfarvede, og naar det kom højt, dekorerede over en Skabelon med Blade af en mørkere Farve; de var sparsomt behængte og kun med tarvelige Billeder. Det var nu altsammen godt nok, men Gaardsiden! Kjøkken, Spisestue og Sovekammer var lige mod Nord; Havemuren i en halv Snes Alens Afstand foran Vinduerne gjorde Rummene halvvejs til en Kjælder, mørke, kolde og klamme. I Sovekammeret var ingen Kakkelovn og om Vinteren gnistrede Væggen med store Iskrystaller, saa Moder maatte ligge med os Børn i Spisestuen. I Kjøkkenet var der under Kjøkkentrappen lavet en Alkove; det var alt, hvad Pigen havde. En stor Gene var det, naar Vandet i Aaen stod højt, hvad der skete hvert Aar, saa løb Kjælderen fuld af Vand, og det var et svært Arbejde at faa den øst tom, men værre endnu var det, at Regn- og Vadskevand fra Gaarden havde Afløb til Aaegade gjennem Forhuset i en Trærende i Kjælderen; den løb tidt over og gjorde Kjælderen lidet brugelig.

Lige overfor Huset paa den anden Side af Aaegade havde vi — ligesom vore Naboer — en Have langs Aaen. Det var kun en smal Strimmel Jord med nogle Lindetræer, som hvert Aar blev klippede for at holde Kuppelformen paa Kronerne, og saa var der et Tvættested, hvor Vadsketøjet skylledes i Aaen og bankedes med et Tærskebrædt. Lidt

længere fremme, hvor Gaden gik lige ud til Aaen, var et stort Tvættested for Byens Folk. Nu seer man kun saadant i Seinen og i italienske Byer, men dengang brugte Damerne baade hvide Skørter og Strømper. Man kunde tænke sig, hvor godt det kunde være at sidde derovre i den lille Have en stille Sommeraften. — Aaen selv lignede godt nok en af Venezias Kanaler, kun at, istedetfor Paladser ligeoverfor, havde vi Fiskergadens faldefærdige Baghuse eller dens Smaahaver, og der var hverken Gondoler eller Sang til Mandolinen. Nej, derovre kom vi aldrig; saa var der bedre i Gaardhaven i Gyngen eller Slyngen, som den dengang hed. Naar vi skiftevis slyngede hinanden, oversaa vi til den ene Side Guldsmed Lysters Have og til den anden Side Jomfru Laurenthins Have med et Æbletræ, der virkelig bar Æbler, mens vort ingen havde.

Etagen ovenpaa, som var lys, var udlejet til Overlæge Lindberg, en Broder til Bibeloversætteren Jacob Lindberg. Han var Enkemand uden Børn, men hans Svigerinde, Frøken Fischer, styrede Huset, indtil hun blev gift med Præsten Salomon i Horsens; hun gik i Fløjelsspencer, snørt foran. Lindberg var saa mut og kort i Væsen, at han havde noget afskrækkende for os Børn, men i Bunden godmodig, og naar vi kom derop, viste han os Kobbere af alle Fugle; han gik i Slobrok, og røg af lange Kridtpiber.

Foruden Gulmanns fik vi nu nye Steder at tilbringe Søndagen. Vi kom til Kjøbmand Schibyes, hvis Gaard ogsaa laa paa Aaegade, men tæt ved Mindebro med Port til Aaegade, men tillige Bagport ud til Skolegade. Datteren Marie var paa vor Alder, og med hende legede vi saa i Kjølstuen (Boutiken), hvor Tremmerne om Søndagen lukkedes ned for Disken eller, hvis det var Sommer, kjørte vi med Familien i Riis Skov. Det

var en gammel tresædet Vogn med kurveflettet Bagsmæk, men der var Plads, og en Kjøretour var ellers en sjælden Ting. — Eller ogsaa kom vi om Søndagen til vor Naboerske Jomfru Laurenthin, det var en høj, mager, gammel Jomfru med lang Næse; hun ejede et lille Bindingsværkshus ved Siden af vort. Faderen havde været Kjøbmand og ejet den store Ejendom, der optog den ene Side af Lilletorv, og strakte sig for den ene Ende om ad Vestergade og for den anden ad Tangen; den solgtes efter hans Død til Købmand Lazarus, hos hvem Jfr. Laurenthin altid havde et godt og hjælpsomt Sted. Hvorfor det nu var blevet smaat for hende, ved jeg ikke, men hun var altid fornøjet. I Pension havde hun en gammel, mindre oplagt Jomfru Berkholtz, der levede af at sy for Folk. Der sad hver af dem paa sin Forhøjning, skjærmet af Blomster i Vinduerne, mens vi morede os med at stryge over Strengene paa en mægtig stor Harpe, som lagdes paa Bordet. En Erindring gav Jfr. Laurenthin Lise i en Lugtedaase, der har et Rum i Bunden til Tavlepenge; men hvor den nu er, ved jeg ikke. Naar vi gik hjem om Aftenen, fik vi altid nogle Blade med af hendes Geranium.

Hvad vi ellers tog os for til daglig? ja, stor Afveksling i Tilværelsen var der ikke, og kjøbt Legetøj var det ikke rigeligt med. Et Ark Soldaterbilleder til at klistre paa Pap og sætte paa Klodser, et Par Trækanoner, Pidsk, Farvelade. Fader saa vi ikke meget til, han sad paa Bispekontoret; naar han i Mørkningen gik op og ned ad Gulvet i sin Slobrok, kunde vi liste os til at binde Moders Knipnøgler i Enden paa de løse Baand, der hang ned bag paa, og hver Gang han vendte sig, svingede og ringede de, saa han til vor Morskab lod, som han forskrækkedes. — Men

det var Moder, vi holdt os til — og det har jeg gjort alle Dage, og hvor hun var god! — »Mor, hvad skal vi bestille?« hed det, idetmindste i Regnvejr. »I kan jo baldyre videre paa jeres Boldt, eller male«. »Ja, hvad Kuleur skal det Dyr have?« »Grønt med gult Ansigt og rød Hale«, og saa malede vi. Ellers morede vi Drenge os med hinanden — Lise var for stor til at være med. — Engang, en Sommerformiddag, fandt jeg paa, mens vi gik i Gaarden, at vi skulde tage os en Spadseretour, den skulde ikke være lang, kun ud af Bagporten henad Barbérgyden, ned ad Stentrappen — som forresten ikke var en Trappe men en temmelig stejl Bakke — og saa ad Aaegade ind ad Gadedøren; det hele kunde vel tage 5 Minutter. Forklæderne blev tagne af og lagte paa Sengeladet, og Touren begyndte, men vi var ikke komne langt, før Gydens Madammer raabte efter os: »Hvor skal I hen, jeres Moer leder efter Jer«, saa vendte vi. Engang — det er Moders Fortælling — en Sommeraften, Fader var ude, og hun selv vilde med Lise hen til Jomfruerne Jensen i Mørkningen for en Passiars Skyld; Theodor var nu klædt af, og Touren skulde til mig; men jeg vilde med hende; nej, det maatte jeg ikke, for jeg blev søvnig, og saa var hun nødt til at gaa hjem for min Skyld. Men jeg blev ved at tigge, og føjede til, at jeg nok skulde gaa hjem alene, saasnart jeg mærkede, at jeg blev søvnig. Tilsidst fik jeg da Lov at gaa med og sad ogsaa pænt stille i en Krog, medens Snakken gik. Men da Moder med Lise brød op for at gaa hjem, var Drengen ikke at finde. Fra Boutiken meldtes det, at jeg for en god Stund siden var gaaet derigennem og over Torvet, og herved kom Moder i Tanker om, at jeg engang i Aftenens Løb havde været hos hende og sagt: »nu gabede jeg«; det havde hun

ikke ændset, men nu forstod hun, at jeg ved dette Søvnighedens Tegn havde givet tilkjende, at jeg, mit Løfte tro, nu gik hjem. Og ganske rigtig, hun fandt mig i Sengen.

Nu skulde jeg i Skole. Jeg blev sendt til Madam Strøm paa Fiskergade. Manden var Ligkistesnedker, og Madammen, og hendes voksne Datter holdt Skole om Formiddagen for mindre Børn af blandet Selskab, Moderen i et lille Sovekammer til Gaarden for Begyndere, Datteren i Stuen til Gaden for de større, Drenge og Piger imellem hverandre. Jeg hørte til Madammens Hold; det gik jo løs paa at stave, læse og skrive. Særlig tydelige Erindringer om denne Skolegang har jeg ikke. Madam Strøm, en gammelagtig, lille, svær Kone med rynket Ansigt og store Briller, var skrap nok og løs paa Haanden; var der værre »Historier« — og hvor findes de ikke — blev Vedkommende lukket inde i en mørk Alkove i Kjøkkenet, hvor Pigen havde sin Seng, og hvor man stod i den snævre Passage mellem Væg og Seng og tudede, til man blev lukket ud. Der gik jeg altsaa hver Morgen med min Abcbog og Tabel og lidt Smørrebrød det lille Stykke Gade tilhøjre, over Frederiksbro og saa ligesaa langt til venstre om ad Fiskergade. Stedet laa ligeoverfor vort, men med Aaen imellem. Hver Morgen bad jeg Moder see efter mig, til jeg var forsvunden over Broen, og saa, at sende tidlig Bud efter mig. Hun lovede begge Dele, det første Løfte holdt hun altid, det andet aldrig. — Min Broder Th. kom ikke i den Skole. Inden han begyndte, havde Byen oprettet en saakaldet »højere Borgerskole«, hvor Katheketen, dengang Lyngbye, siden Præst i Alsted, var Bestyrer; den tog Børnene

fra Begyndelsen; der kom han ind og blev, til han optoges i Latinskolen.

Mine Forældres Hus var et sparsommeligt Hus, men Indtægterne var heller ikke store. Hvad Fader fik i Løn, veed jeg ikke, men regner jeg ham paa lige Fod med en Adjunkt, kunde det vel være en 400 Rdl.; de rakte jo til. Tiderne var billige og nøjsomme, og Moder forstod sine Ting. Ikke blot var hun en Mester i Kjøkkenet, men hun syede vort Tøj, strikkede vore Strømper, spandt til Haandklæder og andet — det blev hun ved med ogsaa i senere Dage — og hørte os i Lektierne. Og Økonomi fortsattes alle Dage i Huset, ingen overflødige Udgifter, men paa den anden Side heller ingen Kniberi. — Og jeg troer, at jeg — foruden anden stor Arv fra mit Hjem — ogsaa har arvet den Nøjsomhedssands, hvormed jeg voksede op. — Med Fragtvognen fra Viborg sendte Bedstemoder os jævnlig — og det blev hun ved med — Forsyninger: røgede Sager til Vinterbrug, Krukker med Tyttebær og tørrede Kirsebær ved Syltetid og en Mængde store Fastelavnsboller til Fastelavn. Og i Begyndelsen havde vi selv Ko. Den blev om Morgenen lukket ud i Gyden, hvor Hjorddrengen, naar han kom med sit Horn, førte den med Byens andre Køer paa Fælleden og bragte den hjem om Aftenen, men det hørte op, da Byens Fælleder solgtes. Desuden havde Fader ogsaa nogen Ekstrafortjeneste. Paa Bispekontoret kom alle Præster til ham, og en Del Bønder, der betalte Tiende, og efterhaanden som han blev kjendt, fik han Skriveri og Forretninger for dem. Blandt andre husker jeg Schucany, en Schweitzer, der havde været Gjæstgiver i Fredericia, mens Fr. VII var forvist dertil, og formodentlig havde trakteret godt paa ham. Fr. VII forærede ham den store Merskumspibe, som han

senere forærede Fader. Schucany var skilt fra sin Kone; han var nu Møller i Harlev Mølle ved Aarhuus (nu kaldet Ludvigsholm) og sendte os foruden andet spiseligt stadig en Sæk Æbler, rigtignok udvendig melede, da de kom i en Møllersæk, men gode var de. Naar han kom til By, tog han ind paa Hotel Skandinavien, hvor hans første Kone og hendes nye Mand Pietro havde Gjæstgiveri og Konditori, og hvor de trakterede ham godt. Det ledte iøvrigt til, at ogsaa Pietro, en lille, sortsmudset, bevægelig Italiener — mens Schucany var ualmindelig høj — søgte vort Hus, og da han havde for Vane at medbringe et Kræmmerhus Sukkertøj i Baglommen til os Børn, saa fik vi den Skik, naar han ikke straks rykkede frem med det, selv at undersøge Lommen — ligesom Agnes nu undersøger min Vestelomme — og vi blev heldigvis ikke narrede, hvad hun ikke sjældent bliver.

Adspredelserne var ellers kun faa, og Selskabelighed kjendtes kun lidt. Besøg kom der dog imellem, og Mændene blev der saa budt en Pibe Tobak (Spytbakken blev saa skubbet hen til dem) og Damerne om Formiddagen 3—4 Assietter med Frugtgeleer, som alle skulde smages.

Jeg har fortalt, at det var sparsomt med Indtægter, men det gik an. Men saa døde Biskoppen 1845 og hans Eftermand, Biskop Brammer, bragte sin Svoger, Høst (senere Klosterforstander paa Støvringgaard), med som Amanuensis, og den forrige kunde altsaa gaa. Han beholdt dog Incassation af Bispetiende. — Der stod nu Familien Jensen med deres 3 Børn, og hvad skulde de leve af? Jeg husker ikke noget om Forandring i Stemning eller Husskik, men Moder har fortalt, at Humøret ikke stod højt i de Dage og

en god Stund! — Noget maatte der forsøges. Fader var født og opdraget paa Landet, han havde altid Interesse for Landvæsenet — han har stadig ejet Jord paa Byens Mark, ikke selv drevet den, men udlejet den — og Moder var heller ikke helt fremmed derfor; Morfader drev Liseborg, ved Viborg, mens hun var Barn, og som ung Pige havde hun havt Plads paa Viskum og Avnsbjerg, og uforsagt var hun som altid i hendes raske Dage. Det var Opgangstider for Landvæsenet, og netop dengang solgte Staten efterhaanden de Ejendomme, den havde maattet overtage i de sørgelige Tider i 20erne og 30erne. Nu skulde der være Auktion over Herregaarden Bjørnsholm, det gamle Vitskjøl Kloster ved Løgstør, og den havde Fader stort Mod paa; men dertil hørte Penge, og dem var det smaat med. Saa drog han ud for at laane, men kom hjem med et skuffet Ansigt. Hverken hans Svigerfader eller nogen anden turde tro paa hans Plan, og den maatte opgives og andre Veje prøves. — Saa var det saa heldigt, at der allerede i Slutningen af samme Aar blev et Prokuratorembede ledigt; det fik Fader. Det gjaldt nu blot om at holde ud en Stund endnu, saa skulde det nok gaa; og det gik! Bønderne var begyndt at gaa frem i Velstand, og Forretningsliv at tage til. De ældre Kolleger, Ingerslev og Dahl, havde kjøbt, den første Marselisborg, den sidste Moesgaard, og gav sig ikke videre af med Forretninger; Brendstrup var en noget vanskelig Mand, der ikke søgtes. Nielsen var nylig bleven Byfoged i 1845. Der var altsaa noget at gjøre for en virksom Mand. Saa kom dertil, at Fader fandt en Kjøber til Gaarden ved Aaegade, og fik saa stort Overskud, at han kunde kjøbe en større Gaard paa Klostergade, der skulde sælges efter Ejerens, Agent Røginds Død.

Det var en gammel, vidtløftig Kjøbmandsgaard, et 2-Etages Forhus med langt smalt Sidehus, en stor Gaardsplads omgivet af Udhuse med flere Stalde, Vognport, Brændehuse, Kornlofter m. v. og saa bag Baghuset en Have paa 10 Skp. Land, vendende ud til »Bag om Byen«, nu Nørreallé, en Vej med Gangsti, som løb helt udenom

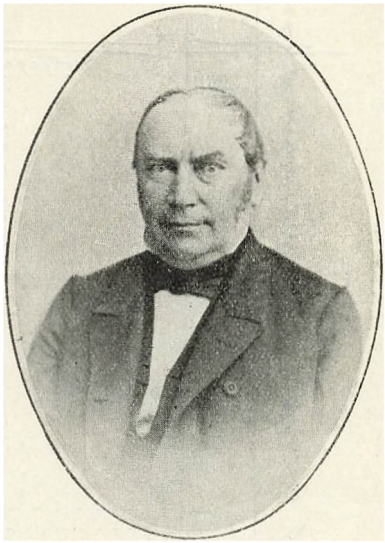

Cancelliraad, Prokurator Hans Gundorph Jensen (f. 1807, d. 1871).

Ane Kirstine Johanne Jensen, f. Møller (f. 1812, d. 1890).

Byen fra Havet ved Mejlgades Port forbi Studsgades-, Munke-, Vester-, Mølle-, Frederiks- og Mindeport til Havet igjen. Nu er Byen udvidet til alle 3 Sider langt ud over denne Grænse, men dengang var der ingen Huse paa Vejen, Haver paa den indvendige, og Marker paa den udvendige Side. Denne Alle var en Spadserevej for Byens Folk.

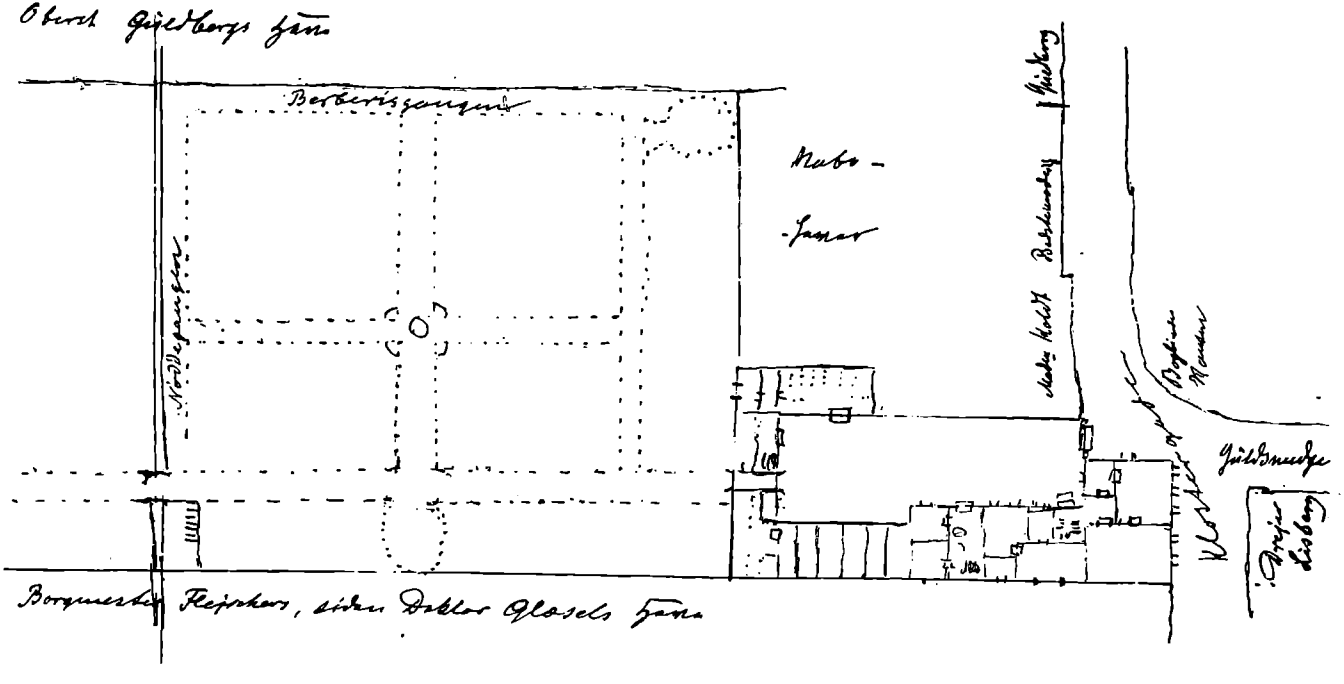
Oberst Güldbergs Hause
Berberisgangen
Nöddegangen
Nabo-
-Hauser
Gjedberg
Bakkenordsg
Maden Holdt
Bogliche Mauren
Klostergasse
Güldsnedge
Dreje Lisberg
Borgmester Flejschers, siden Doktor Glæsels Hause

Der skulde imidlertid sættes ny Forside og bygges om paa forskjellig Maade, saa Indflytning foreløbig ikke kunde ske.

I Tidens Løb skete der imidlertid Forandringer, fordi vi, som først boede forneden og saa ovenpaa, igjen flyttede nedenunder, men beholdt 2 Værelser ovenpaa, og derfor fik en Trappe anbragt i det lille Kammer ved Siden af Kjøkkenet. Lejligheden foroven og forneden var nemlig kun ens i Forhuset; i Sidehuset helt forskjellige. Ovenpaa var ingen Vinduesret til Nabogaarden, og derfor langs denne kun en lang Gang med Ovenlys. Til Gjengjæld var Gaardværelserne dybere og desuden flere, nemlig over Bryggerset og over et stort Pulterkammer. Oprindelig var Stuelejligheden den mindste, 1. Sal den største, men senere var Stuelejligheden den største, fordi vi beholdt 2 Værelser ovenpaa. — De 2 Stuer til Gaden var store og gode, en lille Stue til Gaarden havde Bogskabe og Reoler paa de to Sider, og var ellers Venteværelse og det lille Kontor for en Skriver, hvis saadan brugtes. Hjørnestuen var saa Faders Kontor, men møbleret som Stue og brugtes som saadan, naar den var ledig. Der var en udmærket Plads paa Forhøjningen ved Gavlvinduet; derfra havde man paa een Gang Udsigt baade hen ad Klostergade og hen ad Guldsmedegade; Spisestuen var meget smal, og Sovekammeret lille. Udvendig var en Mængde Udhuse, bl. a. 2 Stalde, et 2-Etages Baghus med Kornlofter. Og især var Haven stor; en Del havde vi selv, Resten var udlejet. Den deltes ved »Borgerbækken«, som løb videre — det vil sige, den var næsten stillestaaende — til Studsgade, forbi Grarups Gaard over Mejlgade ud i Aarhuus Bugt, men nu er den vist lavet til lukket Kloak. I Hjørnet af Haven ved Bækken var et større Træ-

lysthus. Bækken, der gav godt Vand til Vanding, var om Vinteren bred nok til, at vi med smaa Slag kunde løbe paa Skøjter paa den. — Nu er Huset borte. Guldsmedegade er forlænget tværs over det hele: Hus, Gaard og Have. Nu rasler Sporvogne over den gamle lange Midtergang med de tykke Lavendelhække og Ribs- og Stikkelsbærbuske. Ved at se ind i Gaardene i den nye Gade har jeg gjenkendt en gammel Ven, et Pæretræ, som man har ladet staa; ret længe overlever det vist ikke sit tidligere friske, luftige Liv.

Flytningen gik nemt. Nogle Dragoner besørgede paa Bærebør det hele. Vejen var jo ganske kort; man slap for timevis Paalæsning og Snurren med Reb og dermed følgende Rengøring. Flyttevogn kjendtes ikke.

— — —

Nu boede vi altsaa paa Klostergade, og nu skulde jeg i en ordentlig Skole; Latinskolen — Cathedralskolen, som den hedder — optog først Drenge fra det 10. Aar, naar Latinen begyndte. De to nederste Klasser var nedlagte, siden Chr. VIII i Fyrrerne havde oprettet den saakaldte »Videnskabelige Realskole i Aarhuus«, dér kunde man begynde. Men præsentere mig til Optagelsesprøve i den »Videnskabelige« lige fra Madam Strøms uvidenskabelige, gik ikke an; jeg maatte anderledes præpareres. Det skete saa hos Aae[1]). Om Eftermiddagen efter hans Skoletid mødte jeg og regnede, skrev og læste, blev hørt i Tabel og Vers, men det var ikke saa let; skolemestergnaven var han, det gik ikke altid hurtigt nok for ham; Kl. 7 hver Aften skulde han nemlig være i Klubben til fast Lhombre, og Roen var ikke stor. Alting foregik i Stuen, dér var Familien, Kone og Børn og de Skolediscipler, som de

[1]) Overlærer ved Borgerpigeskolen Jens Jensen Aae (1799—1882).

havde i Pension. De smaa kravlede under Bordet og rykkede mig i Benene, og jeg turde ikke lade mig mærke med noget for ikke at forvolde dem Ubehageligheder; men det gik alligevel. I Sommeren 1846 fulgte Aae selv mig til Prøven, og jeg bestod den.

Skolen var udstyret paa det bedste. En stor 2-Etages Skolebygning opførtes ved Mindeport med Rektorbolig; Sorø Akademi maatte afgive store Dele af sine fysiske og zoologiske Samlinger, og de højstanskrevne Lærere hvervedes. Rektoren var den hidtilværende Bestyrer af von Westenske Institut Kn. Nielsen (af Familien »hvide Nielsen« paa Østergade); der var Overlæreren: Prof. Funch; blandt Adjunkterne: Holmsted og Vald. Thisted (som Forfatter skrev han sig Emanuel H. Hermidad, senere Rowel: »Breve fra Helvede«), Dyremaleren Høegh-Guldberg som Skrive- og Tegnelærer o. fl. Med Tak mindes af mig og enhver af Klassen Warburg (senere Præst i Svendborg), god som alle Warburgere. Om Rektor Nielsen i Dygtighed svarede til sit Ry, tør jeg ikke dømme om, heldigvis havde han ikke at gøre med os smaa. Han var en Pedant og ret ilde lidt, blandt andet for et vidtdreven Pryglesystem, — hver Lørdag afpryglede han alle de Drenge, som i Ugens Løb havde Anmærkninger eller daarlige Karakterer. Skolens Maal var en højere Uddannelse i de reale Fag, levende Sprog og Naturvidenskaber, den havde 8 Klasser, og det var 18—19 Aars Mennesker, der dimitteredes. Men Afgangsexamen gav ingen særlige Adkomster, og Dimittanden fik ikke nogen særlig Benævnelse.

Skolen fik ogsaa kun en kort Levetid. De yngre Klasser var stærkt søgte fra hele Jylland, men i de højere tyndede det meget ud; en Del gik over i Latinskolen, en Del efter deres Konfirmation til praktisk

Uddannelse som Landmænd og Kjøbmænd; det ene Aar af min Skoletid havde 8. Klasse kun een Discipel, den senere Professor Segelcke.

1854 blev Skolen lukket; Bygningerne solgtes til Sygehus for Byen; af Lærerne kom en Del, deriblandt Funch, til Latinskolen. Men i min Tid — 3 Aar — var Skolen i Flor, og det var med mange gode Kammerater, at et nyt Liv begyndte. — Underligt nok, at de af Klassen, som drev det videst i Retning af at blive store Mænd, var de tre, som kappedes om at være nederst: Lars Meulengracht, der blev Etatsraad og stor Brygger i Aarhuus; Carl Larsen, Hotel Royals Ejer, og Fred. Friis, Landbrugsminister og Direktør for Landbohøjskolen.

Af dem af mine Kammerater, jeg udenfor Skoletid kom mest til, var Georg Becker, der havde sit Hjem lidt udenfor Byen; der var en stor Have, hvor han havde mange Kunster for med Vandfald og Møller; de havde en lille Hest med Vogn som vi brugte. Hos Jespersen kom jeg baade dengang og senere meget. Hans Fader var Stiftsfysikus og vor Læge; i den store Gaard paa Torvet, der gik igennem til Rosensgade, var der Plads baade inde og ude i Gaard og Have, der kom flere Drenge stadig sammen. Fru J. var meget gjæstfri, Doktoren saa vi aldrig. — Saa var der tre forskjellige la Cour'er. Holger la Cour's Fader ejede Hjorthøjlund og Kjærgaard, men boede i Aarhuus for Skolegangens Skyld, da der var en ældre Søn Jørgen, senere Præst, og Døttrene Severine og Charlotte, senere i Randers. Holger var dygtig til al Slags udenoms Bedrift, Sejlads, Fyrværkeri, Nøddeplukning og Skøjteløb, og tog med Fornøjelse en Tørn med Byens Gadedrenge, men — Læser, absolut ikke. Hans Fader fik det derfor lavet saaledes, at jeg om

Eftermiddagen mødte paa Fredensgade, hvor de boede, for at drive Lektierne ind i ham; men for det meste stak han ud af Vinduet — og jeg skulde med — i den store Have, hvor han skød Smaafugle med Pusterør, Læsningen blev ikke til meget. Jeg var ogsaa med paa Hjorthøjlund og fangede Krabber i Masse, eller gik til Kjærgaard, hvor vi kjørte rundt i Æltevognen paa Teglværket, eller gik i den store Have, hvor et Jordbærparti var anvist os imod, at vi skaanede de andre Jordbærbede. Han blev Landmand, gift med en Datter af General Fensmark, var i alle Aar til Biskop Madsens Død Forpagter af Vedbygaard. — Den anden Familie la Cour var Proprietær la Cour paa Skjærsø ved Ebeltoft, men han ejede dengang tillige »Jægergaarden«, en Lyst- og Avlsgaard udenfor Aarhuus' Mindeport, tidligere Stiftamtmandsbolig, og der boede de i nogle Aar. La Cour var en Halvbroder til den forrige la Cour; der var flere, baade Sønner og Døttre. Den ældste Søn Jørgen var det, som jeg var i Klasse med; han var den senere Lieutenant la Cour, Forstander for Lyngby Landbrugsskole (gift med en Halvkusine Barfoed); en af Brødrene er Poul la Cour, Askov, der har gjort Forsøg med Udnyttelse af Vindkraft. - Den 3. la Cour var en Fætter til de øvrige, en Broder til Generalen. Han havde en lille Gaard, »Saralyst«, udenfor Marselisborg Skov. Døttrene var gifte; 2 af dem med Fættre, 2 Brødre la Cour, den ene Præst paa Helgenæs, den anden Forpagter paa Stensmark, en tredie Datter med Skibskaptain Printz og en 4. med Pastor Brandt. Men de 3 Sønner, Niels Peter, Janus og Christian var hjemme; de boede om Vinteren i Pension i Aarhuus, men om Sommeren kjørte de selv til Skole fra Gaarden med en lille Norbak. Det var Regel, at vi, d. v. s.

hele Familien, om Sommeren en eller to Søndage besøgte »Saralyst« og det var Toure, vi fornøjede os til. Vi spadserede saa gjennem Marselisborg Skov, en halv Milsvej, og morede os godt. En lille Plantage ved Gaarden var overladt Drengene, som der havde lavet mange Ting; en Sø med en Ø i Midten, en Fæstning med smaa Kanoner paa Voldene, i Vandet Skibe med Kanoner; der blev fyret lystigt; desuden Springbrædt og alle Slags Gymnastikapparater. Om det var efter deres Onkel Generalen (bekjendt fra Træfningen ved Kolding), der nu var Gymnastikinspektør, de havde faaet Lysten, veed jeg ikke, nok er det, Niels Peter blev Oberst (gift med en af Skjærsø-Døttrene) men Janus, den fine Landskabsmaler, var fredelig og Christian blev Landmand. Hver Vinter, naar Føret og Vejret var til det, sendte la Cour sin Kane ind til os og gav os alle nogle Kanetoure om i Byens Gader. Han var en jovial Mand, som vi gierne hørte paa; naar han paa Aarhuusbesøg spiste hos os, bad han om at faa Søbemaden tilsidst, Eftermaden først.

Men forresten behøvede vi ikke at søge ud for at finde Morskab; der var nok hjemme. I Lejligheden ovenpaa boede Captain Robertson, der tillige var Lejer af Haven. Han var tidlig afskediget Militær, jeg veed ikke hvorfor, nu var han Gymnastiklærer ved Latinskolen; Haven gjorde han kun lidt ud af, dertil var han for magelig; men han var Godmodigheden selv — naar jeg stak af fra Skolesvømningen, som jeg ikke satte Pris paa, lod han som han ikke saa det —; han var tilbøjelig til at tilbringe nogle Timer af sin Dag hos Konditor Weinschenck ved et Glas. — Men Huset var stort nok. Foruden en Datter, Louise, paa vor Alder havde Robertsons en 4—5 Skolediscipler i Pen-

sion, og de var alle fra Realskolen. Der var derfor altid Morskab i Gaard og Have, hvor vi altsaa var med.

Realskolen laa omtrent saa fjærnt fra vort Hus som muligt: Guldsmedegade, 3 Torve, Kannikegade, Skolegade, Mindebro og Mindegade skulde passeres. Det var en lang Vej, det vil sige: lang efter aarhusianske, kort efter kbhvn.ske Forhold; den kunde gjøres paa 10 Minutter. Men Aarhuus var dengang en lille By: 7000 Mennesker lærte vi i Geografien. Og ikke blot lille, men gammeldags, stilfærdig — og roligt og stadigt var ogsaa Vejrliget. Nu vil Ingen tro det, men det var sandt. Fra Decbr. til ind i Marts var det Vinter, tidt stræng. Pumpen havde faaet sin Halmdragt paa, og Kjældervinduerne vare dækkede af Hestegjødning, af Ruderne i de ellers godt varme Stuer vare kun de øverste tøede, de nederste saa man kun ud af ved at varme Toskillinger paa Kakkelovnen og holde dem paa Isblomsterne. Naar Domkirken ringede 7 Morgen, stod vi op i Mørke, og tidt var Vandet frossen i Vandkanden; som mindre kom vi dog ned i Spisestuen og klædte os paa, der kunde vi faa varmt Vand af Kjedlen, som nu kogte i Kakkelovnen. Sneen blev liggende paa Gaderne og kjørtes fast. Havnen ved »Mindet« (d. v. s. Munding, Udløb [af Aaen] smlg.: Thorsminde, Juelsminde, Karrebæksminde o. s. v.) var tilfrossen og Skibsfart ophørt; undertiden gik man tværs over Bugten til Mols og undertiden isedes Skibe ind, som var kommen for sent til at naa aaben Havn; saa var der Liv derude af Mænd med Save og Øxer og med Beværtningstelte. Men til Gjengjæld havde man Sommer. Særlig Hundedagene, vor Skoleferie 23. Juli—23. Aug., var en stadig Hede, kun nogle Gange afbrudt af svært Tordenvejr en Stund. Gaderne var kun sparsomt oplyste af en

søvnig Tranlygte hist og her, og Damerne brugte Haandlygte, naar de gik hjem om Aftenen. Om Natten sang Vægterne deres Vers hver Time, og endte med at raabe: »Vinden er sydvest«; om Dagen gik Byens Tambour om i Gaderne, slog sin Hvirvel paa Hjørnerne og oplæste saa Bekjendtgørelser fra Øvrighed, fra Beridere, fra Slagteren, at der i Dag slagtedes en Stud, fra Fiskehandleren, om hvad Fisk der idag var paa Torvet. Der betaltes Consumptionsafgift af enhver Slags Fødevarer, som førtes til By, enhver Vogn og Fodgænger maatte standse ved Byporten for at undersøges af Tolderne. Smuglerier fandt Sted i stor Stil, mest saaledes, at Bønderne, naar de var tilfods, gik ind gjennem Haverne, som vendte ud til »Bag om Byen«, med deres Smør, Æg og Kyllinger. Forbindelsen med Kjøbenhavn var besværlig og langsom. Der gik Smakker — en Jagt — med Passagerer og Gods mellem Aarhuus og Kallundborg, om Vinteren maatte man over Land, over Snoghøj og Sprogø; men Handelsforbindelsen gik ogsaa mod Syd, Flensborg, Lübeck og Hamborg, først efter Krigen blev det Kjøbenhavn. Aarhuus var derfor stadig besøgt af tydske Probenreutere. — Pengesedler var komne i Kurs igjen; jeg husker baade de hvide Een- og de blaa Fem-Rigsbankdaler-Sedler, og de brugtes, men alligevel — jeg veed ikke hvorfor —, større Udbetalinger skete dog i Sølv. Naar et Laan eller Salg skete hos Fader, blev et Spillebord slaaet op, og jeg optalte paa Bordet 10 Specier i hver Stabel, og 5 Stabler stilledes ved Siden af hinanden, og saaledes fortsattes, til hele Summen stod der. Det var 100 Rdl. i hver Række, og Rækkerne kunde hastigt tælles. At jeg havde 10 Specier i hver Stabel, saaes straks paa Stablernes Højde. Værre var Pengeforsendelse. Postvæsenet forlangte dobbelte Po-

ser af en bestemt Slags, og i Almindelighed skulde Indholdet tælles igjen paa Posthuset, man medbragte saa Snor, Lak og Signet. Større Pengeforsendelser skete i smaa Foustager. Og Brevforsendelse var vidtløftig. Portoen blev paa Afsendelsesstedet taxeret og paaskrevet Brevet — 12 Sk. — 7 Sk. — 9 Sk. osv., alt efter Afstanden til Adressaten, hvem Postbudet saa skulde kræve, det var dyrt, men saa skrev man mindre.

Sommersøndagen gik Familien i Skoven. Saa smækkede vi Stuedøren og tog Klinken af Kjøkkendøren. Det var ingen Lukkelse for Tyve — saadanne fandtes ikke — en Pind eller Kniv kunde lette Klinken, men det var Tegn paa, at ingen var hjemme. Touren gik igjennem Haven over den høje Knud Riis Banke med Udsigt over Bugten. I Spidsen gik Ami, vor lille langhaarede Hund, ligesaa fornøjet med Touren som vi andre; vi dækkede den godt til undervejs med Burrer; saa gjennem Riis Skov over Ferdinands Plads til Skovfogedhuset og den store Plæne, krandset af Træer, fuld af Børn, og omgivet af Borde og Bænke, hvor det store Publikum fik de medbragte Kurve frem, medens Skovfogden leverede kogt Vand paa sine mange gammeldags Kobbermaskiner. Der studerede man Folkelivet eller fulgte Keglespillet og de mange Vridninger, som den ægte Keglespiller gjør for at faa Kuglen til at lystre og løbe ind paa rette Sted. Efter et Hvil gik det videre langs Bækkeløbet med de høje Skrænter, som findes i Riis Skov, til »Salonen«, et Traktørsted, men mindre søgt, med den vide Udsigt over Bugten, Byen, syd paa til Marselisborg og Moesgaard Skove, til Thunø, Samsø, Mols Bakker og Kaløvig — og saa hjemad. Til Marselisborg Skov var Touren sjældnere, Vejen var lang, da

vi skulde hele Byen igjennem først, og Vogn havde man kun, naar man gjorde egentlig Selskabsskovtour, men saa kunde der ogsaa rummes mange paa Vognen. — Om Vinteren var vi imellem til Børnebal — hos Doktor Jespersen, hos Kjøbmand Hammershøj, hos Kjøbmand Schibye, der lod sin Vogn kjøre rundt og samle Gjæsterne, hos Vinhandler og Jernstøber Christensen (Kaptain i Borgervæbningen), men i Dandsen har jeg aldrig været noget bevendt. —

Til daglig skulde Læsningen passes, saa sad vi omkring Bordet med et Tællelys, der idelig skulde pudses; Moder hørte os i Vers og Tabel, samtidig med at hun passede sin Rok; naar vi var færdige med Læsning, spillede vi »Rambus« med Fader, eller hvis han var i Klubben, lagde vi os i Sofaen med Hovedet bag Moders Ryg og sov straks ind; i Seng vilde vi ikke. — Naar vi kom hjem til Middag, modtoges vi midt i Guldsmedegade af Ami, der laa i Lises Vindue paa Vagt, og naar den øjnede os i Gaden, foer den os imøde. Den var os til stor Fornøjelse, men tilsidst var den borte. Saa rykkede Moder ud med, at hun havde ladet den skyde og begrave i Haven. Hun havde ikke villet tale om det iforvejen, for hun vidste alle de Indsigelser, der vilde komme. Nu var det sket, og godt var det, den var bleven for gammel til at leve.

Om Søndagen fik vi The paa Sengen og dertil blandt andet en Kanelstang. Den blev maalt i Længde og Bredde og Sukkerstriben vurderet, inden Valg blev truffet. Til Frokost fik vi en Rugsimle, gjennemskaaret, og naar vi satte den paa Kakkelovnen, forsvandt Smørret ned. Ovenpaa Middag fik vi et Løgæble at stege paa Kakkelovnen, men baade Kanelstænger, Simler og Løgæbler er nu en »saga blott«. — Æbler i

det Hele var det ikke sparsomt med. I vort Havestykke havde vi ikke videre Træfrugt. Vi havde nok af Stikkelsbær og Ribs, et Morbærtræ, der bar, og nogle Blommer, men vi fik mange Æbler foræret og kjøbte desuden. Dengang havde Bønderne Æbler, og de kostede kun lidt, og saa var de bedre end nu — synes jeg — Gravenstener saa voxgule med en rødlig Streg og en sort Plet, en Størrelse og Duft, saa skøre og saftfulde, ja ligesaa Smørret, det baade smagte og duftede, det vil sige, det Smør, vi brugte ved Bordet, Herregaardssmør i Ottinger og Fjerdinger; for ellers fandtes der Bøndersmør, som ikke var heldigt, kridhvidt, bittert, og naar man saa havde glattet det over Brødet, begyndte der, inden man fik bidt af det, et lystigt Liv paa Overfladen, en Mængde Smaabjerge dukkede op allevegne; det var store Saltkrystaller, som under Kniven var trykket ned i Brødet, men nu steg tilvejrs.

Der var Regelmæssighed, Stadighed og Ro over Alting. Man skiftede sjældent Bolig, man beholdt sin Skrædder; Skrædder Restrup paa Graven traadte, naar han passede Tøj paa os, helt tilbage til den modsatte Væg for i Afstand rigtig at see, om det passede; — man beholdt sin Skomager, Erichsen paa Volden, uefterrettelig var han, og naar vi skjældte, fordi vi ikke fik Støvlerne til den Tid, de bestemt var lovet, svarede han blot, at det maatte være en daarlig Skomager, der kunde holde, hvad han lovede. Han var forresten daarlig nok selv. Tørvemanden fra Gjedding var den samme hvert Aar, og mindst af alt skiftede man Piger. Jeg veed ikke, at nogen Pige er kommen fra os, uden for at giftes. Det skete ogsaa med Trine, den første jeg husker, og den vi havde længst. Der forlangtes ingen Dygtighed af Pigen — Moder lavede

altid Maden selv og gik over den — men lidt rappe i Vendingen skulde de være, ingen Sjudskeri og ingen Tværhed. Trine Christensen havde Bedstemoder sendt os fra Viborg — som saa meget andet godt —; hun var en Skolelærerdatter fra Egnen mellem Viborg og Skive, men man skulde ikke tro det, for hun kunde ikke skrive, knap nok læse Tryk. Lise sad Vinteraftner og underviste hende i Skrivning, men uden synderlige Resultater. De sorte Øjne og det sorte krusede Haar gav hende noget sydlandsk, og Humeur og Liv var der i hende, altid oplagt til Morskab og Lystighed. Naar hun om Formiddagen med den store Torvekurv paa de bare Arme kom hjem fra Indkjøb, havde hun gjerne fra Slagter eller Bager eller Madammer undervejs faaet Gadens Nyt at høre, og om Aftenen, naar hun havde klædt os Drenge af, var det vor Ret, inden vi lagdes i Sengen, at faa en Ridetour paa hendes Ryg op og ned ad den lange Gang udenfor Kamrene ovenpaa.

Men naar jeg har talt om Tidens og Folks Stadighed, saa var hun en Undtagelse i een Post. Hun skiftede stadig Kjærester. Saa rask hun var til alt andet, saa rask var hun ogsaa til Forlovelse, men hun var heller ikke sen til at »slaa op«. Den — jeg kan godt sige Angst, som mit eget Hus altid har havt for Pige-Kjærester, kjendte Moder ikke. Vore Piger forlovedes og giftedes. En af Trines afskedigede Kjærester vedblev at søge hende op, og hun var saa bange for ham, at hun, naar hun saa ham i Porten, flygtede ind i Stuen; Moder maatte ud og gav ham en saadan Besked, at han ikke viste sig mere. Men ogsaa Trine blev gift, og af sit store Valg har hun sikkert gjort det bedste. Det var en god og dygtig Mand, hun fik, og hun blev ogsaa ham en god Kone. Christensen

hed han, ligesom hun selv, var Formand paa et Jernstøberi, men nedsatte sig nu som Smed. Familien Jensen, store og smaa, var med til Bryllupet. Men en Fejl havde han, han var brystsvag, og da han ikke længere taalte strængt Arbejde, tog han Plads som Maskinmester paa Sindssygeanstalten. Der døde han efter nogle Aars Forløb. Og de 4 Børn, de havde, var alle dygtige og kom meget tidligt i gode Stillinger.

Med samme Stadighed holdt vi paa vor Vadskerkone Valborg — en meget zirlig gammel Madam, der altid gik med fint, stivet Hovedsæt. Naar vi paa Vadskedagen fik Risengrød og Frikadeller med stuvede Kartofler, undsaa hun sig — som hun sagde — ved en saadan Overdaad og indskrænkede sig derfor til Grøden som Formad og Kartoflerne til Eftermad. Frikadellerne vilde hun saa hellere tage med hjem. Ogsaa en ældre mandhaftig Pige, der fejede vor Gaard og Gade, holdt til Huset, til hun blev gift med Formanden paa Mudderprammen. — Hun kaldtes Smørtrine, fordi hendes Moder engang havde stjaalet Smør.

Oldtidsminder i Viby Sogn.

Af Gustav Rud.

Det er en kendt Sag, at den nærmeste Aarhusegn i mærkelig høj Grad er fattig paa Levn og Minder fra forhistorisk Tid.

Rent talmæssigt viser arkæologiske Kort dette — forøvrigt ret uforklarlige — Faktum med al ønskelig Tydelighed.

I Særdeleshed synes Oldsagsfund fra Viby Sogn at være faa. Viby-Fundene repræsenterer endog kun nogle ganske enkelte af de mange »Kulturstadier«, hvori Oldtidens tre store Hovedafsnit efterhaanden er blevet inddelt. Til Gengæld er et af de Bidrag, Viby Sogn har ydet Forskningen af vort Lands Arkæologi, overordentlig betydningsfuldt. Fundets hævdvundne Navn er

„Brabrandfundet".

Findestedet er den lille, lave Halvø »Rugholm« ved Brabrandsøens søndre Bred (Matr. Nr. 11 b) i Viby Sogn. — »Viby-Fundet« vilde saaledes have været en nok saa berettiget og naturlig Betegnelse.

I Oktober 1900 henledtes Opmærksomheden paa omtalte Sted i Viby Sogn, idet der til Aarhus Museum blev indleveret nogle Oldsager, fundne ved Gravningsarbejder for Aarhus Vandværk. Aarhus Museum underrettede derpaa Nationalmuseet, hvis Undersøgelser fandt Sted i Aarene 1903—04 under Arkæologen Thomas Thomsens Ledelse. Resultaterne af denne

arkæologiske Undersøgelse blev sammen med en Redegørelse for Stedets geologiske Undersøgelse, der samtidigt var foretaget af Statsgeologen A. Jessen, offentliggjort i »Aarb. for nord. Oldkyndighed og Historie«, 1906 S. 1—74.

Som bekendt er Brabrand Sø og hele det Dalstrøg, der følger Aarhus-Aaens Forløb, gammel Fjordbund. Da nemlig Isen efter vor »sidste Istid« for stedse forlod Landet (maaske for ca. 10000 Aar siden), skar en Fjord sig dybt ind i Landet fra Aarhusbugten, — en Fjord, der ganske analogt med de andre østjydske Fjorddale var gravet ud af vor sidste Istids rivende Smeltevandsfloder, der inde under selve Ismasserne søgte ud mod Isranden langs den midtjydske Højderyg. Brabrand Sø er saaledes den sidste betydelige Rest af denne Fjord[1].

Efter Istiden hævede Landet sig, og den næste Periode i vort Lands Tilblivelseshistorie, »Fastlandstiden« (eller Ancylustiden — efter Østersøsneglen Anc. fluviatilis, der særprægede Periodens Fauna) paafulgtes af »Stenaldersænkningen«, der i det væsentlige falder sammen med »Litorinatiden«, saaledes kaldet efter den saa hyppigt forekommende Strandsnegl, Litorinaen. Uden Tvivl har Aarhus-Fjorden under denne »Stenaldersænkning«s Kulmination naaet sit største Omfang, idet den har naaet henimod 12 km ind i Landet. — Ved at iagttage Højdeforholdene langs det nuværende Aaløb kan man danne sig en ret klar Forestilling om Fjordens daværende Grænser. Det viser sig da, at Fjorden for Størstedelen har været smal og temmelig bugtet.

Indløbet ved Aarhusbugten har været paafaldende

[1]) Se A. Jessen: Stenalderhavet (Kort).

snævert, paa sine Steder ikke meget bredere end 100 m, har haft nordvestlig Retning den første km eller saa. Derpaa er Fjorden bøjet af mod Sydvest, samtidig med, at dens Bredde er tiltaget. I den nordligste Del af Krumningen har Bredden været ca. 400 m, mens den ved »Fiskerhuset« kun var ca. 200 m. Paa dette Afsnit har Fjorden været begrænset — mod Vest — af »Anhøj« (hvis højeste Punkt i vor Tid er 20 m), og som ret brat gaar ned mod Fjorddalen — mod Øst: af et Højdedrag ved Fiskerhuset« (paa 17 m) og eet lidt nordligere (paa 20 m's Højde).

Noget Syd for »Fiskerhuset« er Fjorden bøjet af mod Vest og har nu haft vestlig Retning, paa et Par smaa Bugtninger nær, helt ud til Brabrand Sø.

Paa denne sidste Strækning har Fjordens Bredde mellem Aaby og Viby antagelig været 1 km, paa sine Steder noget mere, idet Fjordvandet uden Tvivl ogsaa har oversvømmet »Gaasemosen« i Viby Sogn, d. v. s. har naaet helt ind til Viby »Nordby«. Midt i denne ret anselige Fjordbredning (mellem Aaby og Viby) har ligget en lille Holm, det nuværende Højdepunkt »Æskelund« i Viby Sogn, ligesom ogsaa det betydelig lavere »Rugholm« i Viby Sogns nordvestlige Del, dér, hvor nu Aarhus Aa har sit Udløb fra Brabrand Sø, i hvert Fald en Tid lang har været omgivet af Vand. Endnu inden Stenaldersænkningens Kulminationsperiode er indtraadt, har »Rugholm« ligget hævet — som en fast og tør Holm — over Fjordens omgivende Vand; maaske dog (mod Sydøst) en Tid lang landfast med den søndre Fjordbred gennem en smal Landtange.

At »Rugholm« ikke har været oversvømmet hele Sænkningsperioden igennem, fremgaar tydeligt nok af Bopladsfundet, der stammer fra Overgangstiden

mellem Ancylus- og Litorinaperioden — altsaa en rum Tid efter Stenaldersænkningens Begyndelse. — Umiddelbart Vest for Rugholm har Fjorden naaet sin største Bredde, nemlig dér, hvor nu Brabrand Sø ligger.

Ved Søens Østende har Fjorden sendt en $2^1/_2$ km lang Arm i en Bue mod Syd og straks derpaa mod Øst, langs Engene om Dødeaaens Løb, helt ind til Viby By.

Betragter man nu Fjorddalens Forløb vesten for Brabrand Sø, maa det salte Fjordvand antages — i en endog ret betydelig Bredde — at have fortsat ca. 6 km videre mod Vest til det Sted, hvor nu Harlev og Skiby ligger. Her har vi sikkert naaet selve Fjordens vestlige Grænse, medens Dalen endnu har haft en betydelig Fortsættelse i Ravn Sø, Knud Sø og Jul Sø.

Saaledes omtrent vil en Skitse af Stenaldersænkningens Aarhus-Fjord tage sig ud. — Allerede i Litorinatiden begyndte den saakaldte Nutidshævning, som endnu stadig varer ved. Det Danmark, der ligger Sydvest for den »forchhammerske Linje« (en tænkt Linje, trukket fra Nissum Fjord til Falster) sænker sig stadig, og hvad der ligger Nordøst for denne Linje har stadig hævet sig. Det er denne Hævning, der efterhaanden har reduceret Aarhus-Fjorden til et Dalstrøg med Enge og Aaløb og med Brabrand Sø som den sidste større Rest af svunden Fjord.

Paa den Strækning af Viby Sogn, der udgjorde et ikke ringe Afsnit af Aarhus-Fjordens søndre Bred, ligger det førnævnte »Rugholm«, som uden Tvivl har været en Ø med let Forbindelse med det omgivende Fastland paa Fjordens søndre Bred; det har — efter Stedets geologiske Undersøgelser at dømme

— i alle Maader afgivet gunstige Livsbetingelser for de primitive Stenaldermennesker, der som Viby Sogns første Befolkning her har haft deres Boplads.

Før vi gaar over til en Redegørelse for Udgravningen af selve Bopladsen og de Oldsager, der herved droges frem for Dagens Lys paa »Rugholm«, vil det være hensigtsmæssigt først at betragte nogle af Stedets geologiske Ejendommeligheder[1]):

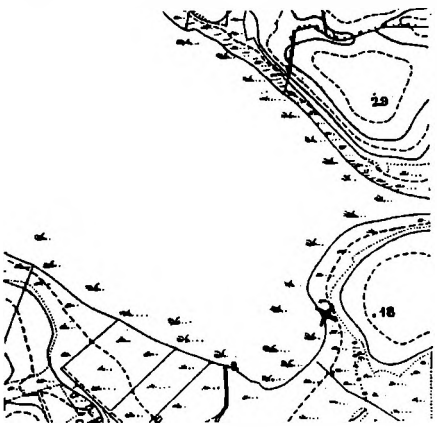

Fig. 1 Kort over Østenden af Brabrand Sø.

De Jordlag, hvori der fandtes Oldsager, indeholder en stor Mængde Muslinger og Snegle, som lyser stærkt frem i det mørke Dyndlag. Dog er dette Skallag ikke opdynget af Mennesker som ellers i den ældre Stenalders Affaldsdynger, men er en naturlig Aflejring. Da det er en Saltvandsaflejring, maa den sikkert stamme fra de Tider, da Havet naaede ind og havde dannet Aarhus-Fjorden. I Dyndlaget findes Skallerne endnu liggende uaabnet som da Dyrene levede. Hvorimod de i »Køkkenmøddingerne findes brækket fra hinanden og tilfældigt kastet bort som Affald. Faunaen er en typisk Fjordfauna; og da den ogsaa fandtes andre Steder langs Aarhus Aa, maa den sættes i Forbindelse med den omtalte Fjord. Dennes Vanddybde maa paa det paa-

[1]) Udarb. paa Grundlag af Statsgeologens Redegørelse i „Aarb. f. n. Oldkyndigh. og Hist." 1906.

gældende Sted have været saa stor, at Bundfældningen, Dynddannelsen har kunnet foregaa nogenlunde i Ro. I Dyndlaget er der heller ikke fundet hverken Sand- eller Gruslag eller andre Tegn paa ægte Stranddannelser eller Afbrydelser i Aflejringen.

Af Dyrerester fra det omtalte Dyndlag er Skallerne af den spiselige Østers, Blaamuslingen, Tæppemuslingen og Litorinaen (den Strandsnegl efter hvilken Litorinaperioden har faaet Navn) de vigtigste. Alle er de Repræsentanter for den Fauna der — taget som Helhed — er typisk for den mindre saltholdige, indre Del af Stenalderhavets Fjorde. Forekomsten af Tørv (som jo er en Ferskvands- og Landdannelse) under Stranddannelserne og direkte ovenpaa Istidslagene er et tydeligt Bevis for, at »Fastlandstiden«s Landhævning — før Aarhus-Fjordens Tilblivelse — har været saa stor, at Havet ikke har kunnet naa ind i Brabrand-Søens Lavning. Dette nederste Tørvelag maa altsaa henføres til »Fastlandsperioden« (Ancylustiden), hvor Landet gennemgaaende har ligget langt højere end i Nutiden. Ved Aarhus har det rimeligvis ligget henved en halv Snes Meter og i det sydligste Danmark mindst 20 m højere end nu. Saaledes blev Jylland landfast med Skaane og Østersøen en Indsø. — Derefter fulgte saa »Stenaldersænkningen« i Løbet af »Litorinatiden«, hvorved Landet gennemgaaende sænkedes 10—15 m. — Det bløde, mørke Dyndlag fra Rugholm er en Dybvandsdannelse fra denne Tid. Egen har da allerede været indvandret, da dens Frugtskaale forekommer i hele Dyndlagets Dybde.

Angaaende Vandstanden over Dyndet i den tidligere Aarhus-Fjord er Geologen efter omhyggelige Beregninger kommen til den Slutning, at den hele Sænkningsperioden igennem ikke har været mindre end

1 m, »saa meget mere som Østersskallerne her ikke sidde paa Sten, men ligge i blødt Fjorddynd, og — hvad deres Størrelse vise — ikke kunne være hæmmende paa nogen Maade, men have haft gode Livsbetingelser«. Endelig viser Geologen, at der under Sænkningens Maksimum har staaet ca. $1^1/_2$ m Vand over den Del af Fjordbunden, hvor Undersøgelserne har fundet Sted og Oldsagerne fandtes.

I Efteraaret 1900, samme Aar som Undersøgelserne fandt Sted af Maglemose-Bopladsen ved Mullerup i Vestsjælland, der bragte Oldsager for Dagens Lys af endnu større Ælde end Fundene fra den saakaldte »ældre Stenalder«, fremdroges de første Rester af Bopladsen paa »Rugholm«. Oldsagerne herfra er fremdragne af alle de forekomne Stranddannelseslag og stemmer til Dels overens med den »ældre Stenalder«s Redskabstyper. Fundet bør da henregnes til »Ertebøllekulturen«s Periode. Samme Resultat har Statsgeologen naaet ad geologisk Vej, ad hvilken det endvidere har vist sig, at den nederste Del af Dyndlaget og det derunder liggende, Strandsand og Strandgrus, hvori der ogsaa er fundet Oldsager, maa være ældre end »Ertebøllekulturen«s Affaldsdynger. Mennesket maa have boet uafbrndt, under meget vekslende geografiske Forhold, her, hvor Viby Sogn tangerer Fjorden, baade da Landet sænkede sig, og det første Dynd aflejredes, da Fjorden voksede i Udstrækning og Dybde og senere, da »Nutidshævningen« begyndte, og den gamle Havbund igen dukkede frem og efterhaanden dækkedes af grovere Strandaflejringer. Intetsteds i den hele Dybde fandtes oldsagsfrie Lag, der kunde tyde paa Ophør af Beboelsen for længere Tid. Baade de geologiske skiftende Forhold (»Stenaldersænkningen«) og de zoologiske Forhold (Fore-

komsten af Elsdyr- og Urokseknogler) viser, at Fundets ældste Parti danner et Overgangstrin mellem den »ældre« Stenalders Affaldsdynger og de betydelig ældre Fund fra Mullerup, Sværborg Mose ved Vordingborg, Skottemarke paa Lolland og Fundene fra Holmegaards Mose (1922), som alle hører Ancylustiden til.

Karakteristisk for disse Fund er Forekomsten af Dyreben, Hjortetakker — med eller uden Tildannelse — og Træsager. — Kun i disse fjerne Tider har man søgt Beskyttelse mod vilde Dyr og sandsynligvis ogsaa mod andre Mennesker ved at vælge en Boplads, der beskyttedes af Vand. Noget Vidnesbyrd om Pælebygninger fandtes ikke paa »Rugholm«.

Af de ved Udgravningen fremdragne Oldsager er især følgende af Interesse; nogle Tat vil tillige give Læseren et Indtryk af Fundets overmaade store Righoldighed:

Den bredæggede Økseform, »Skivespalteren«, der forekommer saa hyppigt paa den »ældre Stenalder«s Bopladser, var særdeles talrig (det samlede Antal var 266; i Ertebølleaffaldsdyngen fandtes ikke mindre end 328). Af Skivemejsler fremdroges forholdsvis faa. Kærneøkser var usædvanlig faatallige; og af Kærnemejsler fandtes kun 2. Endvidere foreligger 5 butnakkede, slebne Grønstensøkser. Af Flintflækker, Stenalderfolkets lettest forarbejdede Redskab, fandtes 1602 Stykker, af hvilke Flækkeskraberen var talrigst. Af Flækkebor forelaa ialt 11. — Hvor Flækker og Spaaner er saa talrige, er det naturligt, at ogsaa Flækkeblokke er til Stede; af disse fandtes et halvthundrede Stk. (Flækkeblokken er Flintmaterialet til Fremstilling af Flækkerne). Skiveskrabere (dannet af en Skive Flint med Tilhugning i Kanten) fandtes i et Antal af 49. Endelig

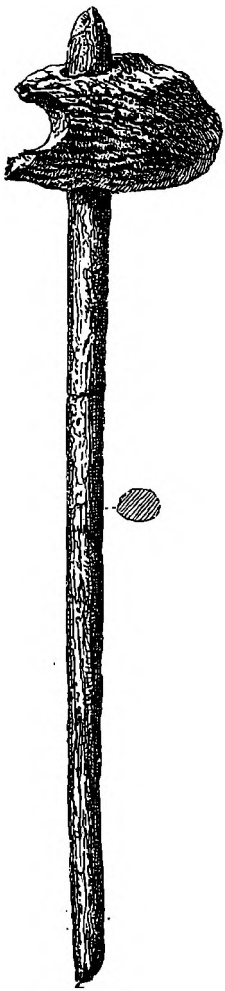

Fig. 2. 1/4.

fremdroges over 30000 Stk. Flintaffald.

— Fundet fra »Rugholm« indeholder som de omtalte noget ældre Fund ogsaa Økser af Hjortetak; ja, i en Økse fandtes endog Træskaftet (en 2,2 cm tyk Hasselgren) bevaret (Fig. 2). En anden Økse bærer Ornamenter: mellem Skafthul og Egg er indridset en Række rhombiske Figurer, indrammet af rette Linjer. Paa Øksens anden Side findes ogsaa en Slags Ornamentering (Fig. 3). Endelig endnu en Økse, Retøkse, dannet af Takkens Krone (Fig. 4). Af Hakker forekom 3 Eksemplarer.

Det Redskab, der anvendtes til finere Flinttildannelse, Slagstokken, var repræsenteret af 24 Eksemplarer. En af disse, der muligt tillige har tjent som Skaft, ser saaledes ud (Fig. 5). Et Stykke af en Hjortetak havde tildels været flækket. Af de Redskaber, der var dannet af Dyreknogler har de fleste antageligt været skæftet og været anvendt til Jagt og Fiskeri.

— Af Knogleredskaber, der har kunnet bestemmes, er f. Eks. eet Eksemplar dannet af et Krondyrs Mellemfodsben, et andet af Spolebenet paa en Sangsvane. En Dolk er dannet af Krondyrets Albuben, andre Sager er af Raadyrknogler og en Hunds Albuben.

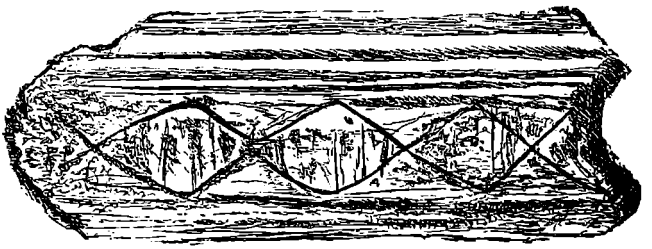

1/1

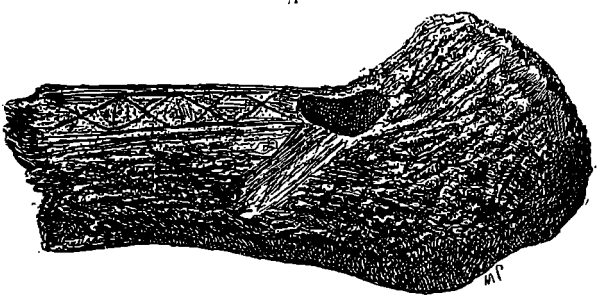

1/2

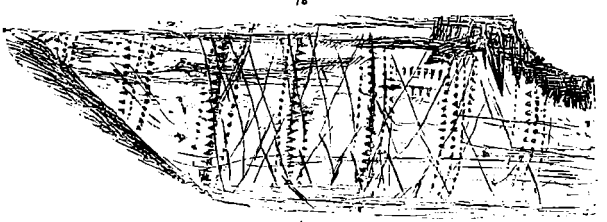

1/1

Fig. 3. Ornamenteret Hjortetaksøkse 1/3. Ornamenterne paa samme 1/1.

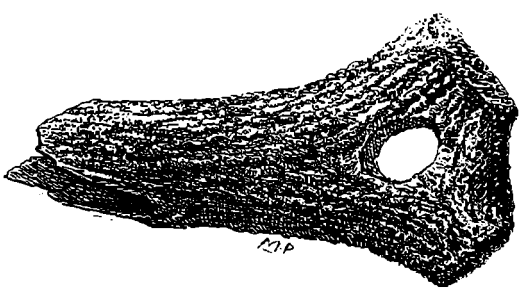

Fig. 4. 1/3.

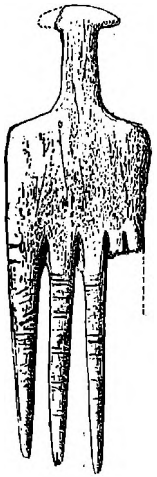

Fig. 6. 1/6.

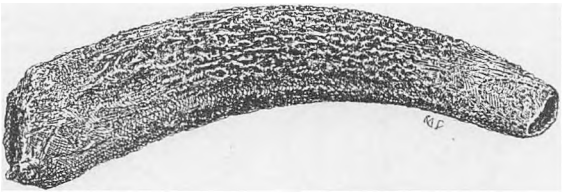

Fig. 5

Af Benkamme, der ellers kun ret sjældent forekommer i den »ældre «Stenalder, fandtes eet Eksemplar (Fig. 6). To Huggetandsknive var dannet af et Vildsvins Hjørnetænder. — Af stor Interesse er et Skulderblad af en Urokse (Fig. 7). Heri har med Flintekniv været gjort Forsøg paa at udskære 3 Skiver; kun ved den yderste Udskæring er Forsøget dog lykkedes. Endelig fandtes omkring Halvdelen af en Benring (der sikkert er et Resultat af det Arbejde, der er udført med et Skulderblad som det ovenfor anførte). —

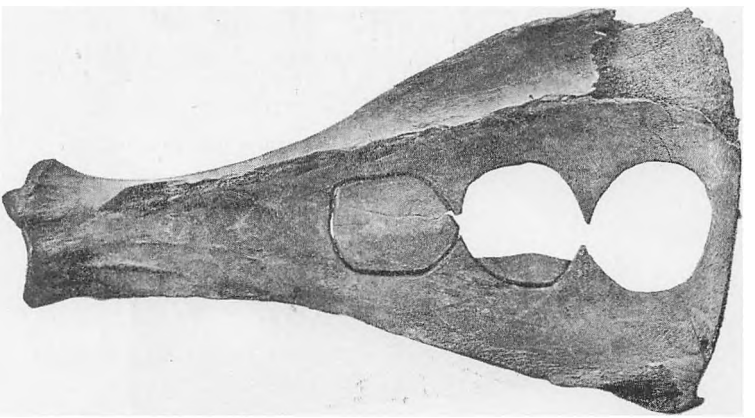

Fig. 7.
(49 cm langt, indtil 27 cm bredt).

Medens der hidtil kun er fremdraget yderst faa Rester af den »ældre Stenalder«s kun svagt brændte Lerkar (ved Mullerup fandtes overhovedet ingen!), har man her fundet Skaar af et næsten fuldstændigt

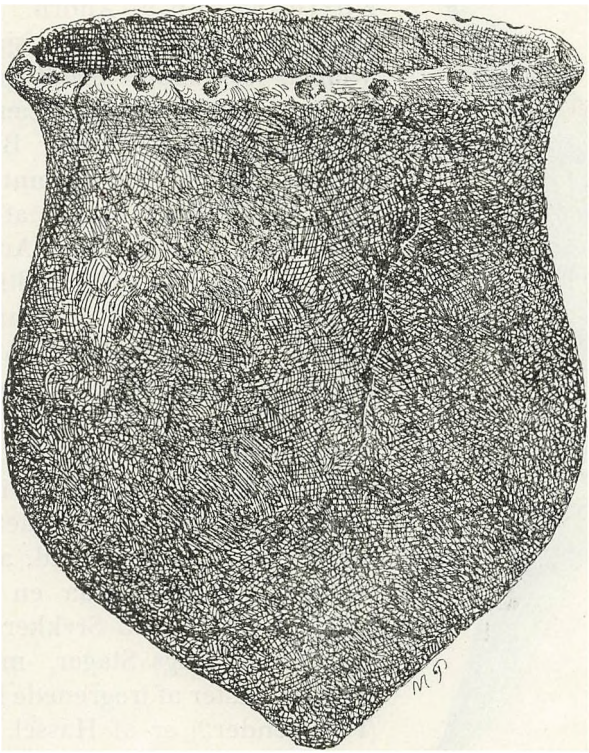

Fig 8. 1/3.

Lerkar (Fig. 8). Karret, der ender i en ⸗ ids Bund, er foroven langs Randen prydet med Negleindtryk. Desuden fandtes Bunden af et lignende Kar. Blandt nogle mindre Skaar bærer et enkelt 2 Rækker tresidede Indtryk (der formodentlig er frembragt med en Pind), hvad der for den »ældre Stenalder«s Ved-

kommende er en ganske usædvanlig rig Ornamentik. Det alt omtalte plastiske Fjorddynd har ved sin konserverende Evne været i Stand til at bevare adskillige Sager af Træ; blandt disse et Kastevaaben af Ahorn. Dette meget interessante og sjældne Vaaben er, skønt brudt paa to Steder, ret fuldstændigt. Længden er 41,5 cm, den største Bredde 5,5 cm (Fig. 9). Et saadant Vaaben, som endnu bruges af visse vilde Folk, jvf. f. Eks. Australnegrenes Bomerang, er hidtil kun fundet eet Sted til i Danmark, nemlig i Sigerslev Mose i Stevns, dog uden andre Sager, der kunde tidsbestemme det. Et andet Træstykke kunde tyde paa at have været Enden af en Bue (Fig. 10). Antagelsen, der er grundet paa dets Form, bestyrkes ved, at Materialet er Ask. Ogsaa en Trækølle er fundet. 3 Stykker Træ, maaske en Slags Stager, maaske snarere Rester af tregrenede Forke (Forktænder?) er af Hassel.

Fig. 9. 1/4.

— Af Menneskeknogler fandtes kun et Stykke af en Hjerneskal, et Midtstykke af et Albuben og et Midtstykke af et Spoleben. — Derimod vidner de fremdragne Dyreknogler med al ønskelig Tydelighed om den righoldige Dyreverden, blandt hvilken Stenalderens Jægere og Fiskere færdedes.

Der forekommer Knogler af Krondyr, Vildsvin,

Urokse, Raadyr, Skovmaar, Sæl og Hund. Uroksen, som kun ret sjældent paavises i Affaldsdyngerne, er i dette Fund stærkere repræsenteret. Og medens Forekomster af Elsdyrknogler kun kendes fra et enkelt Sted i Ertebølledyngen, og noget hyppigere paa Bopladsen i Maglemose, er det her paavist paa ikke mindre end 6 Steder (hvad der viser Elsdyrets Tilstedeværelse paa dette Sted endnu en lang Tid ind i Litorina- og Stenaldersænknings-Perioden). Af andre Pattedyr er paavist Ræv, Delfin, Vildkat og Bjørn; af Fugle: Sangsvane, Pibesvane, Tjur, Skarv, Lomvi, Sule og krøltoppet Pelikan.

— — —

Arkæologen slutter sin videnskabelige Redegørelse[1]) for dette ældste Oldsagsfund fra Viby Sogn med disse Ord:

»Det er sjældent, at et Fund optræder under saa gunstige Lejringsforhold, at det baade bringer for Dagen en Række af hidtil ukendte Redskaber og samtidig ad naturhistorisk Vej lader sig tidsbestemme saa klart som dette. Herigennem har det kastet Lys over nye Sider af Stenalderens Kultur og føjet et nyt og betydningsfuldt Led ind i den Kæde, der fører fra den primi-

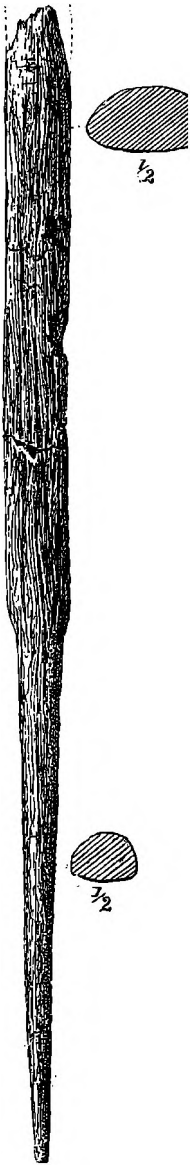

Fig. 10. 1/4.

[1]) Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1906. S. 73.

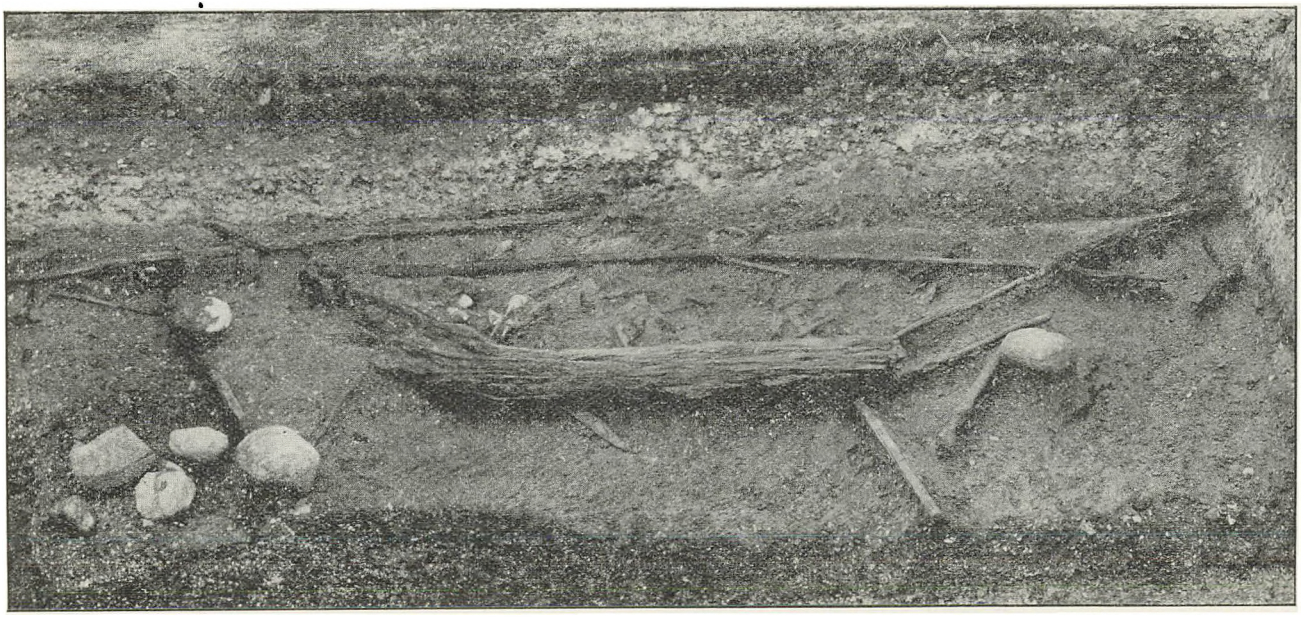

Fra Udgravningen af et Dyndlag paa „Rugholm".
Mellem en svær Egegren og bagved liggende Stager ses spredte Træspaaner fra Tilhugning.

tiveste Tilstand til den uovertrufne tekniske Færdighed, der karakteriserer Stenalderens Slutning i Danmark[1]. —

En Boplads fra den yngre Stenalder.

At Viby Sogn har været befolket Oldtiden igennem, kan der næppe være nogen Tvivl om. Fundene er — omend faa — et tilstrækkeligt talende Vidnesbyrd herom.

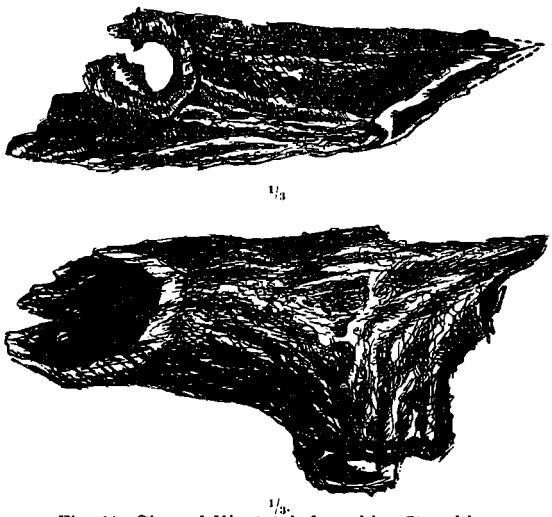

1/3

1/3.

Fig. 11. Økse af Hjortetak fra ældre Stenalder.

Et betydeligt Spand af Aar ligger dog imellem de fjerne Tider, der karakteriseres af Rugholmfundets primitive Redskabstyper af Ben og Træ, Elsdyrets og Kronhjortens Takker og den Tid, hvortil den Boplads hører, hvis faatallige Rester af Redskabstyper og Dyrelevninger, i 1921 droges frem for Dagens Lys i en Afstand af ca. 900 m Øst for Rugholm. Bopladsrester, der akkurat afgav tilstrækkeligt Materiale til ad geologisk, zoologisk og arkæologisk Vej at tidsbestemme

Fundet med tilforladelig Sikkerhed og Nøjagtighed. Denne Boplads, der er paavist af nærv. Artikels Forfatter, hører den »yngre Stenalder« til, idet den antagelig stammer fra Litorinaperiodens Slutning.

De Rester, der ved foretagen Stikprøve kom for Dagens Lys, bestod hovedsagelig af Flintflækker, Spaaner og Flintaffald af saavel »Skrivekridts«-Flint som Flint fra »Nyere Kridt«. I Jordlagene forekom sammen med Flintmaterialet talrige Østersskaller, Skaller af Blaamusling, Hjertemusling og endelig Litorina litorea, der endog forekom særdeles hyppigt. — Af særlig Interesse er en Økse af Hjortetak fra samme Sted, dog fra et dybere Jordlag. Denne Økse hører saaledes ikke til samme Tidsrum som ovennævnte Oldsager, men maa antages at stamme fra den »ældre« Stenalder. Som det ses af Fig. 11 har Øksen Skafthul; dens skærende Del er frembragt ved et skraat Snit gennem Takken.

Grave fra romersk Jernalder og Folkevandringstiden.

(ca. 400 eft. Kr.)

Igen maa vi et stort Spring frem i Tiden, ja, helt ind i Jernalderen, før vi naar de Afsnit af vor Oldtid, som repræsenteres af de næste arkæologiske Fund fra Viby Sogn. I Maj 1920 opdagede man tilfældigt under Gravning i Kommunens Grusgrav, der ligger umiddelbart Syd for Viby Høskov, nogle Lerkrukker og talrige Skaar. Paa Foranledning af Sogneraadet blev Fundet indberettet til Aarhus Museum, der straks underrettede Nationalmuseet. — Dette lod derefter foretage en Eftergravning paa Stedet under Inspektør Hans Kjærs kyndige Ledelse. Det viste sig snart, at man her havde en Jernalderbegravelse for sig. Des-

værre var Graven, da Undersøgelsen tog sin Begyndelse, ret stærkt medtaget, og en stor Del Oldsager var fjernet fra deres oprindelige Plads. De Kar, der er fremdraget af Graven er følgende: En Skaal med fladt Greb, et Bæger med hul Fod, en rundbuet Skaal, en stor Skaal med høje Sider, en mellemstor Vase og en mindre Vase — alle fra »romersk« Tid. — Det Gravfund, der her er Tale om, er — til Forskel for andre Fund fra romersk Jernalder (som i Jylland er overordentlig hyppige) — af en særegen Interesse.

Det skyldes den Omstændighed, at Gravgodset foruden de for den romerske Periode af vor Jernalder saa typiske Lerkar tillige indeholdt Typer, der snarest synes at repræsentere det næste af Jernalderens Afsnit, nemlig Folkevandringstiden. Disse Kartyper er en lille Vase og et mellemstort vaseformet Kar.

Af det øvrige Gravgods skal nævnes et stort krukkeformet Lerkar, et Hankekar og en Kop, alt fra romersk Tid, samt Fragmenter af endnu ca. 4 Kar, endvidere fandtes et Stykke af en Jernknivs Greb og endelig et fladt Stykke Harpiks.

Størstedelen af alle disse Oldsager var — som nævnt — allerede fjernet fra Stedet før Nationalmuseets Undersøgelse, af hvilken Grund Fundets videnskabelige Værdi naturligvis er reduceret i ret betydelig Grad. Oldsagerne opgaves at være fundet i en Grav omgivet af en Stenramme med større Sten for østre og vestre Ende ca. 1 m under Jordens Overflade. Dette er dog næppe rigtigt. Sagerne repræsenterer snarest 2 Grave. — Ved Undersøgelsen fremdroges det meste af endnu en Grav, hvis Østende dog var borttaget. Dens Længderetning var Øst—Vest. Dybden ca. 0,90 m under Jordoverfladen. Paa Gravens Bund fandtes et Hankekar af plump Forarbejdning,

en Lerkrukke samt et Fragment af en stor rundbuet Vase; alt fra »romersk« Tid. Endvidere fandtes et ubestemmeligt Jernstykke. Fylden over Graven var mørk Jord med indblandede hovedstore Sten. Spredt i denne Fyld var en Del Skaar af mindst 3 forskellige Kar. Disse Jernalderfund kan sikkert tidsbestemmes til ca. 400 Aar efter Kr.

— I Efteraaret 1920 fremkom der ved Pløjning paa Toppen af Lundshøj (tæt Sydøst for Odderbane-

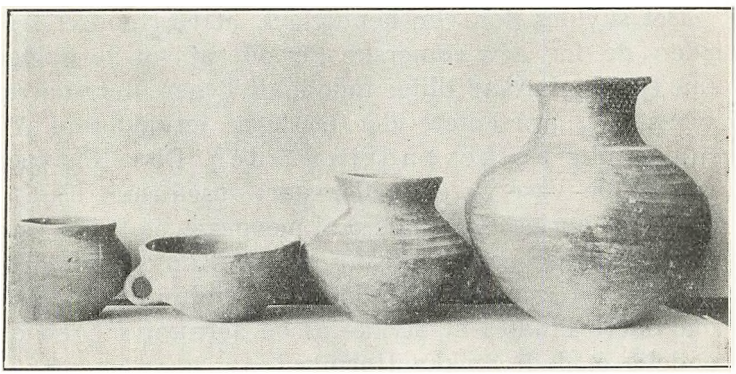

„Romerske" Lerkar fra den største af Jernalder-Gravene ved Viby Høskov (1920).

stationen) en Mængde Potteskaar, der stammer fra en lignende Grav. — I den yderste Ende af Viby Sogn, Øst for Fattiggaarden, ligger »Teghøj«, som er en Rest af en mægtig Rundhøj, en gammel Gravhøj — muligvis fra Bronzealderen. »Teghøj« skal have været ca. 7 m høj og 35 m i Tværmaal. I 1893—94 var det tilbagestaaende Midtparti dog kun ca. 10 m i Tværmaal. — I en lille Mose paa »Skovdal«s Jord, umiddelbart Vest for Ladegaards Skov, er der i Tørvelaget jævnlig fundet Flintsager fra yngre Stenalder. Paa Gaardens Mark er ogsaa fundet en »Skivespalter« fra

ældre Stenalder. Fremdeles er herfra en Retøkse af Flint og et Forarbejde (Aarhus Mus. Nr. 2963 a, b). — Af andre Levn og Minder fra forhistorisk Tid hører nu, siden 1899, følgende under Aarhus Kommune: »Røverhøjen« ved »Friheden« og Rester af den nu ødelagte Boplads fra yngre Stenalder ved »Fiskerhuset« samt en Del Gravhøje[1]).

Til Slut kan som et Kuriosum nævnes, at Viby Præsten Jens Lauritzøn Mariager i sin Indberetning til Oldgranskeren Ole Worm (1623) blandt andet beretter følgende: »der haffuer och wærett paa Wiby marck enn jyndoffuen aff store steene, wdi huilckenn mand haffuer brendt døde menniskers been, aff huilcke beens aske mannd tog vdi leergryder och satte samme aske j jordenn«.

Ifølge Pontoppidans Forklaring i »Danske Atlas« skal en Jyndovn være et Tingsted eller maaske en hedensk Begravelse; dog mener han et andet Sted, at det har været et hedensk Offersted.

Feilbergs Ordbog giver en noget mindre tvetydig Besked: En Jyndovn er en Stensætning med Gravkamre fra Stenalderen (»i gamle Dage gik man til Alters ved en Jyndovn«). Endvidere meddeler han, at Ordet kommer af »Jøthneovn«, hvilket vil sige Jætteovn. Uden Tvivl har der altsaa engang paa Viby Mark eksisteret en Jættestue, som dog aabenbart har været forsvunden allerede før Anno 1623.

---

[1]) Se Hans Kjær: Lidt om Aarhusegnens Arkæologi og „Røverhøjen“ (Aarb. for Historisk Samfund for Aarhus Stift 1920, S. 108 ff.)

Jeg bringer herved en Tak til Inspektør ved Nationalmuseet, Thomas Thomsen, som velvilligst har gennemset nærværende Artikel, og til Inspektør Hans Kjær for værdifulde Oplysninger. Endvidere til Museumsinspektør C. Neergaard for beredvilligt at have stillet mig foranstaaende Clichèer fra »Det kgl. danske Oldskriftselskab«s Arkiv til Disposition.

En nyttig Bog.

Georg Saxild: Om Arkivvæsen. Fire Forelæsninger holdte paa Statens Bibliotekskole (67 S.) Kok 1923.

Man træffer forbavsende tit Mennesker, som ikke kender Forskel paa et Arkiv og et Bibliotek. Folk, der aldrig vilde forveksle et Apotek og en Bagerbutik, og som godt kan skelne en Læge fra en Sagfører, anvender Ordene Bibliotekar og Arkivar aldeles i Flæng og kommer til Biblioteker med Spørgsmaal, der kun kan besvares i Arkiver og omvendt.

For at de unge Mennesker, der uddanner sig til Bibliotekarer i de statsunderstøttede Biblioteker og altsaa ved, hvad et Bibliotek er, ikke skal forblive uvidende om Arkivernes ganske forskelligartede Virksomhed, har Statens Bibliotekstilsyn haft den gode Ide at lade dem høre nogle Forelæsninger om Arkivvæsen og har nu udsendt disse i Bogform til Gavn og Glæde ikke blot for de mange, der siger Arkiv og Bibliotek i Flæng, men særlig for alle, der giver sig i Kast med topografiske og personalhistoriske Undersøgelser og endnu ikke har fundet sig rigtigt til Rette.

Der er nok mange der vil tro, at en Bog om Arkivvæsen maa være en »tør Hund« og vil gaa langt uden om den; men det vilde være dumt at lade sig skræmme af Titelbladet! Landsarkivar Saxilds Bog er rent ud sagt morsom; da jeg læste den, havde jeg det Indtryk, at jeg sad i en Vennekreds og hørte den ældste og klogeste blandt os tale fra Leveren om det, der er

hans Livs Interesse og hans Livs Gerning. Selv om en og anden af os kunde være uenig med Fortælleren paa enkelte Punkter, blev vi reven med og lyttede med stigende Opmærksomhed indtil han sluttede med det lille Vers af Baggesen.

Den første Forelæsning begynder med den for Læserne højst værdifulde Afgrænsning af Bibliotekets og Arkivets Omraader: »Skelnemærket kan bestemmes saaledes: litterære udarbejdelser hører hjemme i biblioteker; dokumenter som livsvirksomheden afsætter (forholdet mellem institution og institution, mellem institution og privatmand, mellem privatfolk indbyrdes, baade de forretningsmæssige og de ikkeforretningsmæssige) hører hjemme i Arkiver. Kort udtrykt: bibliotekerne har med litteraturen, arkiverne med livet at gøre.«

Paa Grundlag af denne Definition, gennemgaas det danske Arkivvæsens Historie kritisk i store Træk. Landsarkivaren er ikke blid i sin Bedømmelse af det 18. Aarhundredes store Historikere (Gram, Langebek og Schøning) som Arkivmænd og bruger om Wegener det rammende Udtryk: »Ogsaa denne gehejmearkivarius levede i lykkelig uvidenhed om alt hvad der hedder arkivteknik, hvilket dog ikke hindrede ham i 33 aar igennem at staa i spidsen for det fornemste danske arkivvæsen.«

Først i 1882 — 300 Aar efter at Geheimearkivet var grundlagt — fremstod en yngre Mand, der magtede at bestyre Landets samlede Arkivvæsen; det var A. D. Jørgensen, der netop var Manden for at gennemføre de rigtige Principer for en Arkivordning. I den anden Forelæsning udvikles disse rigtige Principer, der kan trænges sammen i den ene Sætning: et Arkivale skal henlægges paa den Plads, hvor det hører

hjemme; alle Breve ordnes alfabetisk efter Afsender (Proveniensprincipet).

De to sidste Forelæsninger drejer sig om Benyttelsen af Arkiverne. I den tredje opregnes de Krav, der maa stilles til en Mand, der vil drive topografiske Studier i et Arkiv; det første er, at han maa kende den trykte Litteratur om sit Emne, før han kommer til Arkivet. »Naar han nu har gjort sine uddrag af alle disse værker og smukt citeret sin kilde paa hver enkelt seddel, saa er han moden til at begynde i et arkiv«. I den sidste gives der Vejledning til de mange, der i Arkiverne søger Oplysning om deres — eller andres — Forfædre, og til Slut tegnes et saare skønt Billede af »den fuldkomne arkivmand«. Hvis Læseren spørger, hvor han er at finde, svarer Landsarkivaren med et Citat af Baggesens Idealia:

> Men een fejl har dog min pige,
> som det alt fordunkle vil:
> denne uforlignelige
> ... er desværre ikke til.

E. H.

Historisk Samfund i 1923.

I Foraaret 1923 blev Arbejdet paa Museumshuset i Emborg genoptaget; som omtalt i Aarbogen for 1923, S. 142, var det i Efteraaret 1922 kommen under Tag; nu blev der lagt Gulve, Vægge og Skillerum blev pudsede, og de i Aarenes Løb samlede Formsten, Tagsten, Fliser og andre Bygningsrester blev anbragte i Huset.

Da Bygningen var saavidt færdig, at den kunde præsenteres, kom den Tanke af sig selv at indbyde Samfundets Medlemmer — og hvem der ellers havde Lyst — til at se hvad der er udrettet i Emborg siden 1917.

Sommermødet blev berammet til Søndag den 1. Juli i Emborg. Skønt der i Bladene kun havde staaet et Par korte Notitser, indsendte af to af Forretningsudvalgets Medlemmer, og skønt Vejret var meget uroligt, blev det dog det største Møde, Historisk Samfund endnu har holdt. Ved Middagstid strømmede Folk til fra alle Kanter; saasnart et Hold havde spist Frokost, blev det ført rundt i Udgravningerne, og det næste tog Plads ved Bordene.

Kl. 2 var henimod 1000 Mennesker samlede foran Museumshuset, fra hvis Trappe Bibliotekar Haugsted bød Velkommen paa Samfundets egen Grund; han mindede om, at det var tredje Gang, der blev stævnet til Møde paa Øm Klosters Grund. I 1911 samledes en lille Skare i Uvejr omkring den ene murede Grav,

der dengang kendtes, og maatte flygte ind i Forsamlingshuset; det egentlige Møde blev holdt i Rye Kirke, og ved Middagen i Rye Kro blev Planen om, at Historisk Samfund skulde erhverve et Stykke Jord i Emborg drøftet; Planen blev til Virkelighed; paa Samfundets Initiativ tog Nationalmuseet fat paa Udgravningsarbejdet, og i de følgende Aar lykkedes det Arkitekt Smidt, der hele Tiden paa Museets Vegne har ledet Gravningerne, at fremdrage Fundamenterne af Kirken. Dr. med. Isager studerede Skeletterne i de murede Grave, og det er ham vi har at takke for Abbed Jens.

En straalende Junidag i 1917 blev Kirken og Skeletterne vist og forklaret af d'Hrr. Smidt og Isager. Arbejdet blev fortsat og fandt forstaaende Støtte fra mange Sider. Samfundet skylder alle, der har bidraget til Udgravningerne Tak, men det maa her fremhæves, at hvis d'Hrr. Ingeniører Alexander Foss og Poul Larsen sammen med Konferensraad Jørgensen til Løndal ikke var traadt til ved Nytaarstid 1921 og havde betalt den Grund, hvor Klosterfundamenterne nu er fremdragne, havde det ikke været muligt at udgrave disse. Nu ligger hele Klosteranlægget klart for Dagen, og mens Mødet i 1917 drejede sig om Kirken, vil dette Møde gaa ud paa at vise og forklare Cistercienserabbediet Cara Insula.

Efter en Sang talte Bibliotekar Haugsted om Cistercienserordenen, skildrede dens Grundlæggelse i den vilde burgundiske Skovdal Citeaux, og fortalte om dens republikanske Organisation og strænge Tugt, der dannede en skarp Modsætning til Cluniacensernes monarkiske Forfatning og Pragtlyst. Det var kun faa, der sluttede sig til det nye strænge og fromme Samfund, men blandt dem var den hellige Bernhard,

Tidens betydeligste Mand, en af Historiens store Skikkelser. Hans mægtige, elskelige Personlighed øvede en magnetisk Tiltrækning. Novicerne strømmede til Clairvaux, hvor han var Abbed, og det ene nye Kloster blev grundlagt efter det andet; alle bevarede de Forbindelsen med Moderklostrene i Bourgogne og de dannede en fast Sammenslutning, der havde sit eget Præg. Cistercienserklostret var først og fremmest det ensomme Munkebo, hvor fromme Mænd i Angst og Bæven arbejdede for deres Sjæls Frelse, men det var ogsaa et Sted, hvor praktiske Sysler øvedes, navnlig Landbrug og Havebrug. Munkene havde Lægbrødre til Medhjælpere; de opdyrkede forhen øde Egne og udbredte gode Dyrkningsmaader og nye Kulturplanter, hvor de kom frem. Den store Ærkebiskop Eskil, den hellige Bernhards Ven, kaldte de første Cisterciensere til Danmark (Esrom og Herevad), og inden Aar 1200 var der mindst et Cistercienserkloster i hvert Stift; det var Biskop Svend af Aarhus, der grundlagde det Cistercienserkloster, der efter nogen Omflytten (Sminge, Venge, Kalvø i Skanderborg Sø) fandt blivende Sted paa den smalle Tange mellem Mossø og Gudensø i 1172.

Arkitekt Smidt skildrede derpaa paa Grundlag af Udgravningsresultaterne og Klosterkrøniken Klostrets Bygningshistorie og dets hele Indretning. De sidste Aars Udgravninger har gjort det muligt i Tanken at rejse det mægtige Kompleks af røde Munkestensbygninger over de fundne Fundamenter. Klosterbygningerne laa Syd for Kirken; i Østfløjen har man kunnet paavise Kapitelsalen, der har været en toskibet Hal, hvis Hvælvinger blev baaret af en Række ottekantede Søjler. I Vestfløjens søndre Del har der været Bagers og Bryggers og i Sydfløjen Refektorium (Spise-

sal). Klostrets Grund var mod Øst og Vest afgrænset af to Kanaler og mod Syd af en Mur. I den vestre Kanal er der funden Rester af et Mølleværk. Hinsides den østre Kanal har der ligget en Teglovn og forskellige Udhuse.

Bibliotekar Haugsted sluttede Mødet med et »Danmark leve«.

I Museumshuset havde Snedkermester Th. Rasmussen ordnet en Udstilling: Arkitekt Smidts Planer og Fotografier dækkede Væggene, midt paa Indgangsvæggen saa man et smukt Maleri: Mossø ved Emborg, som Maleren Poul Steffensen havde skænket Historisk Samfund; det blev bortloddet til Fordel for Museumshuset. I en Montre var der fremlagt et Udvalg af Formsten, Tagsten og Fliser; man lagde særlig Mærke en glasseret Munkesten med Fremstilling af en Borg skænket af Frederik Rasmussen i Boes.

Efter Mødet samledes en Kreds af Samfundets Medlemmer til en Fællesspisning paa Blochs Hotel ved Ry Station.

Generalforsamlingen blev holdt den 3. Juli 1923 i Stenaldersalen i Aarhus Museum. Formanden, Bibliotekar Haugsted, aflagde Beretning for 1922 og talte navnlig om Museumshuset i Emborg, hvis Opførelse var bleven vedtaget paa sidste Generalforsamling. Det var bleven meget dyrere, end man havde tænkt sig, og Samfundet havde maattet gøre et Laan paa 1000 Kr., som dog vil blive tilbagebetalt i Løbet af 1923, takket være Gaver og Indtægten ved Sommermødet. Naar Huset er færdigt, vil Regnskabet for Byggearbejdet blive offentliggjort.

Derefter blev Regnskabet for 1922 (se Aarbogen for 1923 S. 144) oplæst; det slutter med en Kassebehold-

ning paa 2377 Kr. 34 Øre. Generalforsamlingen gav sin Tilslutning til, at den anvendtes til Museumshuset, og gav Decharge for Regnskabet.

Da der stadig forestaar Udgifter til Huset — afsluttende Murerarbejde, Malerarbejdet og Inventar —, og da man nødig vil indskrænke Aarbogen, spurgte Formanden de tilstedeværende Medlemmer, hvorledes de stillede sig til en Forhøjelse af Kontingentet. Hr. Jensen Malle foreslog en Forhøjelse til 5 Kr., andre Medlemmer mente, at 4 Kr. vilde være passende. I flere andre historiske Samfund, Odense, Ribe, Hjørring, betales der 4 Kr.

Der blev foretaget Valg til Bestyrelse og Forretningsudvalg. De efter Tur afgaaende Medlemmer af Bestyrelsen blev genvalgt for Perioden 1923—25: Dyrlæge M. Andersen, Brædstrup, Forstander Christensen Maarsøe, Ask Højskole, Underbibliotekar Dr. phil. v. Holstein Rathlou, Aarhus, Sparekassebogholder Bye Jørgensen, Tranebjerg, Skoleforstander Højmark, Kolt, Sognepræst Geert Jørgensen, Vejlby, fhv. Seminarieforstander Martin Kristensen, Brunde, Forstander Grønvald Nielsen, Vestbirk Højskole, Skoleinspektør Petersen, Skanderborg, Gaardejer Povl R. Povlsen, Tinning, Redaktør H. V. Rasmussen, Aarhus, Gaardejer Axel Søndergaard, Galten, Seminarieforstander Vinther, Silkeborg, Redaktør N. P. Østergaard, Aarhus.

Forretningsudvalget blev genvalgt. Det bestaar af: Fabrikant L. Andersen, Landinspektør A. Eriksen, Odder, Bibliotekar Ejler Haugsted, Forstander for den jydske Handelshøjskole, I. Henningsen, Underbibliotekar Dr. phil. Viggo J. v. Holstein Rathlou, Redaktør H. V. Rasmussen og Redaktør N. P. Østergaard. Paa et senere afholdt Møde konsti-

tuerede Udvalget sig med Haugsted som Formand og Kasserer og Henningsen som Næstformand.

Kommunerevisor Knud Larsen blev genvalgt som Revisor.

Historisk Samfund medvirkede ved Afholdelsen af det første danske Hjemstavnskursus i Rønde ved Kaløvig den 1.—10. August 1923. Samfundets Formand blev valgt til Formand for Kursusudvalget. Om Hjemstavnskursus er der udarbejdet en Beretning, hvori der findes udførlige Resuméer af mange af Foredragene.

Medlemstallet er stadig stigende, vi nærmer os nu til 1300, men der forestaar store Udgifter, derfor opfordres hvert enkelt Medlem til at virke for Tilgang i sin Kreds og bruge den lille Seddel, der ligger i Aarbogen, efter dens Bestemmelse.

Samfundet har i 1922 modtaget fortsat Understøttelse fra Staten, fra Aarhus og Skanderborg Amter, fra Aarhus, Horsens og Silkeborg Kommuner, fra Landbosparekassen og fra Arbejdersparekassen i Aarhus.

Forretningsudvalget bringer herved Samfundets Tak for disse Gaver.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Kasseregnskab for Aaret 1923.

Indtægt.	Kr.	Øre
Kassebeholdning $^{1}/_{1}$ 1923	346	00
Medlemsbidrag	3815	00
Salg af Aarbøger	258	54
Indtægt ved Sommermødet	532	00
Indtægt i Emborg	440	00
Tilskud fra Staten	400	00
— - Skanderborg Amt	50	00
— - Aarhus Kommune	50	00
— - Horsens Kommune	25	00
— - Silkeborg Kommune	50	00
— - Landbosparek. i Aarhus	100	00
— - Arbejdersparek. i —	100	00
Renter	26	18
	6192	72

Udgift.		Kr.	Øre
A. Aarbogen 1923			
Trykning og Clichéer	2360,50		
Honorar	544,00		
		2904	50
B. Sommermødet i Emborg		297	38
C. Dansk historisk Fællesforening			
Medlemsbidrag for 1923	91,57		
Mødet i København $^{17}/_{12}$ 1923	70,00		
		161	57
D. Administration m. m			
Sekretær og Revision	210,00		
Annoncer og Tryksager	201,96		
Udvalgsmøder og Generalf.	15,25		
Køb af ældre Aarbøger	30,50		
Urefunderet Porto, Postsager, Kontorudgifter m. m.	171,84		
		629	55
E. Tilsk. til Museumshuset i Emborg		2165	99
Kassebeholdning $^{1}/_{1}$ 1924		34	30
		6192	72

AARHUS STIFTS AARBØGER

Indhold af de 17 Aarbøger 1908—24.

Hele Stiftet:

1908. M. Kristensen: Aarhus Stifts Tilblivelse.
1913. C. Heilskov: Fortidens Landeveje.
1916. Joakim Larsen: Landsbyskolerne.
1917. Th. Madsen: Hygoms Visitater.
1918. S. Elkjær: Nedrevne Kirker.
— C. Heilskov: Tidsskrift-Index.

Aarhus:

1908. Wimmer: Den sidst fundne Runesten.
1910. B. Liisberg: Det ældste Aarhus.
1911. P. Holm: Om Jægergaarden.
— C. J. T. Thomsen. Om Hospitalet.
— T. Baumgarten: Aarhusfamilier.
1913. — Kronprinsens Klub.
1914. — Det for. dram. Selskab.
1916. — Færgeløbet.
1917. Ejler Haugsted: Borgporten.
1921. A. Tuxen: P. Vendelbo Løvenørn.
— L. Andersen: Overfaldet 1659.
1923. Ejler Haugsted: Bispetorvet.
1924. G. A. Jensen: Barndomserindringer.

Skanderborg:

1908. C. Heilskov: Skanderborg for 100 Aar siden.
1909. Bering Liisberg: Skanderborg.
1915. Th. Sørensen: Regenburg.

Horsens:

1909. Chr. A. Jensen: Cl. Cortsens Gaard.
1910. C. Heilskov: Gamle Indskrifter.
1911. Johs. Malling: Frue Kirke.
1921—22. H. Knudsen: Horsens paa Holbergs Tid.

Silkeborg:

1919. Ejler Haugsted: Silkeborg.

Aarhusegnen:

1908. Chr. A. Jensen: Thestrup Epitafiet i Maarslet.
1912. N. Friis: Fra Krigsaaret 1849.
1915. Ejler Haugsted: Familien Marselis.
1917. — Et Fundament i Viby.
1918. H. Knudsen: Et Sandemænds Tov.
1920. H. Kjær: Aarhusegnens Arkæologi.
1921. S. Leth Danielsen: Fra Harlev Sogn.
1924. G. Rud: Oldtidsminder i Viby Sogn.

Hadsherred:

1912. Johs. Malling: To Præster.
1913. — Nedrevne Kirker.
— Holstein Rathlou: Svend Fælding.
1915. H. L. Møller: Rodsteenseje.
1921. H. Birkelund: Rørth Bymænd.
1922—23. H. L. Møller: Englænderne paa Gyllingnæs.
1922. Holstein Rathlou: Svend Fælding.
1923. H. Birkelund: Fra Hads Herred.

Skanderborg-Silkeborg Egnen:

1909. L. Lassen: Tovstrup By.
1912. Øm Klosters Krønike v. J. Olrik.
1914. M. Kristensen. En Skoleholder i Overby.
1914—24. Edv. Egeberg: Linaa Sogn.
1915. R. Bording: Fra Træskoegnen.
1917. Chr. Heilskov: Ry Mølle.
1915. R. Bording: St. Søren i Ry.
— A. Ravnholt: Bredefeldt.
1919. — N. P. Schøler.
— S. Nygård: Det Skanderborgske Rytterdistrikt.
1920—23: Chr. Heilskov: Hjelmslev Herred.
1923. Alex. Foss: Geografisk Studie.
— R. Bastrup: A. Bornich.
1924. N. Asbæk: Pottemageriet paa Sorringegnen.

Horsensegnen:

1908. A. I. Geilager: Hoveriet paa et Gods.
1909. — Af Provst Schmidts Optegnelser.
— J. Lykke: „Heksemordet" i Brigst.
1910. — En Tiendestrid.
1911. — Paa Jagt efter Brændevinstøj.
— — Fra Treaarskrigen.
1915. Johs. Malling: Hundslund Kirke.
1919. Th. Madsen: H. Brøchners Optegnelser.
— A. I. Geilager: Skoler i Vær og Nebel.
— C. M. Smidt: Kapellet ved Brestenbro.
1921. A. I. Geilager: Særlige Industrier i Vær Sogn.
— S. Elkjær: Fattigvæsenet i Hvirring.
— A. Simonsen: Voldsteder.
1923. S. Elkjær: To Voldsteder.
1924. — Ove Hansen Guldberg.

Samsø:

1910. K. C. Rockstroh: Svens kekrigen.
1921. J. Bye Jørgensen: Krigstilstanden 1807—14.
1906. M. Kristensen: Seminariet.
1912. J. Bye Jørgensen: Fra Stavnsbaandets Dage.
— Bomærker fra Nordby.

Andre Egne:

1911. Fr. Holm: Fra min Hjemstavn.
1912. — Om Præsterne i Vellev.
1914. Kr. Carøe: Mads Weis (Hinge).
1916. J. P. Wammen: Karup Sogn.
1917. R. Mortensen: Skovplantningen paa Hederne.
1920. — Fra Hids Herred.
1924. P. Horn: Vejerslev Birk.

En Del Smaastykker er ikke optagne i Fortegnelsen.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908—1923 udgivet 16 Aarbøger.

(Indholdsfortegnelse paa Omslagets tredje Side.)

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Forretningsudvalgets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1919, 1920, 1922 og 1923 for 2 Kr. hver.

Medlemsbidraget er 3 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan subskribere paa Aarhus Stifts Aarbøger for nedsat Pris, 2 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan subskribere paa de andre Aarbøger for samme Pris.